



Т. X

1932

Кн. 2

БОГОСЛОВІА
ВОДОСЛОВІА

НАУКОВИЙ ТРИМІСЯЧНИК

ВИДАЄ

БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

ЛЬВІВ—LEOPOLI

Зміст (Index)

	Стор. (Pag.)
О. Др. Йосиф Сліпий — Реформа богословських студій	Prof. Dr. Jos. Slipyj — De studiis theologicis a PP. Pio XI instaurandis 97—100
Dr. Andreas Iščak — eiusque „Palinodia“ (Continuatio)	De Zacharia Kopystenskyj 101—133
Володимир Залозецький — Византийський ренесанс у світлі новітніх дослідів	Vladimir Zalozecykyi — La Renaissance byzantine au point de vue des recherches les plus récentes 134—146
Др. Ярослав Пастернак — Коротка археологія західно-українських земель (Док. буде)	Dr. Jaroslav Paster-nak — L'Archéologie des terres ouest-ukrainiennes (La fin prochainement) 147—164

2. Огляди й оцінки (Conspectus et recensioni)

<p>Martinus Jugie, <i>Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium</i>. T. IV. De Novissimis — De Ecclesia (о. А. Ішчак); о. Теодозій Галущинський ЧСВВ., Недільний дзвін (о. Др. Ів. Фізол); Nikolaus Czubytyj, <i>Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in den J. 1919—1929</i>. — Przemysław Dąbkowski, <i>Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920—1925</i> (В. З.); А. Łapiński, <i>Nauka o apokatastasisie przed potepieniem jej na Soborach Ekumenicznych</i>. — Erich Caspar, <i>Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft — Römische Kirche und Imperium Romanum</i>. — Т. А. Острогорській, <i>Отношение церкви и государства в Византии</i>. — Ф. И. Буслаев, <i>Сочинения</i> Т. III. — П. Мутафчиев, <i>Русско-болгарские отношения при Святославе</i>. — D. Anastasijević, <i>La chronologie de la Guerre russe de Tzimischès</i>. — Σπ. Λάμπρος, <i>Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά</i>. T. IV. (В. З.).</p>	165—180
---	---------

3. Всячина—хроніка (Varia—chronica)

<p>З гр. кат. Богосл. Академії, Альберт Великий — Святий і Учитель Церкви, о. Штрауб і о. Танкерай (+), Праці II. Укр. Наук Зїзду в ділянці богосл. наук, Дм. Багалій і проф. Поснов (+).</p>	181—184
---	---------

4. Книжки й часописи (Libri et ephemerides)	185—192
---	---------

Реформа богословських студій

(Prof. Dr. Jos. Slipy — De studiis theologicis a PP. Pio XI instaurandis)

Коли кинути оком на розвій богословських студій минулого століття, то з прикрістю треба відмітити, що по Наполеонських війнах їх уровень значно обнизився. Загально вдоволялися вихованням духовенства для заспокоєння душпастирських потреб. Тому й не диво, що Папи Римські, передусім від Льва XIII, докладали всіх зусиль, щоби піднести знову богословську науку до осягнених вершин. Неначе завершенням сих великих старань являється недавній акт Св. Отця Пія XI, а саме: 24. травня 1931. р. видав Папа нову енцикліку „Deus scientiarum Dominus“¹⁾, якою нормує богословські студії в цілій католицькій Церкві. Рівночасно Конгрегація для студій і семінарій оголосила апробовані Папою „Ordinationes“, які ближше пояснюють папські конституції. Над ними працювала вже довший час комісія під проводом кард. Біслеті, в якій м. і. великі заслуги положив Мср. Руфіні. Засягано також ради католицьких богословів цілого світа.

Св. Отець виходить у своїх виводах від факту, що Бог дав власть Церкві навчати всі народи, а тим самим зробив її учителькою об'явленої правди. Церква підпирала і розвій світських наук, бо віра й розум не можуть собі противорічити, навпаки — себе взаємно спмагають.

В перших початках християнства Св. Дух безпосередно навчав вірних зрозуміння об'явлених правд, розділюючи різні харизми. Та вже в другім столітті сей безпосередній вплив припинився. Натомість повстали богословські школи у Смирні, в Римі, Александрії, Едесі й інде, які в III ст. ще більше зросли й розвинулися також в інших осередках (Антіохії, Кесарії) та видали світлич мужів, Отців і Учителів Церкви. На зразок сих наукових осередків стали єпископи основувати в пізніших століттях чи-

¹⁾ Acta Ap. S. 7 [1931], 241—284.

сленні школи, які мали благодатний вплив на вірних. В часі мандрівки народів одинока Церква стала охороною і прибіжищем для науки й культури загалом. Неодні твори культури й науки не дочекалися би були нинішніх часів, якщо би не старання Церкви.

В середніх віках наукові осередки почали організуватися в університети, і то майже всі завдяки старанням Апостольського Престола. Щойно пізніше почали держави відтягати їх зпід впливу Церкви, хоч вона всетаки по спроможі і засобам старалася підпирати науку і студії. Крім сього, навертання на віру йшло все у парі з поширенням освіти. Великі старання робила Церква щодо збирання і зберігання книг і рукописів, починаючи від кесарійської бібліотеки до медіолянської і ватиканської. Се безсумнівні заслуги Церкви і якщо її вороги знали би про се, певно не обвинювали би її в ворожому становищу до науки. „Desinunt odisse, qui desinunt ignorare“ — казав Тертуліян (Ad nation. I, 1).

І теперішній Папа, ведений дбайливістю про науку, бажає піднести достоїнство церковних університетів і їх науковий рівень. В тій цілі видав він нові конституції, якими бажає точніше зясувати завдання високих церковних шкіл, приписати методу й надати одностайність, зберігаючи притім їх індивідуальні питомености і заключені конкордати, та передусім спонукати молодь до висших студій.

Ходило між іншим і про те, щоби поставити однакові вимоги до докторату й оминти різні „нострифікації“. З тим звязана також постанова, що лише університет згл. факультет і одинока Біблійна комісія може надавати степені, а почесний докторат може бути уділений тільки за згодою Конгрегації студій на основі предложення канцлера і 2/3 професорської колегії.

З постанов звертає на себе увагу привернення уряду Великого канцлера зі середновічних часів, який нпр. на паризьким університеті (Герсон) і ін. відгравав тоді велику ролю. Пізніше уряд Великого канцлера виконував епархіяльний єпископ, а в останніх часах зійшов він до почеси. На основі енцикліки канцлер дістає право чувати над збереженням чистоти науки католицької Церкви на університеті, предкладати до іменування ректора і відбирати від нього присягу, уділяти канонічну місію професорам, проводити de iure докторськими іспитами і підписувати дипломи на першому місці. Великим канцлером буде іменований звичайно епархіяльний єпископ, на якого території знаходиться університет, хіба що Апостольський Престол рішить інакше. Обовязком Великого канцлера є також що три роки складати докладний звіт для Конгрегації студій і семінарій.

Ректор є другою владою на університеті. Він має нагляд над викладами, відбирає присягу від професорів і загалом управляє університетом. Декан проводить факультетом. Крім вицислених осіб можуть бути покликані до управи різні ради (наукові, економічні і т. д.). Щодо професорів, то ділиться їх на звичайних і надзвичайних та таких, що мають поручені виклади лиш на якийсь

час. Щоби стати професором, вимагається знання і покінчених студій, второпности і бездоганного морального поведення, докторату, наукових праць, ісповіди віри, „ *nihil obstat* “ від Апостольського Престола й канонічної місії від Великого канцлера. Як обов'язкою кладеться професорам, щоби не брали других обов'язків, які стояли би на перешкоді їхньому званню, не змінювали предметів викладів та не занималися іншими справами.

Слухачі. Енцикліка ділить слухачів на тих, які хочуть осягнути докторат, і на таких, які на нього не рефлектують. Се менше більше відповідає поділові на звичайних і надзвичайних слухачів. Від звичайних слухачів вимагається середньої класичної освіти, яка вистарчає і для інших факультетів. Університет може жадати вступного іспиту, якщо документ покінченої освіти є не вистарчаючий. До прийняття на богословський виділ вимагається ще дволітнього філософічного курсу. Енцикліка присвячує також велику увагу самим студіям, передусім підкреслює дві методи: спекулятивну й позитивну, які мають на меті поглиблення правди при помочі диспут і пізнання джерел на наукових семінарах. Св. Отець ставить як зразок спекулятивної методи методу св. Томи з Аквіну. Професор має перейти цілий курс предмету, а не читати лише вибрані питання.

Головними предметами є на богословським виділі: апологетика, догматика, моральна, біблійні науки, історія Церкви, канонічне право. Побічними предметами є: єврейська мова, біблійна грека, історія літургії, аскетика, теологія незєдинених і т. д. Знання арабської, халдейської і сирійської мови та висшої екзегези не є конечною умовиною допущення до докторату. На третьому місці згадує енцикліка спеціальні дисципліни, як вибрані партії з патрології, старинні мови, маріологію, історію догм, історію мистецтва, історію місій, суспільне питання, історію літургії й ін. Ординація заборонює почислити семестер слухачеві, якщо він опустив своєвільно або й недобровільно $\frac{1}{3}$ викладів, додаючи всі поодинокі навіть мимовільно опущені години. Богословські студії тривають 5 літ, філософічні 4, канонічного права 3, біблійні 3 роки.

В справі осягнення академічних степенів є великі зміни в порівнянню з давніми австрійськими законами. Промоція відбувається в імени Св. Отця, а „ *Sede vacante* “ — в імени Апостольського Престола. Енцикліка розрізняє три степені: бакалавреат, який можна зложити з філософії й теології перед кінцем II року. Зложений іспит свідчить, що кандидата можна допустити до дальших стислих іспитів. Докторанд не є обов'язаний його складати. Висшим степенем є ліценціят, який дає право навчати в єпархіяльних заведеннях. Його можна складати по IV р. теології, а з філософії по III-тім. Ліценціят обнимає іспит з апологетики, догматики, спекулятивної моральної і має тривати бодай одну годину. Ліценціят з філософії обіймає всі головні філософічні предмети. Крім того треба ще предложити семінарійну працю. При іспиті питає чотирьох професорів.

До докторату може бути допущений абсолювент по V р. теології, IV р. філософії і т. д., і то по одержанню ліценціату і зложенню всіх річних чи семестральних іспитів. Кандидат має предложити працю бодай вчаси печатану. Щойно по її прийняттю допускається докторанда до її оборони в прियाві 5-ох професорів. Працю треба післати Конгрегації студій і всім факультетам тої самої нації. До одержання права надавати докторат вимагає енцикліка ще відповідного приміщення університету, бібліотек, відповідних лябораторій і матеріяльного забезпечення персоналу.

Всі католицькі факультети мусять пристосуватися до заряджень і вислати до 1932 р. проєкт статутів, якщо не хочуть стратити сього права. Постанови обовязують від 1932/33 року. Рівнож наша Богословська Академія поробила в тім напрямі відповідні старання. Арт. 4. папських постанов каже виразно, що основування кат. університетів і надавання права докторату навіть для східньої Церкви належить до Конгрегації студій: „*Canonica erectio et suprema moderatio cuiusvis Universitatis et Facultatis studiorum ecclesiasticorum in locis quoque et Institutis quae Sacris Congregationibus pro Ecclesia Orientali et de Propaganda Fide subiecta sunt... reservantur Sacrae Congregationi de Seminariis et Studiorum Universitatibus*“.

Енцикліка має велике значіння, бо вона дає свідоцтво дбайливости Церкви про науку, підносить повагу докторату і вимагає основнійших студій. До католицьких університетів поставлено домагання такі самі, які поставлено і в світських, державних високих школах. Се, очевидно, причиниться і до поглиблення релігійних пересвідчень і до наукового утвердження віри. Енцикліка має на увазі крім богословських також і світські виділи та світські науки. Для вироблення і поширення релігійного світогляду серед безбожницького духа нинішніх часів та піднесення авторитету Церкви є се безумовно сильна підпора і великий крок вперед. Тому й не диво, що вже нині загально приписують їй переломове значіння.

DE
ZACHARIA KOPYSTENSKYJ

**eiusque „Palinodia“, opere polemico contra primum
R. Pontificis et Unionem confecto**

(Dissertatio dogmatico-historica)

§ 4-ae (*Analysis Palinodiae*) *continuatio*

III „Pasce oves meas“ Jo. 21, 18 (cap. 2)

59. Alter S. Scripturae locus, quo primatus Petri demonstratur, sunt illa verba, quae Christus ad solum Petrum post suam resurrectionem ad lacum Genezareth apparens dixit: „Pasce oves meas“ (Jo. 21, 18). Contra quem locum classicum Marcus Antonius de Dominis in toto capite VIII libri primi: „De Republica Ecclesiastica“ demonstrare conatur soli Petro istis verbis non conferri potestatem primatiam¹⁾. Hanc tertiam thesim tamquam secundam relate ad „Defensionem“ Kreuzae²⁾ tractat Zacharias in secundo capite primae partis Palinodiae (art. 1) annectendo illi plures difficultates in duobus articulis sequentibus (art. 2—3), quas fere verbaliter ex Marco Antonio solvit. Denique contra Kreuzae argumenta patristica in capite II „Defensionis“ prolata decertat textibus illis praecipue ex Marco Antonio (lib. I. c. XI) depromptis, ubi Paulus opponitur Petro (art. 4), brevemque recapitulationem facit (art. 5), quo suum caput secundum Palinodiae finit.

¹⁾ Apud M. Antonium habet cap. VIII incisa 15: Ad Petrum ipsum proprie dicta sunt a Christo verba illa: „Pasce oves meas“ (n. 1, 2), Pastura tamen eadem caeteris Apostolis est commissa (n. 3, 4) (nostra thesis), Oves a Christo commissae Petro, quatenam sint (n. 5, 6), Pastor vero totius ovilis est ipse Christus, qui plures substituit sibi (n. 7), Cur Petro singulariter dicatur: „Pasce oves meas“ afferuntur plures interpretationes (n. 8, 9, 10, 11, 12), quarum nulla primatum Petri summum agnoscit (n. 13), Obiectiones solvuntur (n. 14, 15).

²⁾ Другое, зъ писма святого взятое свѣдоцтво, на которомъ отступникова свою имъ монархію будують, есть овсе „паси овцѣ мои“. — Р. И. Б. IV, 415.

a) Ad solum Petrum verba: „Pasce oves meas“ Christus dixit, sed illa aequae in Petro ac in aliis Apostolis effectum habuerunt (art. 1)

Probatum ex Marco Antonio „De Rp. Eccl.“ l. l. c. VIII. p. 85. n. 3:

60. Quamvis verissimum sit illa verba seorsim soli Petro fuisse dicta, etiam aliis Apostolis praesentibus, nihilominus in solo Petro ea effectum suum habuisse dici nullo modo potest. Nonne ipsemet Christus dedit quosdam quidem Apostolos, alios doctores et Pastores? Non ergo solus Petrus pastor. Bene itaque Basilius (in Constit. monach. 22) Atque, inquit, in Christo ipso docemur, dum Petrum Ecclesiae suae pastorem post se constituit, Petre enim, inquit, amas me plus his? Pasce oves meas. Et omnibus praeterea deinceps pastoribus ac magistris eandem tribuit potestatem, cuius quidem rei signum est, quod omnes similiter atque ille et ligent et solvant. Augustinus vero numquam illa ad primatum Petri confirmandum adduci patietur. Siquidem nihil illustre vult circa personam Christi in Evangelio fieri dicere, nisi illud ad totam Ecclesiam referatur. Unde ait (in Ps. 108) Ideo Petro, quem facere volebat pastorem bonum, non in ipso Petro, sed in corpore suo ait: Petre amas me? Pasce oves meas. Et postea (in Tr. 47 in Jo.) Tene ergo, inquit, quomodo Dominus Jesus Christus et ostium

...мы слова твѣ отъ Христа Господа до одного Петра быти речены свободне признаваемо. Лечь, абы они въ иншихъ всѣхъ апостолахъ skutку своего, ровне якъ и въ апостолѣ Петрѣ, не взяли, того не признаваемо. Вѣдати абовѣмъ дасть божественный апостоль Павелъ, же самъ Исусъ Христосъ далъ „овы убо апостоли, овы учитель и пастири“, зачимъ не самъ Петръ отъ Христа Господа данный, але и всѣ апостоли. Оттоль слушне божественный Василій Великій, въ главѣ 22 постановленій иноческихъ: „того ся, мовить, отъ самого Христа научаемо, гды Петра Церкви своей пастьремъ по себѣ установляеть. „Петре, абовѣмъ мовить, милуеши мя болшь нижъ сии? паси овцѣ мои“. А наконецъ всѣмъ пастьремъ и учителемъ туюжъ владзу далъ, чого знакомъ есть, же вси заровно, якъ онъ, и звязуютъ, и розвязуютъ“. Божественный Августинъ нѣгды того на собѣ въ писмахъ своихъ перевести не далъ, абы слова твѣ Христовы становено монархii въ Церкви Христовой служити якимъ же колвекъ способомъ мѣли. Который нѣчого оказалога о собѣ Петровой въ Евангелii дѣятись любь мовитися не признаваетъ, если ся то до всей Церкви не отнесеть. А претоужъ въ трактатѣ 46, на Иоанна: „для того, мовить, Петро-

sit et pastor. Ostium pandendo se, pastor intrando per se et quidem, fratres, quod pastor est, dedit et membris suis: nam et Petrus pastor et Paulus pastor et caeteri Apostoli pastores. Haec enim est constans Augustini doctrina, ut Petrus gerat in omnibus seriis figuram Ecclesiae, atque ita non Petro in sua specialitate, sed corpori, quod est ecclesia, Christum pasturam ovium nimirum in Praelatio commisisse. Sed iam in typum et in mysterium unitatis haec Petro dicta idem intellexit Augustinus, ubi dixit (de Past. 13. c.) Hic invenio omnes pastores bonos in uno Pastore (Christo). Non enim vere boni pastores desunt, sed in uno sunt. Multi sunt, qui divisi sunt. Hic unus praedicatur, quia unitas commendatur. Neque enim vere modo ideo tacuitur pastores et dicitur Pastor, quia non invenit Dominus, cui commendet oves suas, tunc autem ideo commendavit, quia Petrum invenit immo vero et in ipso Petro unitatem commendavit. Multi erant Apostoli et uni dicitur: Pasce oves meas. Ubi vides et Paulum et caeteros Apostolos aequae cum Petro apud Augustinum esse Pastores, sed sub quadam unitate. En in uno Petro, inquit (Ser. 24 de Sanctis), figurabatur unitas omnium Pastorum. Quod ergo uni Petro et seorsim dicitur: Pasce oves meas, mysterium

ви, которого учинити хотѣлъ пастыремъ добрымъ, не въ самомъ Петрѣ, але въ тѣлѣ своемъ, мовить: „Петре, ци милуешь мя? Паси овца моя“. И зась тамъ же въ трактатѣ 47: „вѣдати пре то, мовить, якимъ способомъ Исусъ Христосъ дверми есть и пастыремъ: дверми — отворяючи себе, пастыремъ — входячи самъ черезъ себе. Лечъ то, же есть пастыремъ, даль брати и члонкомъ своимъ. Абовѣмъ и Петръ — пастырь, и Павелъ — пастырь, и иншии апостолове пастырове“. То божественный Августинъ. И есть то его уставичная наука, же Петра во всѣхъ справахъ поважныхъ Церкви фигуру носить. Вѣдати теда зъ сего св. учителя дается, же мовячи Исусъ Христосъ Петрови „паси овци мои“, не Петрови въ его особѣ, але тѣлу своему, которое есть Церковь, то есть преложоннымъ духовнымъ паству овецъ поручиль. Тойже божественный сей учитель — въ фигуру и въ таемницу едности Церкви одному Петрови речено то быти научаетъ, гды въ главѣ 13 книги о пастырехъ такъ мовить: „тут найдуо всѣхъ пастырей добрыхъ въ одномъ пастырѣ Христѣ. Не збываетъ абовѣмъ на добрыхъ пастырахъ, але въ одномъ суть многіи суть, которыи въ роздѣленью суть, тутъ одинъ оголошонъ бываетъ, поневажъ едность залецана бываетъ. Анѣ бовѣмъ правдиве для того теперь замолчуются пастыреве и голосится пастырь, якобы не найдоваль Христосъ Господь кому злецилъ овци свои а тогда для того залециль,

tantum est, ut dicunt omnes Apostoli et ministri Christi etiam si sint innumerabiles, unicam tamen omnes et eandem exercere pasturam: et omnes simul ac in solidum unicum eos debere esse pastorem. Quae est aristocratia manifesta.

Quid vero Ambrosius: Nonne et ipse Petrum quasi procuratorem omnium praelatorum fecit, qui omnium nomine pasturam ovium acciperet? Quas oves, inquit (De dign. sac. c. 2), et quem gregem non solum tunc Beatus suscepit Petrus, sed et nobiscum eas suscepit et cum illo eas nos suscepimus omnes.

Huc mihi videtur etiam respexisse Chrysostomus (Hom. 87 in Jo.), ubi ait: Simon Joannis diligis me plus his? Quid tandem aliis omissis his dumtaxat Petrum affatur? Os erat Apostolorum et princeps. Quasi dicat Chrysostomus iam semel Petrus coepit esse uti procurator caeterorum Apostolorum et

ижъ Петра знайшолъ; а презъ тое въ самомъ Петрѣ едноть залецилъ, ижъ много было апостоловъ, а одному ся мовить „паси овцы мои“. Поты божественный Августинъ. Который, якъ ся видѣти даеть, Павла и иншихъ апостоловъ заровно зъ Петромъ пастырами быти повѣдаеть, але подъ нѣякою еднотью. „Въ одномъ, мовить, Петрѣ значилася едноть всѣхъ пастырей, ижъ теды одному отдѣлне Петрови мовлено бываеть „паси овцы мои“, тамница то толко есть, абы вѣдали всѣ апостолове и слуги Христовы, бы ихъ было безъ лѣчбы, же всѣ одну и тую паству обходятъ, и ижъ вси посполу однимъ пастыромъ быти повинны суть. То ежъ и зъ симъ учителемъ и божественный Амвросій о словахъ тыхъ „паси овцы мои“ розумѣеть, который Петра яко бы прокураторомъ всѣхъ преложоныхъ духовныхъ чинить, который именовемъ всѣхъ ихъ паству овецъ пріялъ. Мовить, абовѣмъ въ главѣ второй, книги „О достоинствѣ іерейскомъ“: „которые овцы и которое стадо не толко божественный Петръ тогды взялъ, але и зъ нами ихъ взялъ, и зъ нимъ мы всѣ взяли ихъ“. На то поглядаючи, божественный Златоустъ, въ бесѣдѣ 87 на Іоанна мовить: „Симоне Іонинъ, любишь мя болше нижъ сіи? Што въ томъ, же, занежавши иншихъ, Петрови толко мовить? Уста, мовить, былъ и верхъ, яко бы тежъ, ставшися разъ Петръ св. яко бы прокураторомъ иншихъ апостоловъ всѣхъ ихъ сторону держить, и всѣхъ въ собѣ,

tamquam primus aetate et vocatione omnium Apostolorum vices gerere et eos repraesentare, ac omnium nomine proloqui (hoc enim est esse os Apostolorum), idcirco cum solo Petro Christus loquitur eique curam omnium committit, sed nomine omnium Apostolorum. Gregorius (lib. I. Judic. 9 ep.) Hinc est enim, ait, quod super pastores primos in linguarum specie Spiritus Sanctus insedit. — De Rp. Eccl. I. p. 85—86. n. 3.

репрезентуеъ и всѣхъ именемъ розговляеъ (то бовѣмъ есть быти устами апостоловъ). Для того Иисусъ Христосъ Господь зъ самимъ имъ розговляеъ и ему старанье о овцахъ злецаеъ але зъ нимъ и всѣмъ апостоломъ“. Григорій Бесѣдожникъ, епископъ Римскій, въ посланіи 24, книги 7: „оттоль ся то, мовитъ, стало, же на пастырехъ первыхъ въ постати языковъ Дуль Святый усълъ“. — Р. И. Б. IV, 415—418.

His testimoniis SS. Patrum allatis, concludit Zacharias per verba Christi: „Pasce oves meas“ ad solum Petrum prolata potestatem pascendi omnibus Apostolis esse commissam, quia Petrus omnes Apostolos repraesentabat tamquam figura unitatis Ecclesiae.

Deinde transit ad argumentum construendum ex verbis Christi ad omnes Apostolos prolatis: „Sicut misit me Pater et ego mitto vos“ et aliis: „Data est mihi omnis potestas in coelis et in terra; euntes ergo docete omnes gentes“ etc. (Mt. 28, 18), „quorum auctoritas non minor est quam illorum“¹⁾). Allato testimonio S. Ambrosii²⁾ ex opere Marci Antonii c. VIII n. 4, ita ulterius procedit:

Si igitur ita sunt missi Apostoli in totum mundum a Christo Domino, sicut ipse missus est a Deo Patre cum eademque potestate ac Christus — quae, peto, praelatio, quae potestas supra illam maior esse potest? Ergo ex verbis illis: „Pasce oves meas“ monarchiam in Ecclesia statuere — est S. Scripturam eiusque vim non intelligere atque unitatem Ecclesiae solvere. Ubi enim omnes pastores sunt pares, ibi etiam unitas

¹⁾ Р. И. Б. IV, 419.

²⁾ Audi Ambrosium (in Ep. I Cor 11) Sicut misit Deus Pater Christum Magistrum et auctorem vitae, ita et Christus misit Apostolos nobis magistros, ut eorum imitatores essemus, quia eius esse non possumus. Ita enim ait Dominus ad Patrem: „Sicut me misisti in hunc mundum, ita et ego misi eos in hunc mundum“. — De Rp. Eccl. I. p. 86. n. 4. cf. Р. И. Б. IV, 419.

adest. Ubi autem unus pastor dominus est, alius pastor — servus, ibi est disparitas, ibi est schisma. Non unitatis, sed schismatis est vox illa: „Mihi uni pastori proprium est imperare, aliorum autem, quicumque sunt pastores, est oboedire“. Christus Dominus unus talis pastor est, respectu cuius omnes pastores oves sunt¹⁾. Quam ultimam sententiam, allato prius textu I Petr. 5, 2 sq., quod pascere non sit idem ac dominare, tum ex S. Scriptura tum ex Patribus probat (independentem a Marco Antonio) demonstrando, quod: a) etiam alii Apostoli pastores exstant, quia non sensu exclusivo accipienda sunt verba Jo. 21, 18, prout Chrysostomus in hom. 78 in Mt. cap. 24 et Cyprianus²⁾ in ep. 67 testantur, b) Christus est pastor supremus ex Mt. 28, 20, Mr. 16, 20, Theophylacto Or. in Jo. cap. 10, Jerem. 3, 15; 16, 16; Mt. 9, 36, Act. 20, 28.

b) Difficultas: Cur Christus ad solum Petrum dixerit: „Pasce oves meas“? (art. 2).

61. Recapitulando breviter thesim de æquali potestate pascenti omnium Apostolorum ante ipsam difficultatem adducit Zacharias etiam nonnulla testimonia ex Augustino et Chrysostomo, quae probant Christum esse supremum pastorem. Testimonia illa patristica potius ad articulum antecedentem pertinentia, quae apud Marcum Antonium sub inciso 7 capitis octavi haben-

¹⁾ Если тебѣ такъ посланы на весь свѣтъ апостолове отъ Христа Господа, якъ онъ самъ посланъ есть отъ Бога Отца, и если зъ такою владою суть посланы, зъ якою посланъ есть Исусъ Христось, — якое, прощу, преложество, якая влада надъ тую большая быти можетъ? Зъ словъ пре то тыхъ „паси овцы мои“ монархою въ Церкви Христовой становити — есть то писма святого и моцы его нерозумѣти и едноть церковную розрывать. Гдѣ бовѣмъ всѣ пастыреве ровны суть, и едноть тамъ есть. А гдѣ единъ пастирь — пань, а другій пастирь — слуга, неровность тамъ есть, схисма тамъ есть. Не едноти то голосъ есть, але схисмы (то есть отщепенства): „мене пастыря одного самого власность есть росказовати, а другихъ всѣхъ пастырей, иле ихъ есть, повинность есть послушными мене быти“. Христось Господь — одинъ таковой пастирь есть, которого взглядомъ всѣ пастыреве овцы суть. — Р. И. Б. IV, 419—420.

²⁾ Якъ учить св. Квпріанъ (въ посланіи 67): „Ачколвекъ пастырни естесмо многи, лечь одно стадо пасемо, и овечки всѣ, которые Христось кровью и мукою своею набылъ, збирати и загрѣвати повиннисмо, што не толко до святителевъ речено есть, але и до каждого зъ насъ, которымъ и наименше стадо есть поручено: „отець бо мой, мовить Лука, благоволить въ немъ“. — Р. И. Б. IV, 421.

tur¹⁾, non praetermittendo ad ipsam difficultatem, quae apud Marcum Antonium in sequenti inciso 8 panditur, Zacharias procedit.

Cur igitur, inquires, Petro soli seorsim ab aliis, tamen coram aliis dicitur in particulari: *Pasce oves meas*. Iam itaque necesse est rursus mysteria, quaeramus. Et sane plura non deerunt Ecclesiae Christi olim notissima, quorum tamen nullum nos ad Petri Principatum monarchicum in Ecclesia deducat.

Лечь до предложенья передсвяззятыхъ причинъ, для которыхъ Исусъ Христосъ при бытности всѣхъ иншихъ апостоловъ до самого Петра мовить: „паси овця моя“, минувши вси иншии апостолы, суть теды нѣкоторыи таемницы, отъ святыхъ учителей церковныхъ уважены, для которыхъ ся то такъ зъ умыслу отъ Христа Господа стало, зъ которыхъ жадной анѣ монархii, анѣ Петръ монарха въ церкви Христовой не повставаеть.

¹⁾ Cum vero nunc ostenderimus omnes Apostolos aequae fuisse a Christo universales Ecclesiae pastores institutos, nimirum quoad potestatem pascendi habitualement et in potentia hoc est, ut possent, ubicumque ipsis libuisset, illam actu exercere, ut etiam melius capitibus sequentibus declarabo; ex hoc loco: *Pasce oves meas*, Principatum auctoritativum Petri nemo colliget et improprie a quibusdam pro uno pastore, unius ovilis Petrus intruditur loco Christi, nam una Ecclesia totius mundi est unum ovile: Unus vero Pastor non alius nisi Christus, sub quo sunt multi pastores, qui tamen omnes unicus sunt pastor in solidum. Unde Augustinus... Item (Tr. 46 in Jo.) Pastores ergo illi plane pastores et unde unus Pastor? Iam dixi pastores, quia membra pastoris illo (Christo) capite gaudebant, sub illo capite concordabant, uno spiritu in unius corporis compagine vivebant, ac per hoc omnes ad unum pastorem pertinebant. Item (lib. de Past. c. 13) Omnes boni pastores in uno sunt, unum sunt, illi pascunt, Christus pascit etc. Quid plura? Ipsamet Christi verba: *Pasce oves meas*

Показавши абовѣмъ то доводне зъ писмъ св. учителей, же всѣ апостолове заровно были отъ Христа Господа вселенскими церкве пастырами постановлены, показалемъ разъ и то, же неслушне отступникове Петра самого однимъ пастыремъ одной овчарнѣ удають. Поневажъ одна всего свѣта церковь есть одна овчарня, которой одинъ пастырь не Петръ, але Христосъ Господь, подъ которымъ суть многи пастыреве, которые одинъ есть пастырь. Яко о томъ божественный Августинъ въ трактатѣ, въ главѣ 46 на Иоанна: „пастыреве пре то, мовить, тыи суть, заисте, пастыреве. Отколке единъ пастырь, южемъ рекль, же суть пастыреве? А то для того, ижъ они, будучи члонками пастыревыми, зъ головы своей, Христа, тѣшилися, подъ тою головою згожались, однимъ Духомъ въ одного тѣла споеню жили, а пре то всѣ до одного пастыря належали“. Той же въ главѣ 13, о пастырь: „всѣ, мовить, добрии пастыреве въ одномъ суть, одно суть: они пасуть, Христосъ пасеть“. Чогожъ еще въ доводъ болшъ потреба? Поневажъ божественный сей учитель слова тыи Христовы „паси овцы мои“ зъ самой интенци Христовы до всѣхъ апостоловъ, а не до самого

Primum itaque mysterium huius Christi actionis erit mysterium unitatis collegii Apostolici, ne ipsum collegium dissolvatur. Cum enim Petrus solus ex duodecim Apostolis negasset Christum expresse, poterant reliqui illum merito excludere, vitare, abicere et consequenter dissolvere unitatem illam collegii Apostolici, cuius vinculum Christi institutione factus fuerat Petrus, ut explicatum est a nobis cum Hieronymo Optato capite praecedenti n. 20, 21. — De Rp. Eccl. l. p. 88. n. 8.

Первая причина або первая поступку такового Христоваго таемница есть таемница единости громадки апостольской, которая абы до розерванья ся не пришла, и абы ся Петра не гнушали (поневажъ слушне могли бы ся были отъ сполечности за Петромъ усторонити, якъ того, который ся Христа запрѣлъ), — для того Промыслникъ душъ людскихъ, Иисусъ Христосъ, абы ся то не стало, забѣгаетъ, уперезаеъ, зъ онымъ розмовляеъ, до ласки пріймуеъ и пастыремъ чинитъ, и апостолскому лику прилучаеъ его, абы, то слышачи и видячи, ученикове не сторо-

ex ipsa Christi intentione docet idem Augustinus ad omnes Apostolos et non ad solum Petrum dicta. Huic enim, inquit, Ecclesiae claves Regni coelorum datae sunt et cum ei dicitur ad omnes dicitur: Amas me? pascere oves meas.

Quibus omnibus et pluribus aliis locis, Augustinus omnes Apostolos aequae facit pastores. Agnovit ergo non Petro soli, sed caeteris etiam Apostolis aequae pascendarum ovium curam fuisse a Christo Domino demandatam. Christus idem fatetur dicens (hom. 7 de laud. Pauli) Si enim proprie vitam regentibus tantummodo nihilque pro communi utilitate facientibus, Angeli ab omnium Domino deputati sunt, sicut ait unus ex istis: Angelus, qui eruit me a iuventute mea, multo magis his (Apostolis), quibus totius orbis cura commissa est, taliumque donorum onera portantibus virtutes adsunt supernae. — De Rp. Eccl. l. p. 88. n. 7.

Петра речены быти научаеъ, гды въ главѣ 30 книги „О подвѣзи христіанскомъ“, мовитъ: „той абовѣмъ церквѣ ключъ царства небесного даны суть, гды Петрови суть даны; и гды до него ся мовитъ, до всѣхъ ся мовитъ „милуеъ ли мя? паси овцы мои“. Которыми всѣми, якъ въ блиско прешломъ артикулѣ привеленными свѣдоцтвы, божественный Августинъ всѣхъ заровно апостоловъ пастырами чинитъ Отколь на око вѣдимо, же онъ не самому Петру, але всѣмъ сполне апостоломъ отъ Христа Господа о паствѣ овецъ Его печалованье злечено быти розумѣль. Чому ся и божественный Златоустый своимъ зданемъ подписуеъ, гды въ словѣ семомъ, „О похвалѣ Павла апостола“, такъ мовитъ: „если абовѣмъ тымъ, которые свой власный животь управуютъ и нѣчого въ посполитый пожитокъ не чинятъ, ангелове отъ всѣхъ Господа приданы были, якъ мовитъ одинъ зъ справедливыхъ, „ангель, который мене вырвалъ отъ всего злого“, якъ далеко барзѣй тымъ (то есть апостоломъ), которымъ о всемъ свѣтѣ печалованье злечено есть, такъ великихъ даровъ тяжары носячимъ, силы превышныи суть притомны“. — Р. И. Б. IV, 424—426.

Secundo adest nobis Augustinus, qui sane instar omnium deberet esse. Ille porro propterea soli Petro seorsim pasturam committi asserit, quia Petrus erat figura et typus omnium pastorum et totam Ecclesiam repraesentabat. Sic enim scribit (de Agone christ. c. 30) Cum Petro dicitur ad omnes dicitur, Amas me? Pasce oves meas: Debet ergo Ecclesia catholica correctis et pietate firmatis filiis libenter ignoscere, cum ipsi Petro personam ipsius portanti videamus veniam esse concessam..... Et alibi illud habet: Non in ipso Petro, sed in corpore suo, ait, Petre amas me? Pasce oves meas...

Petro soli ergo dictum est a Christo: Pasce oves meas, quia tunc Petrus erat figura et repraesentabat omnes Ecclesiae praelatos. — De Rp. Eccl. I. p. 90. n. 9.

Quarta explicatio, cur Christus seorsim dicat Petro: Pasce oves meas, ea potest esse, ut dicamus, propterea id factum, ut eidem Petro et quasi satisfactionem iniungeret erroris trinae

нилися его, якъ того, который ся запрѣлъ Христа, отъ себе не отлучали, розорванья зъ нимъ не чинили, але всѣ зъ нимъ абы едность первую заховали. То теды есть причина первая поединковой зъ Петромъ Христовой розмовы.

Причина другая того есть, ижъ Петръ апостоль былъ фигурую всѣхъ пастыревъ и одною своею особою всю церковь репрезентоваль. Которую причину божественный Августинъ, въ главѣ 30 книги „О подвизѣ христіанскомъ“, тыми словы выражаетъ: „гды ся мовить Петрови, до всѣхъ ся мовить „милуешь ли мя? паси овцы мои“. Повинна теды церковь соборная исправленнымъ и побожностью утвержденнымъ сыномъ охотне пребачати, гды самому Петрови, особу еи носячому, видома прощенье быти позволено. О сей причинѣ въ предъидучомъ артикулѣ ку концу, а въ семь на початку зъ того божественного учителя и зъ иншихъ широце, который въ трактатѣ 46 на Іоанна: „не въ Петрѣ, мовить, але въ тѣлѣ своемъ реклъ то Господь: „Петре, любишь мя, паси овцы мои“. Вѣдомо теды есть отсель, же дла того одному Петрови было речено „паси овцы мои“, ижъ тогда Петръ фигурую былъ Церкви и особою своею репрезентоваль всѣхъ Церкви преложоныхъ“.

Третья причина, для которой ся то одному Петрови мовить „паси овцы мои“, есть запрѣня Петрово, которое въ немъ Христовъ Господь исправляючи трикратнымъ вызнанемъ „люблю тя“ улѣчуеть

negationis et simul etiam eidem animos adderet, ne suis foedis negationibus nimium confusus, in barathrum desperationis laberetur. Cum vero tantus lapsus nullum alium ex Apostolis notaret, nisi solum Petrum, quasi ad ipsius curationem bonus medicus accedens cum eo seorsim loquitur et trinam ardentissimi in Christum amoris confessionem voluit elicere, quae trinae deleteret ille notam et infamiam negationis, ut passim Patres observarunt. Redditur negationi trinae inquit Augustinus (Tr. 123 in Jo.) trina confessio, ne minus amori serviat lingua, quam timori et plus vocis elicuisse videatur mors imminens, quam vita praesens: sit amoris officium pascere dominicum gregem, si fuit timoris iudicium negare pastorem. Idem alibi (Tr. de util. poen.) Tertio confiteatur per amorem, quia ter per timorem. Item (Ser. 49 de verbis Dom.) Ut trina confessione amoris deleteret trinam confessionem timoris.

Cyrillus Alexandrinus (In Jo. 12. c. 64) Terna igitur confessione Petri, inquit, trinae negationis delictum evacuatum est. Dixit autem: Pasce agnos

и зноситъ. Якъ мовить Ісвдоръ Пилусіота, въ посланіи 103, книги 1: „тroyкое Господне Петра о любви пытанье не есть невѣдомости Панское мнemanье (нехай такъ нѣкоторыи не мыслятъ!), але трикротноезапрѣнье трикротнымъ злѣченъемъ добрый лѣкаръ злѣчилъ. Презъ што заразы и добрый умысль Петрови чинить, абы, такъ сромотнымъ своимъ запрѣньемъ застыженный, не впалъ въ пропасть отчаанія“. Ижъ теда той таковой упадокъ жадного зъ учениковъ не обходилъ, толко Петра самого, Христось Господь, якъ добрый лѣкаръ, абы его улѣчилъ, зъ однимъ имъ розмовляетъ и трикротное теплое зъ него вызнane вытягаеть, абы презъ то трикротного запрѣняся нечестъ зъ него знеслъ и змазалъ. О которой причинѣ божественный Августинъ въ трактатѣ 123 на Іоанна: „отдается, мовить, трикротному запрѣнюся трикротное вызнанье, абы не мнѣй любвѣ служилъ языкъ, нѣжъ боязни, и абыся не здала болшь голосу вытягши смерть навислая, нѣжли животъ притомный, абы была любви повинность пасти стадо Господне, если былъ боязни знакъ запрѣтися пастыря“. Тойже въ словѣ 49, „О словахъ Господнихъ“: абы, мовить, трикротнымъ вызнанъемъ любви змазалъ трикротное запрѣнеся боязни“. Божественный Григорій Богословъ, въ „Словѣ на Епифанія“, и Кврилъ Александрійскій, въ главѣ 64, книги 12 на Іоанна: трикротнымъ, мовятъ, вызнанъемъ Петровымъ трикротного запрѣняся грѣхъ заглаженъ есть;

meos: Apostolatus illi renovans dignitatem; ne propter negationem, quae humana infirmitate accidit, labefactata videatur. Quod prius totidem paene verbis dixerat Gregorius Nazianseus (Or. in fest. Epiph.¹⁾). *Oscasio igitur, cur Dominus alloquens Petrum singulariter post Resurrectionem cum eo agat de amore et pastura, fuit ipsius lapsus. Delevit itaque Petrus culpam suam sui in Christum amoris trina confessione. Compensatio tamen tanti erroris aliqua ut necessaria expectabatur. Hanc ei Christus imposuit dicens: Pasce oves meas: Hoc a te exspecto, hoc posco, ut redimas crimen tuum ac operam tuam, industriam tuam et labores, quin immo sanguinem et vitam pro meis ovibus impendas.* — De Rp. Eccl. I. p. 91. n. 11.

Itaque qui solus ac ferme unicus Evangelii locus Petri fundare Ecclesiasticam videbatur Monarchiam, is omnium maxime et plures et planas fert catholicas interpretationes a primatu et Monarchia unius abhorrentes. — De Rp. Eccl. I. p. 93. n. 13.

а реченемъ „паци агнцы мой“ апостольское достоинство есть отновлено, абы презъ запрѣнъся, которое ему зъ слабости чловѣчества припало, не здалося быти нарушено“. Причина теды третья поединковой зъ Петромъ резмовы Христовы — упадокъ Петровъ, который трикротнымъ запрѣнемся пополненный трикротнымъ вызнанемъ любве стался зглажень. А же за такъ великій выступокъ покута и награда зъ особы Петровы показатися и учинити винна была, мовить до него Исусъ Христось „паци овцы мой“, якобы тежъ рекль „того по тебе потребую, Петре, абысь выступокъ твѣй окупилъ працою, трудомъ и самого, еслибы до того пришло, кровію, въ проповѣди евангелія моего и въ паствѣ тыхъ, которые въ мене увѣрятъ“. — Р. И. Б. IV, 426 — 428.

Межи иншими теды причинами, для которыхъ бы Исусъ Христось одному Петрови злециль, три тиі наповажнійшіи святыи учителяе церковныи быти уважають, зъ которыхъ, якъ ся видѣти даеть, жадная монархія въ Церкви Христовой не становить, и жадень зъ учителей церковныхъ Петра монархи зъ словъ тыхъ „паци овца моя“ не знаеть. Р. И. Б. IV, 428—429.

c) *Aliae difficultates solvuntur* (art. 3)

62. 1) *Difficultas: An modus loquendi Christi ad Petrum: „Diligis me plus his“ aliquam praerogativam Petri importet?*

¹⁾ „Oratio in festivitatem Epiphaniae“ traduxit Zacharias per „Oratio in Epiphanium“ (Слово на Епифанія) non intelligens bene sensum verbi.

Dicunt apostatae: „Jesus Christus cum diceret ad Petrum: „Amas me plus his?“ comparatione facta amoris Petri cum amore aliorum Apostolorum, invenit illum maiorem in eo, quam in aliis. Propter quod dicit ei: „Pasce oves meas“ i. e. dat ei potestatem supremam super omnes Apostolos et per consequens super totam Ecclesiam“ ¹⁾).

Respondeo: Nos ex hac comparatione amoris Petri cum amore aliorum Apostolorum non supremam colligimus potestatem, sed imprimis hoc, quod Petrus super omnes alios Apostolos amare Christum gloriabatur, cum dixerat: „Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego numquam scandalizabor“. Ideoque cum non potuit abstinere, quin gloriaretur, interrogatus est, an amet Christum plus, quam alii Apostoli ²⁾).

Secundo: Petrus ipse negavit Dominum, ipse igitur de amore interrogatur non in eum finem, ut primatum super conapostolos accipiat, sed ut debilitatem suam in se sentiat atque non alta sapere doceatur et ut hoc modo confortatus, quia ex hoc tempore ferventius Christum amabat, etiam pro ovibus Christi, sicut et ipse primus pastor Christus, animam suam ponat ³⁾).

Tertio: Ex illa comparatione amoris Petri in Christum cum amore aliorum Apostolorum colligunt nonnulli amoris Petri u Christum prae aliis fervorem, secundum quem fit illa comparatio, ut etiam effectu amoris alios superet, quos ipso amore antecedit. Nihilominus Christus Dominus suis Apostolis et Petri conapostolis ministerium salutis eadem auctoritate et potestate ornatam demandavit, ac Petro ⁴⁾).

2) Difficultates ex verbis Domini: „Pasce oves meas“ prolatae solvuntur:

63. a) Quia Petrus diligebat Christum plus quam alii Apostoli plus potestatis prae aliis accepit, nimirum solus tamquam pastor ordinarius ovium est constitutus, alii autem tamquam pastores extraordinarii.

Respondetur: Non hoc pacto procedit istud argumentum, sed:

¹⁾ P. И. Б. IV, 429.

²⁾ P. И. Б. IV, 430.

³⁾ P. И. Б. IV, ibid.

⁴⁾ P. И. Б. IV, ibid.

Tu me plus diligis, igitur tu plus his pasce: et plus his in pascendo labora et plus his pascendo sis sollicitus. Atque huc spectant illa Chrysostomi (l. 2. de Sacerd.) Cum praesertim, inquit, ea agas, quae cum Petrus ageret, illum Christus auctoritate praeditum esse voluit, ac reliquos item Apostolos longe praecellere: Petre enim, ait, amas me plus, quam hi omnes... Quid autem Petrus (Chrys. hom. 4. de ver. Isai.) Basis Ecclesiae, ille vehemens amator Christi; ille sermone indoctus et Rhetorum victor, ille imperitus, qui tamen philosophis obturavit os; ille qui Graecanicam sapientiam non aliter, quam aranearum telam dissolvit; qui terrarum orbem peragravit; qui sagenam misit in mare et piscatus est orbem. — De Rp. Eccl. I. p. 93. n. 12.

„Ты мене болшь любишь, Петре нѣжли сіи, ты пре то болшь въ паствѣ овецъ моихъ працуй“. Такъ то розумѣтъ божественный Златоустъ, кгда въ книзѣ 2, „О священствѣ“, мовить: „звлаща кгда то ты чинишь, што гды Петръ чинилъ, Исусъ Христосъ поважною приоздобленному быти ему зезволилъ — и иншихъ апостоловъ далеко превышшити; мовить абовѣмъ: „Петре любиши ли мя болшь, нѣжь сіи“. И въ бесѣдѣ 4, о словахъ Ісаи пророка тойже: „штожь теды, мовить, естъ Петръ? Филяръ церкви, оный теплый милосникъ Христовъ; оный въ мовѣ проstackъ, а орагоровъ звѣтяжца; оный неукъ, который еднакъ философомъ затворилъ уста; оный, который Елинскую мудрость, не иначе якъ паучиннии сѣти, порвалъ; который весь свѣтъ обисшоль, который неводъ запустилъ въ море и уловилъ весь свѣтъ“. — Р. И. Б. IV, 431.

Hoc est testimonium maioris laboris Petri in pastura ovium, quam Christus Dominus praevidens dixit ad eum: „Si me plus diligis, quam alii Apostoli, plus etiam prae illis labora in pastura ovium mearum“. Ergo nulla praerogativa Petri in Ecclesia, nulla apostatarum monarchia¹⁾.

64. β) Christus per agnos et oves intelligit praepositos ecclesiasticos ac civiles et totam plebem. Ergo dat potestatem pascendi Petro tum super Apostolos tum super omnes homines.

¹⁾ То все особлившую и болшую працу Петрову, въ паствѣ овецъ учиненную, высвѣдчаеть, которую въ немъ Христосъ Господь прозрѣвши мовилъ до него: „если мя болшь любишь, нѣжь инши апостолове, болшь тежь працуй надъ нихъ въ паствѣ овецъ моихъ“. Зачимъ — жадное оттолъ Петрови удѣльное въ церкви преложество, а затымъ жадная отступникомъ въ тойже монархiа — Р. И. Б. IV, 436.

Respondeo: Æque Petro ac aliis Apostolis dedit Christus Dominus potestatem pascendi tum clericos tum laicos, de qua re loquitur Chrysostomus:

Cum autem essent (Apostoli) orbis terrarum curam suscepturi, simul amplius esse non oportebat. Immo et Paulum fecit idem pater, totius orbis Pontificem: eique terram et mare, totumque orbem et habitabilem et non habitabilem subiecit...—
De Rp. Eccl. I. p. 87. n. 5.

Animam suam se posituram pro Christo putabat Petrus, pro liberatore liberandus cum Christus venisset animam suam positurus pro suis ovibus, in quibus erat Petrus. Idem etiam de Christo loquens (Ser. 50 de Ver. Dom.) ait: Ergo et Pastor ipse est pastorum et pastores multi sunt unius pastoris et oves cum pastoribus sunt sub pastore. Nihilominus tamen simul cum pastoribus erant, nam, ut inquit Augustinus (lib. de Past. c. 13) De bonis ovibus fiunt boni pastores. Quatenus ergo pastores erant, oves non erant: et Petro atque Apostolis commendabantur oves, quae oves tantum essent et non pastores; Pastores enim omnes etiam Petrus, quatenus oves erant sub solo pastore Christo. — De Rp. Eccl. I. p. 88. n. 5.

...„же имъ злециль Исусъ Христосъ о всемъ свѣтѣ печаловане“. А въ бесѣдѣ 2 Павлови похвалной тойже св. учитель Павлови злецень быти отъ Христа весь свѣтъ повѣдаетъ, чинить его всего свѣта преложнымъ духовнымъ, и весь ему свѣтъ, осѣлый и неосѣлый, землю и море приписуетъ...

Бо если были апостолове овцами, были не овцами Петровыми, але сполечне зъ Петромъ были овцами Христовыми, ведлугъ науки божественного Августина, въ трактатѣ 123 мовячого: „розумѣль Петръ, же душу свою мѣлъ положити за Христа, за Свободителя свободы потребуемой; гдыжъ Христосъ пришолъ душу свою положити за свои овцы, въ которыхъ личбѣ былъ и Петръ“. Тойже, въ словѣ 50 книги „О словахъ Господнихъ“, о Христѣ Господѣ слово чинячи: „а претожъ, мовить, онъ самъ есть и пастырь пастырей, и пастыреве многи суть одного пастыра и овцы зъ пастырями суть подъ пастыремъ. Апостолове пре то и овцами были, и пастырями; иле теде были пастырями, овцами не были; а Петрови и всѣмъ апостоломъ поручены бываютъ овцы, которая были овцами, а не пастыреве; (вси абовѣмъ пастыреве) и Петръ, иле были овцами, были подъ самымъ Христомъ пастыремъ“. — Р. И. Б. IV, 432—433.

Ergo etiam ex illo argumento apostatarum Petrus non est monarcha, sed sicut alii Apostoli pastor, unus ex medio Apostolorum-pastorum¹⁾.

65. γ) Pronomen „meas“ ita omnes Christi oves includit, ut quicumque in grege Petri non esset, ovis Christi nominari non posset. Inde doctores Ecclesiae Petro esse commissam curam super Apostolos et totum mundum docent. Inde totius mundi oves pasturae Petri commissas esse dicunt. Ergo Petrus est monarcha, Ecclesia autem Christi monarchia²⁾.

Respondeo: Petro commissam curam Chrysostomus non super Apostolos intelligit, sed super eos, qui ab Apostolis ad fidem Christi sint conversi. Quod autem Theophylactus de praefectura ovium totius mundi Petro commissam dicit — agnoscit etiam ad omnes Apostolos dictum esse: „Euntes docete omnes gentes“ et „Praedicate Evangelium omni creaturae“. Praedicare autem quid sit, nisi pascere?³⁾.

Quod attinet pronomen „meas“ hoc potest intelligi de Israëlitis,

qui tunc soli erant Christi oves, unde dicebat: Non sum missus, nisi ad oves, quae perierunt domus Israël (Mt. 10, 15). Et Paulus ipsum Dominum vocat (Rom. 15) ministrum circumcisionis. Erant quidem et aliae oves, nimirum Gentiles; sed illae nondum erant de ovili Christi (Jo. 10). Volebat igitur Petrum instituere Apostolum praecipue Judaeorum nam designabat Paulum in^m praecipuum Apostolum gentium iuxta illud (Gal. 2) Qui operatus est Petro in Apostolatam circumcisionis, operatus est mihi et inter gentes. Et creditum est (ibid.) mihi Evan-

...которые на тотъ часъ самы были овцами Христовыми, ведлугъ словъ самого Христа мовячого „нѣсмь посланъ токмо ко овцамъ погибшимъ дому Израëлева“. И божественный апостоль Павелъ Христа Господа называетъ „служителемъ обрѣзанія“. Были, заправды, и инши овцы, то есть погане, алаты не были изъ овчарни Христовы. Хотѣлъ теда Исусъ Христось презъ тое своихъ овецъ выраженье Петра постановити особливимъ апостоломъ Жидомъ, а Павла особливимъ апостоломъ народовъ, ведлугъ реченого: „поспѣшествовавый Петру апостолство обрѣзанія, поспѣшествова и мнѣ во языки“, и

¹⁾ За чимъ и зъ сего аргументу отступницкого Петръ не монарха, але якъ одинъ зъ посродку апостоловъ пастыревъ и онъ тежъ есть пастырь, якъ апостолове другии. — Р. И. Б. IV, 433.

²⁾ Р. И. Б. IV, 433.

³⁾ Р. И. Б. IV, 434.

gelium praeputii, sicut et Petro circumcisionis. Et (ibid.) Jacobus, Caephas et Joannes, qui videbantur columnae esse, dextras dederunt mihi et Barnabae societatis, ut nos in gentes, ipsi autem in Circumcisionem etc. Non quod et Paulus non posset Judaeis annunciare, quod et saepius praestitit: et Petrus gentibus, quod abunde et ipse fecit: haec enim erat communis potestas omnium et singulorum Apostolorum, ut, quod iam docui, quisque posset ubicumque liberet Evangelium praedicare, sed quod praecipua Petri cura debuisset in Judaeos extendi et in ipsos, quamdiu spes ipsorum conversionis aliqua superesset, exerceri; Pauli vero in Gentiles: Ideoque Christus Dominus sicut ipse non nisi Judaeis praedicavit, ita ad maiorem ipsorum confusionem post ipsius discessum, primum et praecipuum Apostolorum ad ipsos praecipue destinavit Petrum, dicens ei: Pasce oves meas. Quibus verbis solos ipsi Judaeos commendasse mihi videtur ex dictis probabilissimum. Neque video oppositionem illam, quae alicuius sit momenti. Si enim quis inferret, Igitur Petrus non habuit potestatem in gentiles; negarem illationem, illam enim aequalem habuit cum caeteris; siquidem etiam ipsi dictum fuit: Sicut misit me Pater et ego mitto vos. Et euntes docete omnes gentes etc. Huic expo-

зась „увѣрено ми бысть благовѣстіе во языцѣхъ, якожь Петру во обрѣзаніи“, и еще „Іакове, Кифа, Іоаннъ, мнимыи столпы быти, десницы даша мнѣ и Варнавѣ общенія, да мы во языки, они же во обрѣзаніе“. Не ижъ бы и Павель не моглъ Жидомъ проповѣдати, што чинилъ барзо часто, и Петръ народомъ, што тежъ и онъ обфите чинилъ: то бовѣмъ была всѣмъ апостоломъ и каждому изъ нихъ посполитая владза, абы кождый гдѣ колвекъ хотѣлъ и гдѣ бы колвекъ моглъ, евангеліе проповѣдалъ; але ижъ особливое печаловане мѣло быти Петрови о Жидахъ, а Павлови о народахъ, для того теды Исусъ Христосъ якъ самъ нѣкому иншому толко Жидомъ проповѣдалъ, такъ на большій ихъ встыдъ, по отходѣ своемъ, первого зъ апостоловъ Петра особливе до нихъ спорядилъ, мовячи „паси овцы мои“. А если бы хто оттоль нанести хотѣлъ, же южъ такимъ способомъ Петръ не мѣлъ владзы до народовъ отповѣдаю, же ся то нанести не можетъ поневажъ владзу до народовъ одержалъ Петръ св. сполечне зо всѣми апостолами, кгда до нихъ отъ Христа Господа было речено: „якоже посла мя отецъ, и азъ посылаю вы“... Которому тыхъ словъ Христовыхъ „паси овца моя“ вирозумѣню подписуется божественный Григорій Богословъ, въ словѣ 24 на Арыани, мовячи: „нехай, мовить, Петрови будетъ Жидовская земля, а Павлови всѣ народове“. Ровно божественный Амвросій, который, въ вы-

sitioni favet Gregorius Naz. (Or. 24 ad Arian.) Sit, inquit, Petri Judaea, Pauli gentium universitatis etc. Magis Ambrosius, qui asserit primatum ad fundandas Ecclesias in Judaismo accepisse Petrum, primatum vero fundandi Ecclesias inter Gentes, Paulum accepisse. — De Rp. Eccl. I. p. 90—91. n. 10.

кладѣ главы 2 до Галатовъ, мовить, же „першенство до фундованя церквѣй въ Жидовствѣ одержаль Петръ, а першенство фундованя церквѣй въ народахъ одержаль Павелъ“. — Р. И. Б. IV, 434—436.

Ideoque propter hoc exceptum pronomen „meas“ nulla in Ecclesia Christi monarchia nullusque monarcha stare potest¹⁾.

66. δ) Ecclesia est unum ovile, quod unum pastorem exigit. Pastor autem homo mortalis in terris esse debet, prout fuit Petrus eiusque successores. Christus enim locutus est de ovili divino, cuius pastor Deus esse dicitur, in quo tum Judaei tum gentiles semper erant. Ergo erat illud ovile, quod Petrus tamquam homo administrare deberet.

Respondeo: Christus loquitur de ovili, cuius pastor ipse Deus-homo erat. Verum enim ovile erant Judaei, Christus autem erat ille pastor, quem a multis saeculis promissum expectabat synagoga, ad quam nondum pertinebant gentes, sed pertinere debebant, prout ipse Christus dicit. Ipse enim ex utroque populo congregare illud debuit, dicens: „Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili et illas oportet me adducere“. Quamquam Deus semper pastor erat totius generis humani, tamen Christus Deus-homo, prout homo, pastor totius generis humani non erat, sed prius erat pastor populi isaëlitici et deinde etiam gentium ad eius fidem conversorum. Quod testimoniis Augustini (de Ver. Dom.) et Basilii (hom. 17 in Ps. 28) confirmatur²⁾.

¹⁾ Зачимъ изъ сего вынятого мѣстоименія „мои“ жадная въ Церквѣ Христовой монархія стати не можетъ и жаденъ монарха. — Р. И. Б. IV, 436.

²⁾ Которымъ отвѣдаю: же то Исусъ Христосъ мовить о овчарнѣ своей, которой бы пастыремъ самъ былъ Богочловѣкъ, овчарня бовѣмъ правдивая Христова была — людъ Жидовскій, а онъ былъ — оный пастырь, которого такъ много отъ долгихъ вѣковъ обѣцаного ожидала синагога, въ которой овчарнѣ еще не были погане, але же мѣли быти въ ней — Христосъ Господь оповѣдаеть, и же самъ ей пастыремъ быти мѣль — ознаймуеть. Который зѣ обоего людю одну овчарню мѣль

Christus igitur est unus pastor unius ovilis, non Petrus. Ergo non est Petrus monarcha neque Ecclesia Christi monarchia¹⁾.

d) Contra Kreuzam argumentatur (art. 4)

67. Ad finem capitis secundi respondet Zacharias, prout mos eius erat iam antea versus finem capitis primi²⁾, ad argumenta Kreuzae, quae ille in secundo capite suae „Defensionis“ proposuit. Modus autem procedendi idem est ac in capite primo (art. 9). Videlicet recenset Zacharias gradatim singula argumenta a Kreuzae allata, quibus secundum ordinem suas animadversiones criticas vel sua argumenta patristica maxime ex Marci Antonii opere: „De Republica Ecclesiastica“ libro primo, capite XI hausta, opponit. In duas classes dividere possumus argumentationem Zachariae: 1) accusat Kreuzam mutilationis textus SS. Patrum, 2) textibus, quibus probatur primatus Petri, opponit textus, quibus Paulo talis primatus attribui videtur.

68.1) Kreuzae mutilationis textus accusatur. Increpando apostaticam et haeticam simulationem, quae testimonia S. Scripturae et doctorum Ecclesiae frangit, dilacerat et mutilat, quodve pro se est accipit, quod autem contra se est, omittit³⁾ — Zacharias statim primum testimonium S. Basilii a Kreuzae allatum perstringit tamquam non completum, quia verba „nobis faventia“ ab apostatis sunt omissa⁵⁾.

Kreuzae

Zacharias

Ad quae verba (Jo. 21, 18) Sunt igitur verba Basilii Magni:
Basiliius: „Ноч ab ipso Christo Ноч inquit ab ipso Christo do-

зобрати, мовячи: „и инья овцы имамъ, яже не суть отъ двора сего, и тыя ми подобаетъ привести“. Хотяжъ теде Господь Богъ завжды всего рожаю людского былъ пастыремъ, лечь Христось Богочловѣкъ, иле чловѣкъ, пастыремъ всего рожаю людского не былъ, але зъ початку стался пастыремъ люду Израильского, а заразъ потомъ и погань до вѣры его наверненныхъ. — Р. И. Б. IV, 436.

¹⁾ Р. И. Б. IV, 438.

²⁾ Сл. п. 58.

³⁾ Звыкла то отступницкая якъ и еретицкая нещирость чинити, же, абы ся здала и писмо святое и науку учителей церковныхъ по своей облудѣ мѣти, свѣдоцтва зъ нихъ приводячи рветъ, окусуеть и отмѣняетъ: то, штось ей здаеть быти по ней, пріймуеть, а што противнѣй — опускаеть, отмѣняетъ, и речъ противную за належную удаеть. — Р. И. Б. IV, 438.

⁴⁾ Бо на самомъ початку зъ Василия Великого приведеное свѣдоцтво, же имъ ку концу было противно, хочъ зъ початку здалось быти належно описаное привели. — Р. И. Б. IV, 438—439.

docemur, qui Petrum pastorem post se Ecclesiae suae reliquit. Petre, enim dixit, amas me plus his, pasce oves meas“.

cemur, cum Petrum Ecclesiae suae pastorem post se constituit. Petre enim dicit amas me plus his, pasce oves meas, et omnibus denique pastoribus et doctoribus eandem dedit potestatem, cuius signum est, quod aequae omnes sicut ille ligant et solvunt¹⁾.

Si eandem potestatem ac Petrus etiam alii habent — concludit Zacharias — ergo Petrus non est monarcha.

Etiam quoad Chrysostomum accusat Kreuzam simulationis, quod textum ex homilia eius 87 in Jo. tamquam ex homilia 18 depromptum adducit, omittendo simul minus convenientia sibi verba :

Kreuz a

Chrysostomus autem in homilia 18 in Jo.: „Dixit Christus Petro: pasce oves meas. Cur aliis omissis illi de hoc dicit? Eximior Apostolorum erat et os discipulorum et caput numeri eorum²⁾).

Zacharias

Cur, dicit Chrysostomus, Christus Dominus aliis omissis ad solum Petrum dicit: Petre, amas me plus his, pasce oves meas... Ideo aliis omissis ad solum Petrum dicit: „diligis me Petre, pasce oves meas“, quia solus Petrus illum negavit; ne igitur desperet, hac interrogatione de amore et commendatione pasturae illum iterum reddit Ecclesiae, iterum illum numero Apostolorum annectit.

¹⁾ P. И. Б. IV, 439; cf. P. И. Б. IV, 166.

²⁾ Chryzostom zaś w homilii 18 na Jana św: „Mowi Chrystus Piotrowi: paś owce moje. Czemu innych minawszy iemu o tym mowi? Wyborniej od Apostołów był y ustami uczniów y głową iiczby ich. — P. И. Б. IV, 167.

„што въ томъ, мовить божественный Златоустъ, же Христось Господь, оминувши иншихъ, до Петра самого мовить: Петръ милуешь ли мене; паси овцы мои? ...для того иншихъ оминувши, до самого Петра мовить: „милуешь ли мене, Петре? паси овцы мои“, ижъ самъ Петръ запрѣлся; абы теды не отчаиваль, черезъ тое пытанье о любовь и черезъ злеценье паствы и зась его Церкви отдаеть, зась его лику апостолскому прилучаетъ“. — P. И. Б. IV, 440.

Suam sententiam tamquam rectam contra Kreuzam ex Cyrillo Alex. comprobare studet Zacharias secundum M. Antonium¹⁾, ut concludat, etiam ex aliis locis nullam Petri monarchiam, nisi aliquem primatum annorum, zeli, cordalitatіs et amoris in Christum vel excellentiae animi probari posse²⁾.

69. 2) Petro opponitur Paulus. Quo melius monarchiam Petri, quam Kreuza breviter in capite suo secundo ex Patribus ostendit, debeat, provocat Zacharias ad locos patristicos ex Marco Antonio „De Republica Ecclesiastica“ libro primo cap. XI haustos, ubi Paulus laudibus effertur prae Petro. Scopus huiusmodi demonstrationis est adducere Kreuzam ad absurdum, ostendendo ei nullam vim argumenti haberi in orationibus encomiis Patrum³⁾.

а) Primus obvenit Chrysostomus:

Paulus Christum dilexit (Chrys. de Sac. I. 3) adeo, ut nemo vehementius. Extollitur Petrus, quod fuerit Petra et firmamentum Ecclesiae: Extollitur etiam in hoc Paulus ab eodem Chrysostomo, dum dicitur: columna Ecclesiae, petra, ferro et adamante firmior. Vocatur Petrus a Chrysostomo coriphaeus Apostolorum: eodem titulo ab eodem (hom. 18) insignitur Paulus. Pe-

„Любилъ Петръ Христа болшь нѣжъ иншіи апостолове, а надъ Павла нѣхто болшь Христа не любилъ. Есть Петръ камень и твержа церкви, а Павелъ есть филаръ церкви, камень надъ желъзо и надъ діамантъ твердѣйшій. Есть Петръ верховнымъ апостоломъ, есть и Павелъ апостоломъ верховнымъ. Петрови церковь есть злеца-

¹⁾ Cyrillus etiam Alexandrinus idem sensit: Dicit autem (in Jo. lib. 12, c. 64): Pasce agnos meos, Apostolatus illi renovans dignitatem, ne propter negationem, quae humana infirmitate accidit labefactata videretur. — De Rp. Eccl. I. c. VIII. p. 92. n. 11.

²⁾ Зъ которыхъ всѣхъ ниже отъ нихъ зажитыхъ свѣдоцтвъ, болше нѣчого не вытягнуть, только продкованье межи апостолами въ лѣтахъ, въ любвѣ до Христа, въ ревности, и въ сердечности, и въ спяности ума. Зачимъ въ мовѣ и въ поединковой зъ Христомъ размовѣ продковалъ, а не въ удѣльной зъ апостолами зверхности. — Р. И. Б. IV, 441.

³⁾ Если тебѣ въ словахъ похвалныхъ вага, то Павла и выборнѣйшимъ и настаршимъ мусишь признати. Лечъ не толко тымъ двомъ, але и другимъ апостоломъ въ словѣхъ похвалныхъ знамениты продкованья, тытулы даются. — Р. И. Б. IV, 445—446. cf. Р. И. Б. IV 455: тыхъ похваль.. не маемо брати за право и привилей..

Што такъ св. Кириллъ, Александрійскій патріархъ, на главу 21 мовить: „рекъ тебѣ „паци агнцы мои“, апостольское ему отновиль достоинство, абы для запрѣнья, которое зъ слабости чловѣченства припало, не здалося быти нарушеное“. — Р. И. Б. IV, 440.

tro dicitur Ecclesia commissa: Paulum vero ait, idem Chrysostomus, electum a Deo, cui res orbis, mysteria cuncta, universamque dispensationem concederet. Extollitur Petrus, quod interdum a Chrysostomo praesertim, vocetur os Apostolorum: Extollitur etiam Paulus, quia ab Ambrosio dicitur os Christi. Rursum extollitur Petrus, quod dicitur fundamentum et stabilitamentum Ecclesiae: Extollitur etiam Paulus ab Ambrosio, dum Pauli vocationem Ecclesiae firmitudinem esse dixit. — De Rp. Eccl. I. p. 133. n. 25.

Unde rursus Ambrosius (Ser. 66 de Nativ. P. et P.) Beati Petrus et Paulus, inquit, eminent inter universos Apostolos et peculiari quadam praerogativa praecellunt: Verum inter ipsos quis cui praeponatur, incertum est. Puto enim illos aequales esse meritis, qui aequales sunt passione. Leo etiam sic loquitur de Petro et Paulo: Quos (Ser. 1 in Nat. P. et P.) gratia Dei in tantum apicem inter omnia Ecclesiae membra provexit, ut eos in corpore, cui caput est Christus, quasi geminum constitueret lumen oculorum. Ubinam caput illud visibile? Si membrum tantummodo est Petrus ex aequo cum Paulo, nempe oculus in Ecclesia, caput non erit. — De Rp. Eccl. I. p. 133. n. 24.

Quia seipsum (Chrys. hom. I de laud. Pauli), inquit, consecraverat Deo, etiam orbem universum studuit offerre: qui terram videlicet ac mare, Graeciam simulque Barbariam, omnemque prorsus quanta est sub coelo regionem volitans circumivit. Et beatus Paulus, qui nos

на, а Павелъ на то отъ Бога обранъ есть, абы ему sprawy всего свѣта, таемницы вси и вшелякое шафованье было повѣрено. Петръ есть уста апостольскій, а Павелъ есть уста Христовы. Петръ есть начальникъ або княжа апостолское, Павелъ есть княжа апостолское. Есть церкви преложонный Петръ, есть и Павелъ церкви преложонный“. Дятого божественный Амвросій въ словѣ 66, „О рождествѣ Петра и Павла“, „блаженныи, мовить, Петръ и Павелъ оказалшыми суть между всѣми апостолами и особливою нѣякою прерогативою иншихъ превышають. Лечь между тыми двома, который бы надъ которого былъ прекладанъ, — не есть вѣдомо. Розумѣю абовѣмъ, бы ихъ равными въ заслужѣ, который равны суть въ страданіи“. Тоежъ зъ божественнымъ Амвросіемъ мовить божественный Августинъ в словѣ 23, „О святыхъ“, и божественный Максимъ въ словѣ 24. Божественный засъ Левъ Первый, епископъ Римскій, въ словѣ первомъ на рождество св. апостоловъ Петра и Павла: „которыхъ, мовить, ласка Божая на тую вынеслость между всѣми церкви члонками поднесла, же ихъ въ тѣлѣ, которого головою есть Христосъ, якобы пару свѣтлостей очныхъ постановила“. Еслижъ и Петръ члонокъ, яко око церкви, и Павелъ члонокъ, яко око церкви, tedy Петръ не голова и не монарха. А если — онъ, tedy и Павелъ. А за тымъ и такъ не монарха.

Але еще и божественного

hodie congregavit, quique terrarum etiam illuminavit orbem. Item (hom. 8. de laud. Pauli) Paulus alter Jacob quasi pro unoquodam totius mundi grege semper invigilans: Paulus alter Joseph, spirituali fame tabescente mundo, veritatis alimenta distribuens: Paulus alter Moyses, qui omnes Gentes a tyrannide diaboli reduxit ad Christum. Paulus alter Aaron, mundi totius populis iunctis sacerdos. Item (in ep. ad Tit. hom. 2) Non vides, ut Paulus orbem convertit universum? Et: quid eo foecundius, qui orbem progenuit totum. Item (ep. ad Rom. hom. 3) En tabernaculorum texendorum artifex, non ipsam tantum Graetiam sed et Barbaram terram omnem convertit; non Siciliam modo atque Italiam, verum universum terrarum orbem verbum Dei praedicans peragravit. Item (ibid. hom. 18) Neque enim si populum suum Deus repulsurus fuisset, Paulum sibi ex Israëlitis elegisset, cui omnem praedicationem, cui res orbis, mysteria cuncta, universamque dispensationem concederet. Item (ep. I ad Cor. hom. 13) Quid enim iis pedibus Pauli speciosius, qui universam, quae sub coelo posita est terram peragraverunt? Item (hom. de profectu Ev.) Quotidie igitur curae ei erat, quid Corinthii, quid Macedones, quid Philippenses, quomodo Cappadoces, quomodo Galatae, quomodo incolentes Pontum, quomodo omnes homines valerent: et licet totius orbis curam suscepisset, nihilominus tamen non solum pro gentibus integris, sed pro uno homine sollicitus erat. Item (hom. 11 in Gen.) Neque his contentus cura om-

Златоустого, о самомъ Павлѣ мовячого, послухаймо: „ижъ себе самого, мовить, посвятиль былъ Богови Павелъ, старался о то, абы и весь свѣтъ (Богу) офероваль, который землю и море, Грецію посполу и Барбарію, и всю овшеки, якъ велика есть подъ небомъ, краину летаючи обышоль; который весь округъ земный освѣтиль; Павелъ — второй Іаковъ, якобы надъ однимъ якимъ всего свѣта стадомъ завжды чуочій; Павелъ — другій Іосифъ, пуховнымъ голодомъ сухотѣючому свѣту правды живность роздаючій; Павелъ — другій Мовсей, который всѣ народы зъ тиранніи діавольской привель до Христа; Павелъ — второй Ааронъ, всего свѣта людови помазанный священникъ. Занежъ не видишь, яко Павелъ ввесь свѣтъ навернулъ? Што надъ Павла плодовишее, который весь кругъ земный, слово Божіе проповѣдаючи, обышоль, которому що-день печалованье было? Што бы дѣяли Коринчикове, што Македонове, што Филиппенсове? Якъ бы ся мѣли Каппадокове, якъ Галатове, якъ обыватели Понту и якъ всѣ люде? И хотяжъ о всемъ свѣтѣ печалованье взялъ, еднакъ не тылко о цѣлыхъ народахъ, але и о каждомъ чловѣцѣ печаловаль. А не маючи на томъ досыть, старанье о всѣхъ церквахъ, не о одной и второй малой, або о двохъ, або о трохъ, але о всѣхъ всего свѣта, и якъ великую землю слонце своими променни освѣчаетъ, такъ великое старанье а печалованье мѣлъ Павелъ. Давидъ Голіаеа одного

nium Ecclesiarum non purae unius vel duarum vel trium, sed omnium, quae in toto orbe et quantam terram sol radiis suis illustrat tantam curam et sollicitudinem habuit Paulus. Ac tandem audi eundem Chrysostomum mirifice Pauli principatum Ecclesiasticum extollentem; David inquit Goliath uno solo lapide deiciebat: atsi Pauli praecleara opera scrutatus fueris, pueri fuit opus illud et quantum inter militem et pastorem distat, tantum videbis discrimen. Hic enim non lapidem mittens deiecit Goliath, sed solum loquens omnem diaboli destruxit flammam. Sicut leo rugiens et flamman de lingua emittens, ita omnibus intolerabilis et ubique assilliebat continuo, currebat ad hos, veniebat ad illos, assistebat illis, irrumpebat ad alios, insiliens vento velocior et quasi unam domum, vel navem unam, totum orbem gubernans, eos qui mergebantur sursum trahens et qui turbabantur atque cadebant confirmans: nautis imperans, in puppi sedens, proram observans, rudentes extendens, remum apprehendens, velum trahens, in coelum suscipiens, omnia ipse existens et nauta et gubernator et prorae director et velum et navem et omnia ferens, ut omnium mala solvat. Hucusque Chrysostomus. Qui eadem munera, quae maxime insignia Petro vidimus concredita, ex quibus primatum eius eliciebant Monarchici, Paulum etiam cum non minori, immo forte maiori primatu obisse commemorat. Si Petrus circumibat Ecclesias eas visitando, idem Paulum praestitisse ait Chrysostomus. Et Scriptura

самого каменемъ забилъ. Лечъ, кгда въ Павлови презнаменитой дѣлности воорѣшъ, справу оную за дѣтинную поличишъ, и якъ великая межѣ жолнѣремъ и пастыремъ есть розность, такъ великую тутъ обачишъ. Овъ абовѣмъ не каменемъ кинувши обложилъ Голяѳа, але толко мовячи, весь дѣволскій зопсоваль поломень. Якъ левъ рыкаючій и огонь зъ языка мечючій, такъ всѣмъ былъ незносны. Всюды ся ставилъ неомѣшкале, до тыхъ бѣглъ, до орыхъ шоль, былъ овымъ притомный, на иншихъ нападаль, скорѣй нѣжъ вѣтръ, всюды ся ставилъ, яко бы одинъ домъ або корабль одинъ правячи. Тыхъ, которые тонули, выволокаючи, а которые ся трѣвожили и упали умоцняючи, корабльникомъ розказуючи, въ тѣлѣ корабля седячи, переду его пилнуючи, лины розпространяючи, весломъ робячи, жаглѣ натягаючи, на небо поглядаючи, все самъ будучи—и корабельникъ, и стырникъ, и правитель, и жагель, и корабль — все самъ носячи, абы зо всѣхъ злое знеслъ“. То о Павлѣ Златоустъ св., который всѣ достоинства, почести, прерогативы, титулы и належности ему приписаль, тыи, которыми той же на розныхъ писма своего мѣстцахъ блаженного Петра апостола здобить. „Если Петръ обходилъ церкви навижаючи ихъ, тожъ чинилъ и Павелъ“, мовить Златоустъ святой. Вѣдати даеть о томъ и писмо святое. Еслись Петръ называется справцею всей Церкви, Павелъ называется справцею всего свѣта. Если

aperte docet (Act. 15) Si Petrus dictus est gubernator totius Ecclesiae, Paulus etiam a Chrysostomo orbis totius dicitur gubernator. Si Petri navis dicitur Ecclesia in hac navi ponit in puppi Paulum Chrysostomus gubernatorem: Si Petro iniunctum est, ut fratres confirmaret, confirmabat et Paulus. — De Rp. Ecl. I. p. 134. n. 25. (с. XI).

Петровымъ кораблемъ называется церковь, въ томъ корабли на стыру покладаетъ Златоустъ св. Павла кормникомъ. Если Петрови наказано есть, абы потвержалъ братію, потвержалъ и Павелъ — Р. И. Б. IV, 441—444.

Ergo argumentum ex Chrysostomo ad monarchiam Petri sumere est idem, ac vim ei inferre, quia Chrysostomus nec cogitabat nec ullibi de hac re scribebat¹⁾. Quia tamen apud Chrysostomum, prout Kreuza affert, dicitur Petrus „eximior Apostolorum“, „os discipulorum et caput numeri eorum“, quod Zacharias non potest simpliciter negare, iterum affert textus ex eodem Chrysostomo, ubi Paulus dicitur „eximior omnium in praedicatione“, „senior super omnem creaturam“, „magis electus omnium electorum“²⁾, immo non solum Petrus et Paulus, sed et alii prout Andreas, Jacobus, Joannes „principes“ dicuntur, Petrus autem et Paulus in Menaea „protocoryphaei“ vel protoprincipales vocantur³⁾, quod ex patriarcha Callisto confirmatur⁴⁾. Quoad denominationem „os discipulorum“ animadvertit Zacharias hoc iam in Veteri Testamento obviam venire, cum Aaron nominetur os Moysis (Ex. 4, 16); in Novo Testamento munere oris Apostolorum fungebantur Andreas (Jo.

¹⁾ Зачимъ затягати Златоустого св. свѣдоцтва на выставленья Петра св. въ монарху, а Цервовъ Христову въ монархію, есть ему гвалтъ чинити, который нѣкгда о томъ ркучи, не писалъ, але анѣ мыслилъ. — Р. И. Б. IV, 444—445.

²⁾ Павла въ вышшомъ степени „выборнѣйшимъ“ божественный сей учитель (Златоустъ) зоветъ въ книгѣ „Маргаритонъ“, въ словѣ 12, мовячи: „видѣлемъ отъ выборныхъ выборнѣйшого послѣ всѣхъ проповѣданьемъ, а найстаршого отъ всѣхъ“, и ниже: „не толко болшъ кождого чловѣка, але болшъ вшелякого розумного створеня, старшій надъ все створене, отъ выбранныхъ выбранныйшій“. — Р. И. Б. IV, 445.

³⁾ А въ бесѣдѣ 37 на главу Матѣя 15, Петра и Андрея, и Іякова, и Іоанна, и Филиппа „верховными“ зоветъ. А особливе Петра и Павла нетолко „верховными“ апостолами церковь наша зоветъ, але и „протокориеями“, то есть „первоверховными“ титулуеть. — Р. И. Б. IV, 446.

⁴⁾ Блаженный Каллисть, патрїарха Константинопольскій, въ казанію своемъ на Преображеніе Христово, мовить: „Петръ, и Іоаннъ, и Іяковъ, верховныи апостолове болшии“. — Р. И. Б. IV, 446.

1, 40), Joannes (Jo. 13, 25 — os Petri), Thomas, Philippus, Judas (Jo. 4), sed inde nemo illorum factus est vicarius Christi vel monarcha in Ecclesia Christi ¹⁾).

Ultimo animadvertit Zacharias in expressiones Kreuzae, quod ex mente Chrysostomi Christus dat Petro „praefecturam super fratres“ ²⁾. Secundum textum slavicum et latinum non „praefecturam“, „sed curam de fratribus“ commisit Petro Christus, — ergo curam super fideles, non super Apostolos, prout et alii Apostoli commissam habebant ³⁾).

β) Theophylactus abbreviator Chrysostomi, quem Kreuzae tamquam testem primatus Petri adducit ⁴⁾, maiorem quam alii Patres praebet difficultatem. Ideoque eius testimonium Zacharias iam a priori ⁵⁾ in suspicionem ponit, deinde testimoniis parallelis evertere conatur, denique Paulum opponit Petro ex Chrysostomo, cuius abbreviator est Theophylactus.

Testimonium Theophylacti, ubi dicitur: „Non alio, sed Petro hoc (pasturam) dat“ ⁶⁾, non est apud Zachariam sine suspitione ex daubus causis: 1) quia Chrysostomus haec verba exponens de pastura Petri hunc locum non intelligit, ergo neque

¹⁾ Поневажъ не толко Петръ „устаи учениковъ“ естъ, але и други... якъ Андрей... Иоаннъ... Тома, Филиппъ, Юда... такъ Господь Богъ Ларона учинилъ былъ устаи Моисеовыми. — Р. И. Б. IV, 446—447.

²⁾ Tamże niżej daie iemu przełożenstwo nad bracia. — Obrona Unii. Р. И. Б. IV, 167.

³⁾ ... въ Славенскомъ „предстателство“ стоить, а Латинскій прелладачъ преложилъ „старанье о брати“ Христось Петрови злецилъ „Братий“ мовить, а не „апостоловъ“. А тое „предстателство“ албо „старанье“ не толко Петръ, але и други апостолове надъ братию, то естъ надъ вѣрными христианми мѣли и чинили. — Р. И. Б. IV, 447.

⁴⁾ А Theophilactus, na zczazo 77 u Јена, tak mowi: „gdy obiadu koniec miał z nimi (z apostoły), Piotrowi pasterstwo wszytkiego świata poleca“. Nie innemu, ale Piotrowi to daie. Niżej tamże: „poruczył bowiem Piotrowi wszytkich w obronę, ch-claź Jeruzalimską stolicę Jakób przyjął, ale Piotr — wszytek świat“. Tak wykłada Theofilact te słowa „paś owce mcie“, że to nie mowiono wszytkim apostołom, ale jednemu Piotrowi, y nie jednę część świata poruczono, ale wszytek świat. — Obrona Unii. Р. И. Б. IV, 167.

⁵⁾ Aprioristicum modum probationis excusat Zacharias, quia non habet graecum architypum Theophylacti, ubi possit videre, a reipsa talia verba habentur .. отозвавшися еднакъ первѣй до старого незопсованого архитпу Грецкого, которого на весь часъ въ рукахъ мѣти не моглемъ. — Р. И. Б. IV, 448.

⁶⁾ Nie innemu ale Piotrowi to daie. — Р. И. Б. IV, 167; свѣдоцтво Теофилактово у мене не безъ подезрѣня въ овой части, гдѣсь мовить „не иному, але Петрови то даеъ“. — Р. И. Б. IV, 448.

Theophylactus, qui abbreviavit quae a Chrysostomo late sunt scripta; 2) quia sibi ipsi contradiceret, etenim hanc pasturam omnibus Apostolis adscribit, cum in expositione in Jo. 20 dicit: „Consolans eos et confirmans dixit: sicut misit me Pater et ego mitto vos, nam opus meum accipitis“¹⁾.

Deinde alio loco, ubi Theophylactus exponit verba Jo. 13, 36: „Sequeris (me) autem postea“, ne credant alii hoc soli Petro datum, non autem aliis, subiungit: „Et vos accipiet terra illa, quae Petrum sit acceptura“. Quae expositio plane concordat cum expositione Chrysostomi in hom. 73 in Jo. atque in Mt. 16 initium 67: „Certum est pasturam ovium, intelligo omnibus esse datam aequali potestate ac Petro“²⁾.

Denique illud testimonium Theophylacti, quod vivente episcopo primo Jacobo Petrus pasturam totius mundi accepit, evertere conatur Zacharias iam notis textibus Chrysostomi, ubi Paulus laudibus effertur supra Petrum³⁾, non negando tamen Petro commissam esse pasturam totius mundi, sed aequae ac aliis Apostolis secundum illa: „In omnem terram exiit praedicatio eorum“⁴⁾.

¹⁾ Первая причина: ижъ Златоустый, тыхъ словъ выкладаючи, тое мѣстце о паствѣ Петровой не положилъ, зачимъ и Теофилактъ не мѣлъ положити, бовѣмъ онъ выкладу Златоустого короткое зобрание чинилъ, и што Златоустый широко писалъ, то Теофилактъ скоротилъ, не отступуючи, анѣ отмѣняючи розуму Златоустого нѣ въ чомъ, анѣ тыжъ придаючи. Другая причина: „ижъ тымъ своимъ зданемъ былъ бы собѣ самъ противный, кгдажъ тую паству всемъ апостоломъ приписуетъ, въ выкладѣ на главу Іоанна 20-ую, зач. 215, гдѣ мовить: „утѣшаючи теды ихъ и утверждаючи, рекль: „як мене послалъ отецъ, такъ и я посылаю васъ, абовѣмъ мое дѣло пріймете“. — Р. И. Б. IV, 448.

²⁾ Теофилактъ... выкладаетъ такъ: „мовить до Петра Господь: „потомъ пойдешъ за мною“; абы не мнѣмали другіи, ижъ самому Петрови тое далось, а не инымъ, мовить: „и насъ прійметъ краина она, которая Петра приняти маеть“. Также и Хризостомъ на тожъ мѣстце въ омилиі 73 выкладаетъ: а такъ хотъ если до самого Петра мовленьи, „потомъ пойдешъ за мною“, розумѣеть, же и другимъ дано естъ певне, и тыи слова „паци“ розумѣеть всемъ служити. — Р. И. Б. IV, 449.

³⁾ О апостолѣ Павлѣ, же Петрови св. во всехъ прерогативахъ былъ равночестенъ, широче зъ божественного Златоустого показалемъ. Который и самъ собѣ такое свѣдоцтво выдаетъ (2 Тим. 1; 2 Кор. 11; 1 Кор. 15, 10; 2 Кор. 11, 23; Рим. 15, 20. — Р. И. Б. IV, 450—451.

⁴⁾ А што зъ тогожъ Теофилакта и зъ Златоустого приводить, ижъ Петрови Христось вселенную поручилъ, и вселенной рукоположилъ его учителемъ, теды того не прю. Але, якомъ вышей рекль, такъ и на семъ мѣстцу мовлю, же не самому Петрови, але и всемъ ин-

γ) Iterum Chrysostomus, qui a Kreuza multoties pro primatu Petri citatur, redarguitur illis textibus, ubi Paulus antepositus Petro vel alii Apostoli ei aequiparantur secundum Marcum Antonium, De Republica Eccl. I. c. XI.¹⁾

Quinques enim citatur a Kreuza Chrysostomus ad probandum primatum Petri: 1) quod elevatus est Petrus super omnes Apostolos (hom. de Poenit.²⁾); 2) quod in Actibus Ap. (1, 15) post ascensionem Domini primus orationem facit et Matthaeum in Apostolum eligit in locum Jadae proditoris³⁾); 3) quod dicitur in Actibus „pertransire universos“ (Act. 9, 32), quae verba a Chrysostomo interpretantur: 4) tamquam dux in exercitu inspiciebat Petrus, quae pars est ordinata, quae ornata, quaeque indigens adventum eius⁴⁾); 5) quod Paulus venit Hierosolimam videre Petrum tamquam superiorem et mansit apud eum⁵⁾).

Ad 1) respondet Zacharias, quod elevatus est Petrus propter virtutes spirituales, zelum fidei, labores apostolicos, quae

шимъ апостоломъ Христось Господь весь свѣтъ поручилъ, учителями всего свѣта ихъ поставилъ и пастырами... Ведлугъ блаженного царя и пророка мозячого: „во всю землю изыйде вѣщаніе ихъ и въ концѣ вселенныхъ глаголы ихъ“ (а не „его“). — Р. И. Б. IV, 450.

¹⁾ Apud Marcum Antonium inscribitur cap. XI. operis De Rp. Eccl. I. p. 123—137 hoc modo: Primatum inter Apostolos et a divina Scriptura et a Patribus reprobari — Primatum auctoritativum inter Apostolos reprobatur Evangelium n. 1—3; Christus nudum ministerium sine iurisdictione dedit Apostolis n. 4—6; In Petro ipsi Apostoli primatum non agnoverunt n. 7—9; Neque Petrus exercuit n. 10—12; Pauli reprehensio n. 13—23; Paulus collatus Petro, Petrum a summo primatu deiecit n. 24—26; Patrum dicta primatum removementia n. 27—33.

²⁾ Tenże Chryzostom ś., w kazaniu o pokucie y czystości: „Piotr — prawi — przez pokutę znowu na pierwszą godność przywrócony jest od Chrystusa, y przystawstwo nad wszystkimi Cerkwiami y po wszystkim świecie polecę mu, nad wszystkie apostoły wywyższył go“. — Obrona Unii. P. И. Б. IV, 167.

³⁾ ...Chryzostom na rozdział I Dziejów Apost. tak uczy: „Obacz staranie Piotrowe, iako w tym zgromadzeniu starszym jest y zawsze wpród od inszych poczyna y przed inszymi przodkuje w tey sprawie (w obieraniu apostoła na mieysce Judaszowe), iako ten, który wszystkich w ręku miał“. — Obrona Unii. P. И. Б. IV, 168.

⁴⁾ Tenże na zaczął 23, na one słowa: „y było gdy Piotr nawiedzał wszystkich. Jako hetman — prawi — w woysku opatrował Piotr, która część rozrządzona była, która ozdobiona, która by potrzebowała przyścia iego“. Obrona Unii. — P. И. Б. IV, 168.

⁵⁾ Tenże na rozd. I do Galatów: „poszedł — prawi — Paweł widzieć Piotra, iako starszego y przemieszkał u niego“. Obrona Unii. — P. И. Б. IV, 168.

elevatio idem est ac denominatio eius per „columnam, principem, electum“, sed inde nullus sequitur primatus potestatis sive monarchia, quia Patres similiter etiam alios Apostolos intulunt. Chrysostomus in hom. 46 in Mt. 13 Petrum, Jacobum et Joannem super alios Apostolos praepositos esse dicit propter virtutes spirituales, non ratione potestatis¹⁾. Idem in oratione „De laude Pauli“ illum Mosae, Aaroni, Joanni Baptistae, Petro, Michaëli aequiparat²⁾ et in „Margarito“ Paulum super Joannem et omnes Sanctos elevat³⁾ eumque (in hom. 38 in I Cor. 15) πάντων δείκνυται πρώτος ὢν declarat. Similiter Gregorius Nazianzenus in oratione funebrali super Basilium habita, illum omnibus iustis, prophetis et apostolis incipiendo ab Adamo aequiparat, sed haec exaggerationes nullam legem vel privilegium unius pariunt⁴⁾.

Ad 2) respondet Zacharias, quod locus ille Act. 1, 15, ubi Petrus primus post ascensionem Domini verbum arripuit, non facit eum monarcham. Etenim prout prius demonstratum est sunt Apostoli non Petri, sed Christi grex. Petrus autem tamquam os Apostolorum primus arripuit verbum. Quod electionem Matthaei attinet Petrus tale ius secundum Chrysostomum in electione eius exercuit, quale et alii Apostoli. Non enim solus elegit Matthaeum, neque ordinavit eum neque Apostolum

1) Иоаннъ Златоустый, въ бесѣдѣ 46 на главу 13 Матѳея, мовить, ижъ „Петръ, и Іаковъ, и Иоаннъ надъ иныхъ апостоловъ были предпочитаны або преложены, для душевныхъ цнотъ, а не взглядомъ влады, всѣмъ бовѣмъ, мовить, ровную владзу даль“. — Р. И. Б. IV, 452.

2) Еще Златоустый, въ бесѣдѣ „О похвалѣ Павла апостола“ мовить: „Павель — другій Моусей, же народъ людскій отъ тираніи дѣвольской привель до Христа, Павель — другій Ааронъ всего свѣта свѣтитель, Пагелъ — другій Иоаннъ Креститель, за Христа стятый, Павель — другій Петръ зъ неба призванный ку увѣренно, Павель — другій Михаилъ, всѣхъ христіанъ гетманъ и вождь“. — Р. И. Б. IV, 453.

3) И далѣй той же Хризостомъ въ книзѣ „Маргаритонъ“, въ словѣ 12, листъ 157, Павла апостола такъ выноситъ: „Не точію бо Иоанна вящій, но и всѣхъ святыхъ“. И ниже листъ 158: „Якоже Иоаннъ лѣты послѣдныи есть пророкъ, такожде и Павель послѣдныи лѣты апостоль первый честію всѣхъ святыхъ“. — Р. И. Б. IV, 454.

4) А хтобы възрѣлъ на казане богослова Григорія Нанзіанского, которое написалъ нагробное Василію Великому, тамъ обачить, ижъ почавши отъ Адама всѣмъ онымъ справедливымъ людемъ Божихъ пророкъ и апостоловъ равнаеть Василія и вывышаеть его вышеце барзо. А такъ тыкъ похваль... не маемо брати за право и привилей, и подъ зверхность одного... всѣхъ не маемо побивати. — Р. И. Б. IV, 454—455.

fecit ¹⁾. Ergo in electione Matthiae non procedebat Petrus monarchice, sed secundum consilium omnium, prout dicit Chrysostomus ²⁾.

Ad 3) respondet Zacharias, quod „pertransire universos“ etiam ad alios Apostolos pertinebat, sicut ex Act. 15, 36, 41; 18, 23 patet. Praecipue autem Paulus in hoc munere apostolico eminent, quem Chrysostomus laudat avem sine intermissione omnes pervolantem, nullibi neque manentem neque stantem. Sed inde non sequitur monarchia neque pro Paulo neque pro Petro ³⁾.

Ad 4) respondet Zacharias, quod expressio Chrysostomi de Petro, qui tamquam dux in exercitu omnia dicitur ordinare, etiam aliis Apostolis tribuitur. Ita Basilius vocat Apostolos, qui totum orbem terrarum peragrarunt „reges supra ipsos, reges potentiores“. Praecipue autem Paulus dux vocatur tum in Act. 14, 12 („dux verbi“), tum apud Chrystomum „dux omnium christianorum“ (De laude Pauli) ⁴⁾.

¹⁾ Иле зась до обераня Матея апостола, то о Петрѣ и о иншихъ апостолахъ Златоустъ св. мовить, же до обераня его и постановенья такое мѣлъ право Петрѣ, яко и всѣ иншіи апостолове: не якъ удѣльный пастырь и апостоль вынятый, але якъ спол-апостоль и спол-пастырь... А въ томъ ся мѣла болшая владза Петрова показати, также и головное одного его пастырство, кгда бы самъ тую справу отправиль былъ, то есть кгда бы самъ былъ обралъ, самъ посвятилъ, и кгда бы самъ Матея апостоломъ учинилъ. — Р. И. Б. IV, 455—456.

²⁾ ...въ справѣ теды той блаженный апостоль Петрѣ единоначално влаздою не поступовалъ, але всѣ справы сполнымъ зданемъ чинилъ, и не ἀρχικῶς, то есть не началнически, анѣ тижъ влаздею: ὅρα δὲ πάντα μετὰ κοινῆς αὐτῶν γνώμης ποιῶντα καὶ οὐκ ἀρχικῶς οὐδὲ μετὰ ἐξουσίας: „смотри, мовить божественный Златоустый, же все Петрѣ зъ посполигою всѣхъ радою чинить, а не якъ начальник и властелинъ, то есть не якъ удѣльный владца“. — Р. И. Б. IV, 456.

³⁾ Златоустый на послание къ Римляномъ, въ предмовѣ: „Павель, якъ птакъ якій, отъ любве ставшисъ, всѣхъ уставичне обходилъ: οὐδὰμὸδὸ μένον, οὐδὲ ἰστάμενος, aut quam manens, aut quam stans: ... зъ того ихъ обхоженя и навѣженя церквїи и учениковъ, монархїи не найдуемо... — Р. И. Б. IV, 458.

⁴⁾ Што ся наконецъ ткнетъ слова „гетманъ“, „воевода“ албо „князь“ и „вожь“ не толко Петрѣ тыи тытулы маеть, але и другиі всѣ. О чомъ и Давидъ въ Духу пророковалъ: „постановишь ихъ князми по всей земли“ (Пс. 44, 17). На которыи слова божественный Василїй Великій такъ пишеть: „ввесь свѣтъ апостолове пробѣгли и сталися надъ всѣ княжата княжаты и надъ самыхъ царей панове можнѣйшии. Бовѣмъ царѣ поки живы панують, а тыи умерлыи болшь панують“. А особливе писмо святое Павла въ Дѣянїяхъ Апостольскихъ „вожемъ“ албо

Ad 5) respondet Zacharias primo accusando Kreuzam de omissione verborum Chrysostomi, quae ei minus favebant, adducitque plenum textum secundum Marcum Antonium.

Kreuza

Tenże na rozd. I do Galatow: „poszedł — prawi — Paweł widzieć Piotra, iako starszego, y przemieszkał u niego“. — Р. И. Б. IV, 168.

Marcus Antonius

Quid hoc animo potest esse modestius? Post tanta taliaque benefacta, cum nihil opus haberet Petro, nec illius egeret voce, sed honore par erat illi (nihil enim hic dicam amplius) tamen ascendit velut ad maiorem ac seniozem, solusque Petri conspectus commovit illum, ut eo proficisceretur (Chrys. in Ep. ad Gal. 1). ...Sicut enim nunc multi fratrum nostrorum ad viros sanctos proficiscuntur, eodem affectu tunc Paulus ad Petrum profectus est... ac tunc beatus ille non ut disceret aliquid ab illo, neque ut correctionem aliquam acciperet, profectus est, sed tantum ut videret eum suaque praesentia honoraret. — De Rp. Eccl. I. c. IX. p. 104. n. 25.

Zacharias

Златоустаго слова тьи („по трехъ лѣтахъ пришодемъ до Іерусалиму оглядати Петра) „штожъ покорнѣйшого надъ тую душу быти можетъ: по тыхъ великихъ и таковыхъ управленяхъ, нѣ въ чомъ Петра не потребуючи, анѣ его голосу, але честию ровный будучи (же тутъ нѣчого болшь не реку), однакъ приходитъ якобы до болшого. А хоженя его тамъ была причина самоповѣдѣнся чили позналися зъ Петромъ“. И ниже: „якъ бовѣмъ нынѣ многи нашей до святыхъ мужовъ ходять, такъ и Павелъ на тотъ часъ до Петра ходиль“... Божественный теды Павелъ не жебы ся чого отъ Петра научиль, анѣ абы поправу якую отъ него взялъ, шоль до него, але толко для того, абы его обачиль, и своєю противностю почтиль... — Р. И. Б. IV, 459.

Deinde explicat Zacharias significationem verbi *ἱστορήσαι* per „cognoscere“ vel visitare tamquam seniozem, prout visitant nonnulli eximias urbes¹⁾, ut concludat nullam inde sequi praerogativam Petri, quia Chrysostomus etiam Jacobum tamquam

гетманомъ зоветь — то есть „продкуючимъ“. Златоустъ зась въ бесѣдѣ „О похвалѣ Паала“ зоветь его „всѣхъ христіанъ гетманомъ“. — Р. И. Б. IV. 458.

¹⁾ Не рекль *ἰδεῖν*, то есть „видѣти“ Петра, але *ἱστορήσαι*, то есть „познати“ Петра, якъ звыкли мовити которыи и зацныи мѣста звѣдують. — Р. И. Б. IV, 459.

praestantiorem et venerabiliorem a Paulo visitari dicit¹). Denominatio autem ἱστορήσαι non est posita ratione superioritatis vel potestatis, sed ratione honoris et provectoris aetatis, prout testatur Scriptura: Gen. 25, 8; 2 Jo. 1, 1; Philem. 1 et Augustinus²).

Ergo ut expleret verba Scripturae: „A vultu cano consurges et honorabis faciem presbyteri“, ivit Paulus videre Petrum non ut monarcham, sed ut protoapostolum³).

71. Corollarium (art. 5) Ad instar corollarii repetit Zacharias ad finem capitis secundi suam centralem sententiam quod Christus unum Petrum non instituit pastorem Ecclesiae. Quod probat percurrendo per summa capita Marci Antonii (caput XI. n. 1—3 et n. 7—9 De Rp. Eccl. l. l.), ubi primatus Petri tum ex Evangeliiis tum ex praxi Apostolorum reprobari dicitur.

α) In Evangeliiis triplicem (potius duplicem) habuit Christus occasionem instituendi primatum, sed neutra est usus. Corruptio fraterna, de qua narratur apud Mt. 18, 15, optima occasio fuit instituendi Petrum supremum iudicem, tamen Christus non Petro, sed Ecclesiae agnoscit ius diiudicandi peccatum fratris — „dic Ecclesiae“, dicit, non „dic Petro“⁴). Altera occasio instituendi primatum fuit, cum mater filiorum Zebedaei rogabat Christum, ut in regno suo unum ad dexteram alterum ad sinistram sedere faceret, i. e. principatum aliquod pro filiis suis crearet (Mt. 20, 20 sq; Lc.

¹) Але тыи слова „болшій“ и „презвѣтеръ“ суть слова: ἀγαλλογία — „чеснословіе“, яковымъ такъ же заразы Златоустый почтили Іакова, а суть его слова тыи: „первый входитъ до Іакова зъ многую покурою, якъ до болшого и честнѣйшого“. — Р. И. Б. IV, 460.

²) Имя „презвитерось“ не есть положено възглядомъ зверхности и влады, але есть то имя, якомъ рекль, почести, възглядомъ его сѣдыхъ лѣтъ, то есть честной и сѣдой его старости, и выкладается „презвѣтерось“ — „старецъ“. — Р. И. Б. IV, 460.

³) А выполняючи писаня Павелъ мовячее: „a vultu cano consurges et honorabis faciem praesbyteri, то есть: „предъ лицемъ сивого повстанешъ и почтишь обличе старче“, подвигнусл Петра навидѣти, яко воистинну почесный старецъ, который южь и на души цнотами и на тѣлѣ волосъ осивѣлый былъ. — Р. И. Б. IV, 460.

⁴) „церкви оповѣжь, а хто не послушаетъ церкви, нехай будегъ якъ поганинь и мытарь“, а не мовить „повѣжь Петрови“, и не мовить „кто бы не послухалъ Петра“, але „Церкве“. — Р. И. Б. IV, 461—462.

20, 24), quod Christus facere renuit et insuper lectionem humilitatis discipulis suis dedit¹⁾.

β) Neque Apostoli primatum Petri sciunt. Etenim post ascensionem Domini cum necesse erat eligere Matthiam in locum Judae non ipse Petrus propria auctoritate electionem fecit, sed omnes (Act. 1, 15 sq.). Neque Petrus mittit in Samariam, quae nuper verbum Dei recepit, discipulos, sed ipse cum Joanne mittitur a collegio Apostolorum (Act. 8, 14). Neque se excusaret Petrus coram Apostolis et fratribus Hierosolymis, quod introivit ad viros praepotium habentes et manducavit cum illis (Act. 11, 2 sq.)²⁾.

Similiter decretum concilii Hierosolymitani non est latum nomine unius Petri, sed nomine Apostolorum, presbyterorum et fratrum, quod factum Chrysostomus et Theophylactus maxime urgent³⁾. Cum Paulus Corinthios discordantes monebat (1 Cor. 1, 10), non ad auctoritatem Petri provocabat, sed suam personam tamquam Dei adiutricem in memoriam revocabat (1 Cor. 3, 9). Aliis autem locis se nullo modo inferiorem „magnum Apostolorum“ esse dicit (2 Cor. 11, 5; 12, 11) et praeter Christum, lapidem fundamentalem Ecclesiae, nemo est primarius, sed alii sunt prophetae, alii evangelistae, alii pastores,

¹⁾ Другая сказія — часу приближання муки Христовы, оная прозба маткы сыновъ Зеведеовыхъ, Іакова и Іоанна, абы сидѣли одинъ по правици а другій по лѣвици Христа во царствіи Его. Чого не одержали, и овшемъ противное тому услышали. — Р. И. Б. IV, 462.

²⁾ ... кгда по вознесеніи Христовомъ часъ пришлоъ возвати Матѣя на апостолство, теде не самъ его обралъ Петръ и не самъ поставилъ, але всѣ... Гдѣ кгда бы головнымъ пастыремъ былъ Петръ, не послали бы его были, и онъ бы ихъ въ томъ былъ не послухалъ. Але якъ зъ оного свноду Іерусалимского послано Іуду и Силу до Антіохіи, такъ Петра и Іоанна до Самаріи... Не справовался бы былъ Петръ апостоломъ и брати въ Іерусалимѣ, же до поганъ необрѣзанныхъ входилъ и зъ ними ѣлъ. Гды бы головнымъ пастыремъ былъ, реклъ бы былъ: „я естемъ голова и первоначалникъ, нѣхто мене стрэфовати не можетъ“. — Р. И. Б. IV, 463.

³⁾ Надъ то, листови тому свнодалному не імя Петрово на початку покладаеть, але „апостолове, и старцы и братія“. На которое мѣстце Божественный Теофилакть такъ написалъ: „уважати потреба, ижъ анѣ Іаковъ, анѣ Петръ безъ заявленя всей церкви становити въ справѣ обрѣзанія не смѣли... А Златоустъ: „Зри теде его (то естъ Петра), ижъ за сполнымъ зезволенемъ всѣ речи чинилъ, и нѣчого самовластне и нѣчого монаршески не справовалъ“. — Р. И. Б. IV, 464.

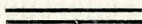
alii doctores etc. (1 Cor. 12, 28; Eph. 4, 11). Etenim Christus ipse erat caput corporis Ecclesiae (Eph. 5, 23; Col. 1, 18)¹⁾.

Denique aevo postapostolico neque Dionysius Areopagita „discipulus Pauli“ quidquam scit de primatu Petri neque synodi generales vel particulares in suis canonibus primatum statuerunt, sed potius episcopo Romae iurisdictionem aequalem cum illa quattuor patriarcharum tribuerunt²⁾.

¹⁾ Въ главѣ 12 посл. 1 до Коринѳовъ... мовить, ижъ Богъ положилъ въ Церкви первѣе пророки, евангелисты, пастыри, учитель и прочая. Тутъ тежъ часъ и мѣстце было выставити головнымъ пастыремъ Петра. Опрочь Христа, другой повшехной головы немашь въ Церкви... Христось есть головою тѣла Церкви. — Р. И. Б. IV, 465.

²⁾ Р. И. Б. IV, 466.

(Continuabitur)



Володимир Залозецький

Византійський ренесанс у світлі новітніх дослідів

(*Vladimir ZALOZECKYI — La Renaissance byzantine au point de vue des recherches le plus récentes*)

I.

Явища т. зв. византійського ренесансу, який виступає головню на полі малярства і мистецького промислу, були віддавна предметом наукових дослідів.

В новітній літературі ці проблеми знову виринають і знаходять подекуди дещо відмінне освітлення.

Тому, що ціле староруське мистецтво виросло на основах византійського мистецтва — питання ці набирають для нас далеко більше безпосереднього значіння. Так приміром у конкретному випадку впливи т. зв. византійського ренесансу в малярстві, котрі є слідні на переломі IX—X стол. в Византії, не остали без наслідків для цілого византійського малярства Руси-України в XI—XII стол. Мозаїки київських церков, стінні розписи Києва, Чернигова, Володимира волинського й інших центрів византійської культури, далі рукописи і мініатюрне мистецтво — всі вони так чи йнакше, сильнійше або слабше підпали під вплив византійського ренесансу. Тому то і ця проблема має для нас велике значіння, і то значіння не тільки з точки погляду історика мистецтва, але з точки погляду історії культури й духового життя наших земель, яке виросло з византійських джерел і до нині сягає корінням до тих джерел.

II.

Велику роль в історії середовічного західного мистецтва грає проблема византійських впливів. Отся проблема на жаль

ще мало розроблена, і тому в ставленню остаточних тверджень треба бути дуже обережним.

В центрі найрізноманітніших спорів стоїть один із замітніших пам'ятників каролінгської епохи, т. зв. утрехтський псалтир¹⁾. Йому присвячено уже цілий ряд наукових праць і розвідок, але по мимо цього не перестає він бути свого рода загадкою. Розв'язці сеї загадки посвячена праця Гертруди Бензон і Дмитра Тселльоса під заголовком „New Ligth on the Origin of the Utrecht Psalter“, яка появилася в часописи „The Art Bulletin“ (т. III. березень 1931 р.)

Аналіза Гертруди Бензон займається виказанням західно-латинських джерел у мініятурах утрехтського псалтиря, під час коли Д. Тселльос вказує на елементи грецько-византійські.

П-ні Бензон, ідучи за давнішими дослідниками (головно Гольдшмідом), потверджує приналежність утрехтського псалтиря до реймської школи²⁾. Найбільше споріднені з ним мініятури на ходяться в Біблії єпископа Еббо з I пол. IX стол.

З дальших виводів п. Бензон виходить, що вона не вважає наших мініатур за оригінальні, а тільки за копії старших, в першій мірі старохристиянських рукописів, на що вказує віддання простору, континуальний спосіб оповідання, уривочність і недокінченість у зображенню сцен і т. д.

Первовзорів треба шукати в пізноантичному імпресіоністичному (помпеянським) та старохристиянським малярстві. Малярі утрехтського псалтиря взорувалися на таких старохристиянських пам'ятниках малярства: ротулюсі Йозуї з ватиканської бібліотеки, віденській біблії, амвросіянській Іліяді, мозаїках старохристиянської доби в Santa Constanga і в Santa Maria Maggiore в Римі. Отже оригінали, з яких запозичили малярі-мініатори утрехтського псалтиря свої композиції, походять з IV—V стол. по Хр. Те саме відноситься до всіх інших пам'ятників малярства т. зв. реймської школи.

Д. Тселльос натомість доказує, що утрехтський псалтир мусів перейти через византійську редакцію. Він порівнює віддання краєвиду і простору наших мініатур з латинськими (Codex Rotanus, Codex purpureus) і доходить до результату, що краєвид і простір в утрехтським псалтирі є далеко більше розвинений, як

¹⁾ Хоч часово він сягає уже склону тієї доби, то стилістично він належить до неї.

²⁾ Властивим місцем повстання є опатія Hautvillers коло Реймсу. Пор. Goldschmidt, Der Utrecht-Psalter. Rep. f. Kunst XV.

в латинських мініятурах. Сильні паралелі існують, на його думку, межі т. зв. деривативними византійськими рукописами, напр. октатевхолі у Смирні, в сарайській бібліотеці в Константинополі, в мініятурах Косми Індикоплова синайської бібліотеки і т. д.

Се споріднення відноситься до віддання простору, краєвиду, композиції та формального викінчення. Також деякі іконографічні мотиви є запозичені з византійсько-грецьких рукописів, напр. іконографія Ісуса Христа з ангелами, зображення Давида, персоніфікація аду і т. д. Коли ці византійські елементи вникли в утрехтський псалтир, і взагалі в реймську школу, на се автор ясної відповіді не дає.

Однак аргументи Тселльоса не є переконуючі. Він не узгляднює одного основного факту, а саме, що так византійське (східноримське, ромейське), як і західноримське мистецтво вийшло зі спільного одного джерела: пізноантичного і старохристиянського. Не переконує також його формальна аналіза, бо він бере до порівняння византійські пам'ятники X—XI ст., яких оригінальність є сильно оспорювана і яких першовзори знову таки відноситься до IV—V ст. по Хр., та котрі є витворами старохристиянського малярства. Отже повстає дуже непевна аргументація, яка не видержує критичної наукової аналізи.

Але і сам стиль наших мініатур говорить проти їх повстання у Византії. Вони віддані у тій легкій імпресіоністичній манері — наче шкіци, наче вхоплені в скорім темпі і нараз зафіксовані оптичні явища — манері, котру знаємо з пізноантичного ілюзіоністичного малярства. Того максимально розвиненого, ілюзіоністичного імпресіонізму в Византії не находимо помимо того, що Византія переняла всі здобутки пізноантичного малярства.

Одначе сей стиль не чужий на Заході. Він є характеристичний для т. зв. каролінгського ренесансу. Сей ренесанс є відмінний від явищ, які розуміємо під византійським ренесансом; каролінгський ренесанс був більш епізодом в історії західньої Європи, — може ділом геніяльного творця нового ладу, який вперше на згарищах старої римської культури поставив новий фундамент для розвою західньої Європи через реасиміляцію сеї античної культури. Але треба було ще століть, щоби діло Карла Великого — ренесанс античної культури — стало загальним добром європейського людства. Натомість цілком інакше було відношення византійської імперії до античної культури. Там, як зараз побачимо, антична культура не була епізодом, як каролінг-

ський ренесанс на Заході, — там антична культура пересякнула наскрізь всі прояви життя. І знову пам'ятники малярства дають нам найліпшу спроможу відтворити собі відповідний образ про ті культурні проблеми Византії і її відношення до античної культури.

III.

Цілий ряд новітніх праць є посвячений власне питанню т. зв. византійського ренесансу в малярстві. Як утрехтський псалтир дає нам дуже добре поняття про західні ренесансові течії так один із найвизначніших пам'ятників византійського ренесансу доби македонської династії — паризький псалтир № 139 дає нам спроможу глибшого пізнання проблеми т. зв. византійського відродження.

Паризькому псалтиреви посвячено в останньому часі аж три розвідки і вже те одно вказує на його значіння й вагу. Загальне критичне освітлення поодиноких праць подамо на кінці, тут коротко подаємо найважніші погляди дослідників, з деякими нашими замітками, на сей важний пам'ятник византійського мистецтва X століття.

Американський дослідник С. Р. Могоу присвячує мініятурам паризького псалтиря в статті „Notes on East christian Miniatures“ (в Art Bulletin Vol. XI. 1929) більшу увагу в звязку з історією византійського мініятурного малярства. Для нас важною є його стилістична аналіза та нове датування рукопису. Могоу відкриває в паризькій псалтирі аж п'ятох малярів. На їх чолі стоїть маляр А, котрий найсильніше відбиває в собі античні впливи (йому приписує М. такі мініятури: Fol. 1, 2, 419, 435, 446). Два другі малярі (Fol. 3, 4, 6) є слабкі в моделюванні і в віддаванні рухів (останній із них місцями виказує грубість у стилі). Далі є ще маляр D, в якому пробиваються азійські впливи, і маляр E, котрий любить у статуарних проблемах та в схематичнім моделюванні.

Вкінці відкидає автор розвідки дотеперішнє датування мініятур. Він порівнює стиль наших мініятур з недавно відкритими фресками в Santa Maria Antiqua в Римі і відносить їх до кінця VII ст. Повстання мініятур локалізує в Царгороді.

Клясицизм тої школи пояснює він згідно з дослідями Miss Avery (в розвідці „Alexandrian Style in S. Maria Antiqua“, Art. Bull. VII. 1925) впливами александрійської школи. Але ці погляди американського дослідника, як се вже завважили й інші учені,

не видержують критики. Якраз найважніші результати його розвідки треба відкинути. Так не має оправдання поділ на різні групи малярів. Тут усе треба мати на увазі, що ми не маємо до діла з оригінальним мистецьким твором, а лише з копією, з наслідуванням старих першовзорів — так, що різниці, які находимо в мініятурах, залежать не так від різних рук, як від першовзорів. Отже не можна тут добавувати аж п'ятьох окремих малярів. Також і датування не є уаргументоване. Межи фресками в *Santa Maria Antiqua* ¹⁾ і мініятурами нашого паризького псалтиря є великі різниці ²⁾.

І так фрески в *Santa Maria antiqua*, особливо ті фрескові верстви, які зраджують сильні античні впливи, стоять під богато сильнішим впливом помпеянського ілюзійнізму, ніж мініятури паризького псалтиря. Також брак сього типового середньовічного схематизму у фресках *Santa Maria Antiqua*, яким відзначаються паризькі мініятури. Отже стилістична аналіза виключає повстання наших мініятур у VII — VIII ст.

Більше конкретного матеріялу — бодай на перше око — дає стаття празького ученого Альойса Грінвальда під заг. „Byzantinische Studien zur Entstehungsgeschichte des Pariser Psalters ms. grec. 139“, яка появилася в „Schriften der philosophischen Fakultät der deutschen Universität Prag“ (Heft I 1929). Грінвальд заступає, в противенстві до Морєя, погляд, що паризький псалтир не є копією старохристиянського оригіналу (ротулюса, Buchrolle), але є оригінальним твором византійського мистецтва X ст., а вже на всякий спосіб не є копією. Отже Грінвальд твердить, що ми дійсно в X ст. маємо в Візантії до діла з відродженням античного мистецтва. Цілий ряд зображень паризького псалтиря, а саме Давид граючий на арфі (Fol. 1) і молитва Ісаї (Fol. 446), не є одноцільними композиціями, але складаються з різних мотивів, — при чім мотиви античні запозичені з саркофагу Ендиміона.

Тому, що і слідує студія К. Вайцмана під заголовком „Der Pariser Psalter Ms. Gr. 139. und die mittelbyzantinische Renaissance“ ³⁾ займається тим самим питанням і розбудовує далі гіпотези Грінвальда, займемося критичним освітленням обох розвідок аж при кінці.

¹⁾ Пор. W. v. Grüneisen, „Sainte Marie Antiqué“. 1911., й останнє видання мініятур з критичним текстом.

²⁾ Henri Omont, Facsimilés de Miniatures de plusanciens ms. grec. de la Bibl. Nat. ² Paris 1929.

³⁾ Появилася в „Jahrbuch f. Kunstwissenschaft“ 1929. Том VI.

Вайцман аналізує докладно всі картини паризького псалтиря й знаходить у них ряд елементів, вчасні переняті з інших подібних византійських композицій (напр. паризького рукопису Григорія з Назіанзу з IX ст. [cod. graec. № 510] і псалтиря Хлюдова теж із IX ст.)¹⁾, а вчасні зі зразків чисто античних. Отже він складається з двох елементів: 1) з византійського ядра, яке поширено, 2) з пізніших вставок, запозичених зі старого античного мистецтва, які неорганічно вставлено у зміст псалтиря в часі його повстання. Вайцман виказує на всіх поодиноких зображеннях ці два різні елементи.

До старого византійського ядра зачисляє Вайцман передусім старозавітні сцени, обосновані текстом, напр. Давид граючий на арфі і звір'ята, боротьба Давида з львом, помазання Давида в присутності Ісаї і його синів, Давид і Голіят, Давид і Савло, коронування Давида, покута Давида в присутності Натана, перехід через Червоне море (група Ізраїльтян, фараон, Єгиптяни), Мойсей на Синайській горі, сцени з життя Йони, молитва пророка Ісаї та сцена з хором Єзекиїлом.

Першовзори всіх цих зображень зустрічаємо у византійських рукописах IX ст., напр. в мініятурах паризького Григорія, псалтирі Хлюдова, в кодексі ватиканської бібліотеки cod. Reg. grec. I. і рукописи Косми Індікоплова.

Крім цих зображень, які творять ядро нашого рукопису, знаходимо інші мініютури і поодинокі сцени, яких на думку В. не знаходимо у византійським малярстві і які мали би бути пізнішими вставками. До них належать зображення сильно античного характеру, в першій мірі ряд алегорій і персоніфікацій, яких дуже багато в наших мініятурах, як ось напр. мельодія, ісхис, праотес, динаміс, аляцонея, софія, профетей, метаноя, еремос, бітос, нікс, орос Синай, орос Вифлеєм, просевхе й інші. Аналізуючи ці поодинокі алегорії й персоніфікації, Вайцман приходить до переконання, що вони вказують просто на античні прототипи. І так, зображення мельодії він відносить до зображення помпеянської фрески Йо й Аргос²⁾. Те саме відноситься і до персоніфікації еха, яке в формі жіночої головки заглядає зза стовпа³⁾. Бог (персоніфікація) гори Вифлеєму живцем перенятий

¹⁾ Поп. Kondakow, Die Miniaturen einer griechischen Psalterhandschrift des IX. Jahrh. (Москва 1878); Historie de l'art byzantin consideré principalement dans les miniatures 1886—1891.

²⁾ Поп. Hermann Bruckmann, Denkmäler der Malerei des Altertums. Taf. 53.

³⁾ Вайцман не добачує в ній сєї алегорії.

з античних персоніфікацій. Персоніфікація переляканого бога гори в зображенні боротьби Давида з львом теж перенята з античних зразків, а саме з помпеянського малярства з образу Актаяона в *Casa degli Amorini dorati* (Notizie degli scavi. 1908. fig. 71). Персоніфікація покори (metanoia) є наслідуванням жіночої постати з помпеянської фрески покарання Ероса (Hermann Bruckmann табл. I), персоніфікація ночі з помпеянських зображень Медеї — ранку з античних путтів. Щодо других персоніфікацій, напр. персоніфікації сили (динаміс), порожности (аляцонея) молитви (просевхе), пустині (еремос), демона глибини (бітос), моря (галясса) і т. д., то Вайцман твердить, що їх не має в античному малярстві та що вони є продуктом византійського малярства X століття.

Античний характер має також краєвид. Взагалі і тут можна розрізнити краєвиди: византійський і античний. Типові приклади абстрактного віддання середовічної архітектури стоять побіч легкої, граціозної архітектури помпеянського стилю. Картина зі зображенням Нініви (Fol. 431) є, на погляд В., чисто византійська, підчас коли краєвид і архітектура в зображенні молитви Анни (Fol. 428) і Єзекиїла (Fol. 446) мають характер фантастично-помпеянський. Византійський характер мають деякі фігури молячихся (напр. Анна, Ісая, Єзекиїл); вони переривають живий перебіг оповідання своїм репрезентативно-іконним зображенням. Алєгорії й персоніфікації ріжняться, на погляд В., від старохристиянських мініатур тим, що: 1) вони мають характер більш алєгоричний і не є тільки льокальними персоніфікаціями, 2) вони не є підпорядковані подіям і акції, а тільки беруть активну участь у сценах, 3) вони не находять пояснення в біблійному тексті і внаслідок сього мусимо в них бачити видумку ученої літератури византійської школи X ст., 4) вони вправді конструовані по античному мистецькому канону, але маляр не здавав собі уже більше справи з властивого значіння алєгорій в античних прототипах.

Клясичні елементи, які находимо в мініатурах нашого псалтиря, є відгуком алєксандрійської школи і так само як і ціле помпеянське малярство стоїть він під впливом грецького клясичного стилю.

Вкінці автор розвідки означує місце псалтиря в історії византійського малярства. Час повстання відносить він до кінця IX—початку X ст., і гадає, що псалтир повстав після паризького Григорія з Назіянзу. Стилїстично розріжняє він дві манєри: одну византійську, яка відбивається характеристично в фігурі Натана

(Fol. 136), і другу — античну, котру заступає фігура Ісаї при молитві (Fol. 435).

Так, одяг Натана є відданий у легких, м'яких потягах і в легкій штрихировці, при тім тіло не виступає плястично, а більше зображене в плащі. Натомість одяг Ісаї зображений та модельований плястично і кожна лінія віддає і підчеркує ту плястичність.

Сей перехід від плоско-византійського стилю до антично-плястичного є, на думку В., характеристичний для X ст. В XI—XII ст. ті оба стилі зливаються в одно. Найзамітнішим представником сього злиття обох стилів є ватиканська Менольогія Василія II¹⁾. Сей вплив клясично-античного малярства можна також добачувати в цілім византійським монументальнім малярстві. Так у мозаїках в Гозіос Люкас (Греція), які повстали около 1000 р., панує ще плоска манєра, — в мозаїках у Дафні (коло Атен) пробивається вже сильний антично-клясичний вплив.

Сі стилеві зміни пробиваються також у цілім ряді праць мистецького промислу, напр. у виробих зі слоневої кости²⁾.

Місцем осідку сього нового стилю був Царгород.

Отже Вайцман констатує в византійським мистецтві X ст. ренесансові течії, які полягали на переняттю плястичного клясично-античного стилю. Вправді треба сей термін — „ренесанс античного мистецтва“ — дуже обережно пристосовувати до византійської доби, тому що він не означає такого глибокого розуміння античності як в італійським ренесансі XV ст. (quattrocento), але його прояви всежтаки дадуться віднайти у византійським малярстві, почавши від X століття.

Отже остаточний результат розвідки такий: стиль паризького псалтиря є еkleктичний; в нім треба відрізнити: византійське ядро від антично-клясичних впливів, які є витвором византійського ренесансу X ст. Він не є тільки копією старохристиянських циклів, а є новотвором X століття.

IV.

Автор сих стрічок, займаючися в останньому часі теж проблемою византійського відродження, подав короткий звіт, освітлення сих питань у статті: „Проблема византійського ренесансу і його відношення до західноєвропейського“, яка появилася

¹⁾ Il Menologio di Basilio II cod. grec. 1613. Torino 1907.

²⁾ Pop. A. Goldschmidt, Byzantinische Elfenbeinskulpturen des X—XIII Jh. 1930.

в „Forschungen und Fortschritte“ (№ 33/36 з 1931 р.¹). Тому що методичний підхід до цих проблем є тут дещо відмінний, ми займемося коротко перш за все критичним освітленням обох висше наведених розвідок, а опісля повернемо ще раз до самої проблеми византійського ренесансу.

Найважніше твердження Грінвальда й Вайцмана полягає у тому, що паризький псалтир не є копією, але оригінальним твором византійського мистецтва початку X століття.

Одначе коли приглянемося ближше стилеві наших зображень, то мусимо прийти до висновку, що весь його характер запозичений з пізноантичного, а зглядно старохристиянського мистецтва. Отже перш за все всі алегорії й персоніфікації. Їх зустрічаємо так само в пізноантичному мистецтві, як і в старохристиянським. Нахил до локальних персоніфікацій відповідає більше античному мистецтву, підчас коли нахил до алегоричних зображень є характеристичним для старохристиянського малярства. Ось кілька прикладів. Мотив персоніфікації бога гори в паризькій псалтирі наводить аналогію в старохристиянських зображеннях, напр. у лежачім пастухови на мозаїках в San Aquilino в Медіоляні²), або персоніфікації Йордану в зображенню Ілії в синайській мініятурі Косми Індикоплова³). Персоніфікації-алегорії находимо в мозаїках Santa Sabina (422—432) в Римі⁴), а саме зображення „Ecclesia ex circumcissione“ і „Ecclesia ex gentibus“. Ці зображення в виді жінок мають наскрізь алегоричний характер. Велику роль грають персоніфікації в ротулюсі ватиканського Ісуса Навина (Josue), як зображення міст, рік і т. д. З античних рукописів згадаємо віденський Діоскурідес, де на чоловічій мініятурі зображені три персоніфікації і то цілком у дусі паризького псалтиря: мегальопсихія (великодушність), фронезіс (врозуміння) і, в формі проскинези, евхаристія (подяка мистецтву). В мініятурі, зображаючій віднайдення кореня мандрагори, находимо персоніфікацію відкриття (гебрезіс)⁵). Отже якраз IV і V століття виказує великий нахил до віддавання персоніфі-

¹) W. Zaloziecky, Das Problem der byzantinischen Renaissance und ihr Verhältnis zur abendländischen.

²) Поп. J. Wilpert, Die römischen Mosaiken der kirchl. Bauten vom IV — XIII Jahrh. III. Taf. 41.

³) O. M. Dalton, Byzantine Art and Archeology. Fig. 269.

⁴) Wilpert, o. c. III. Taf. 47.

⁵) Поп. Premerstein, Jahrbuch des allerhöchsten Kaiserhauses. XXIV. 1903.

кацій і алегорій. Се відноситься однаково до пізноримських, як і до старохристиянських рукописів. Отже вже се вказує, що алегорії, які находимо в паризькій псалтирі, не є якоюсь новістю в византійським малярстві X ст., але вони виступають уже в IV—V ст. по Хр.

Та крім сього ми маємо ще цілий ряд других явищ, які вказують на IV—V ст. Так напр. характер архитетур. Те, що Вайцман уважає за середновічний тип архитетури в паризькій псалтирі, находимо теж у мозаїках і мініятурах IV—V ст., напр. зображення міста Ніниви паризького псалтиря находимо в мозаїках Santa Maria Maggiore в Римі¹⁾. Також не можна твердити, начеби ми не находили в мініятурах IV—V ст. алегорій, які беруть активну участь у діях. Навіть персоніфікації міст у ротюлі Ісуса Навина віддані в живім руху так, начеби вони впливали на акцію. Те саме відноситься до римського мистецтва напр. до зображення богів і персоніфікацій у релефах колюмни Траяна в Римі, як от зображення бога в сцені битви, який бере активну участь у боротьбі, зазначуючи се енергійним рухом руки²⁾, або в персоніфікації Дації, яка в виді жінки обертається сумно взад поза себе³⁾. Однак найрішучіше проти вставок алегорій у X ст. промовляє факт, що ті алегорії в паризькій кодексі так органічно лучаться з цілістю сцен і творять з ними таку формально закінчену цілість, що про якесь додаткове вставлення в X ст. таки не може бути мови (така органічність видна передусім у сцені Давида, убиваючого льва, або в зображенню боротьби Давида з Голятом, Давида граючого на арфі і т. д.)

Крім сеї подібности мотивів між нашим рукописом і мініятурами IV—V ст. є ще велика формально-композиційна спорідненість, яка в більшій частині не найшла належної уваги у Вайцмана. Сея подібність полягає в континуальнім способі оповідання, — способі, який витворився в римським мистецтві, а звідси перейшов і на мистецтво старохристиянське⁴⁾. Сей континуальний спосіб оповідання зраджується головню в повторюванню тих самих фігур в часово по собі наступаючих сценах, одначе сполучених тут

¹⁾ Пор. Єрусалим — Wilpert, о. с. ст. 73, Єрихон — *ibid.* табл. 25, дальше табл. 23.

²⁾ Пор. Lehmann—Hartleben, Die Trajanssäule. 1926. Taf. XIV.

³⁾ Пор. Lehmann—Hartleben, о. с. 1926. Fig. 70. стр. 112. Вона нагадує, головню відданням серпанка, ніч паризького псалтиря.

⁴⁾ Про сей процес можна близше довідатися у: Franz Wickhoff, Wiener Genesis. 1895.

в одній простірній композиції. Найяскравіше відбивається сей континуальний характер у таких зображеннях: в боротьбі Давида з Голіатом, у сцені покути Давида, в зображенні Мойсея на Синайській горі, у сценах з Йоною і в сцені з хорим Єзекиїлом. Ріжниця межі паризьким псалтирем і старохристиянськими рукописами IV—V ст. по Хр. лежить у тім, що старохристиянські рукописи віддають біблійне оповідання в формі континуальній, запозиченій з античного звитка, й оповідання тягнеться безперервно дальше, а в паризькім псалтирі розбито сю цілість на поодинокі, в собі замкнені картини. Але помимо сього розбиття на поодинокі картини остав континуальний характер тих поодиноких сцен так, що ми маємо тут до діла не зі замкненими в собі картинами, а з неорганічними і тільки зовнішніми рамами, від себе розділеними вирізками з континуального способу зображення. Тільки в сей спосіб можна собі пояснити факт цілого ряду неясностей і невіривностей у наших мініятурах, напр. те, що поодинокі фігури (Давид, Єзекиїл) звертаються до якихось других фігур чи предметів їх почитання, яких у картинах нема. Далі вказує на се ще цілковитий брак формального й одноцільного отримання тих на краю зображення вміщуваних фігур з цілістю композиції. Се знову підтверджує наш здогад, що ми маємо тут до діла з композиціями, перенятими з континуального способу оповідання.

І те саме, врешті, відноситься до наших зображень. Фігури, почерк пензля, мотиви й рухи, певні недокладности у відданню фігур — нагадують так сильно мініятури IV—V ст. (напр. ротюлюса Ісуса Навина, Косму Індикоплова, мозаїку в Santa Maria Maggiore в Римі і т. д.), що і тут треба шукати первовзорів і прототипів у мініятурах IV—V ст. по Хр.

Так критична аналіза виказує повну залежність мініятур паризького псалтиря від первовзорів IV—V ст. Оспорювати можна хіба тільки одно: чи маємо тут до діла тільки з копією, чи може зі свого роду пастіччю, себто більше свобідним наслідуванням старохристиянських рукописів. На всякий спосіб, на наш погляд, є річю більше ніж сумнівною, щоби напр. алегорії, які находимо в паризькім псалтирі, були продуктом византійського ренесансу X ст. Вони так органічно звязані з цілістю зображень, що перейшли туди просто зі старохристиянських прототипів. Назагал знаємо, що византійське середньовічне мистецтво було радше склонне до редукації мотивів фігуральних ком-

позицій, ніж до впровадження нових зображень, — зображень, які були б новим витвором, хочби навіть літературно-науковим, мистецької уяви.

З тої причини вертаємо тут знову до старших поглядів про повстання паризького псалтира¹⁾ зі старохристиянських та пізноантичних джерел і підтримуємо ці погляди новими аргументами.

V.

Паризький псалтир має для нас ще ширше значіння. На основі його відношення до старохристиянських і пізноантичних мініатур ми можемо дещо ближше схарактеризувати т. зв. византійський ренесанс. Найліпше се дасться перевести через порівняння італійського і византійського ренесансу²⁾.

Ми нині вже іншими очима дивимося на прояви італійського ренесансу, як напр. за часів Якова Буркгарда. Моторичними пружинами ренесансу не є тільки антична культура і її відродження. Моторичними причинами італійського відродження є північний, ще глибоко в готику і в середновіччя сягаючий натуралізм, який через питомий північним, головно германським народам суб'єктивізм дійшов до нового відношення людини до природи і всіх зовнішніх явищ. Тут треба й шукати зближення до античної культури, духовости й мистецтва. Перенесення точки тягару з трансцендентного середновічного світогляду на дійсність, на пізнання сеї дійсности — одним словом повна секуляризація середновічного світогляду, яка почалася і вийшла таки з самого середновіччя, довела до відкриття тої культури, яка сама була наскрізь світською, себто античною³⁾. Тут треба шукати властивих джерел ренесансу.

Зовсім інакшими шляхами ішов духовий розвій византійської часті східнього світу. Там у духовій сфері не подибуємо того звороту до натуралізму, до визнання природних явищ, як рівновартних з явищами надприродними, який опанував західноєвропейську

¹⁾ Пор. Franz Wickhoff, Die Wiener Genesis. Wien 1895. Стр. 92.: „Wir haben die Illustrationen eines Liederbuches erhalten, in Copien aus dem X, XI und XII Jahrh., deren Erfinder am Beginne des vierten Jahrhunderts gelebt haben muss“.

²⁾ Пор. знамениту розвідку: K. Neumann, Byzantinische Kultur und Renaissancekultur. 1913.

³⁾ Пор. перелому студію: M. Dvorak, Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei. 1918.

духовість уже в середновіччю. І тут лежить одна з кардинальних різниць на полі духової культури між Сходом і Заходом, — різниць, які до нині не затратили свого значіння.

З сього виходить далше — і тут повертаємо до нашої властивої проблеми, — що в Візантії не могли відбутися такі процеси відродження, як у західній Європі. Коли в Візантії не було натуралізму, не було нахилу до глибшого пізнання природи на основі суб'єктивної обсервації, не було зрозуміння для природно-причинової звязи між явищами природи, то й не могло бути і відкриття наново античної культури, так як на Заході.

Але є ще одна причина, чому т. зв. візантійський ренесанс не можна порівнювати зі західнім (італійським). На Заході були в середновіччю цілком затратилися античні здобутки. У Візантії вони ніколи не затратилися, — вони творили через ціле середновіччя живу частину візантійської культури. Розуміється, що ся антична культура виступає тут з обмеженнями, які їй наложило християнство, і виступає тут у характері ідеалістично-християнським, — але фактом, з яким треба дуже числитися, є власне жива присутність тої християнізованої античної культури. Колиж антична культура є тут ще певною живою частиною цілого візантійського життя, то нема потреби її наново оживлювати, так як на Заході, де вона була у вчаснім середновіччю затратилася.

І тому цілком інші проблеми пробиваються в італійським ренесансі, а цілком інші в візантійським. Там шукання за новими шляхами, новими формами вислову людського духа — тут зберігання, консервування старих здобутків античної культури. Два цілком різні відношення, дві відмінні сфери, яких відмінність може ніде так сильно не відбивається, як у мистецтві.

Найліпшим мірилом сих різнородних культурно-духових сфер є відношення сих культур до античного світа. З того випливає цілком відмінний характер візантійських і італійських ренесансів.

З тої короткої характеристики мистецьких явищ у Візантії і їх протиставлення західній Європі виходить, що до всіх подібних проблем треба ставитися в першій мірі з історичного становища. Треба вистерігатися якихось абсолютних оцінок та суб'єктивних поглядів, а відповіді на різні проблеми, які тут насуваються, треба шукати все в універсально-історичних рамах.

Др. Ярослав Пастернак

Коротка археологія західно-українських земель

(Огляд доісторичних, ранно-історичних і християнських часів)

(Dr. Jaroslav Pasternak — L'Archéologie des terres ouest-ukrainiennes à l'époque préhistorique, protohistorique et chrétienne)

(Aperçu sumaire)

VII. Доба римського царства.

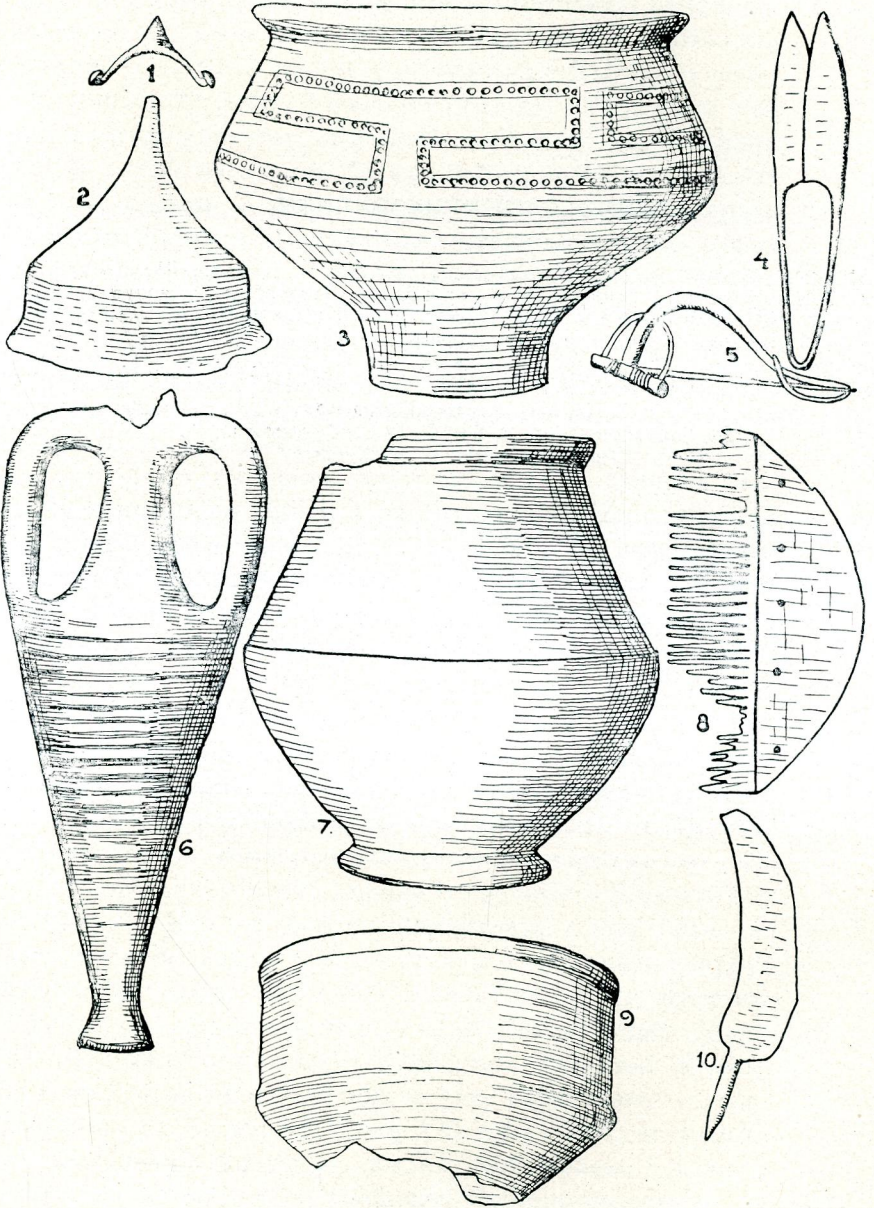
Тоді, як у нас переживалася висока культура Кельтів, кінчилися на півдні Європи побідні змагання Римлян за панування над світом. Вони зискали римському промислови й торгівлі нові великі ринки збуту та спричинили передіставання впливів клясичної римської культури до найдальших закутків новоздобутих провінцій. Сей цивілізуючий вплив римської культури вирівнював поволи культурні різниці у „варварській“ середущій Європі, і коли сей процес був у сути річі з початком нової ери вже готовий, то й наші західні землі мають витиснене на собі наглядне пятно провінціональної римської культури та вступають у нову розвоєву фазу культури, що називається загально культурою доби римського царства. Одначе до безпосередніх зносин римських легій з Галичиною мабуть ніколи не прийшло. Про якийсь їх боєвий перехід через наші Карпати історія нічого не згадує та й не знаємо теж нічого про подібну далеку виправу довкола Карпат горі Прутом, Серетом або Дністром, і длятого також не могла йти гряниця їхньої провінції Дакиї ніколи впоперек Карпат на Дністер, про що буде мова ще низше. Зате мабуть часто відвідували Галичину та Буковину римські купці, на що вказують численні знахідки римських монет одинцем і цілими скарбами, та й інших імпортованих предметів римського бронзівництва, склярства й гончарства. Так то Рим підбив наші землі бодай культурно та держав їх через чо-

тири століття у дальшому крузі своїх політично-торговельних інтересів, а через те і в евіденції своїх історико-географів.

Як довго панувала у Галичині висоцька культура Неврів, на се питання годі покищо дефінітивно відповісти. Одначе деякі знахідки, а саме часте залягання культурної римської верстви на останках селищ типу Чехи—Висоцько вказують на те, що вона перетривала культурну кельтійську інвазію та що знищили її щойно Вандали, про яких появу наприкінці лятенської доби була вже висше мова. Їхні боєві ватаги заняли у першій добі провінціально-римської культури (1—150 по Хр.) всі наші західні землі (з Буковини є знана тільки одна вандалська попельниця II ст. по Хр. із Шипинець біля Кіцманя) та перейшли частинно через Карпати до Дакії. Звідси виперли їх щойно Готи, вертаючи під напором Гунів знад Чорного моря. Загально вживаним похоронним обрядом було у них тілопалення, при чому, інакше як у гробах липицького типу, у вандалських гробах знаходиться заєдно збруя, перепалена вогнем та гнена (мечі і списи), мабуть на те, щоби зробити небіжчика нешкідливим по смерті. Вандалська кераміка роблена без помочі гончарського кола, звичайно добре випалена, а перед тим докладно гладжена й чорнена. Попельниці мають переважно форму широких ваз, з 2—3 ушками та виразно зазначеною ніжкою. На горішній частині вичеревку є звичайно меандровий орнамент, зроблений зубатим колісцем, у чому слідно вплив маркоманської кераміки зі сусідніх судетських країв. Між ужитковим посудом вирізняються глибокі миски зі звуженою горішньою частию та розхиленою кривою, що мають часом на долішній частині густо риті навхрест сліди грубого деревляного гребеня. Малі півкулісті черпаки мають грубе кругле вухо.

Вандалських селищ у нас майже ще не знаємо. У Стрілківцях біля Борщева знайшлася житлова яма у виді широкої плиткої миски з вглибленням по середині на попіл, виповненої дрібним черепям неорнаментованого посуду та звірячими кістками. Прочих останків селищ треба задля браку систематичних дослідів шукати у великій групі окремих знахідок, куди попадають і предмети, добуті з гробів. Більше вандалське селище II—III ст. по Хр. було відкрите 1925 р. поза нашою територією, у Волі духацькій біля Кракова. У ньому, побіч кераміки ручної роботи з меандровим орнаментом, знайшлися також сиві черепки, роблені на гончарському колі, що вказує на готські впливи.

Вандалські погребнища бувають нераз дуже розлогі і більшість їх походить у нас з II—III ст. по Хр., себто з другої фази



Доба римських впливів

L'époque romaine

1. Бронзова острога. — 2. Умбо від щиту, залізне. — 3. Глиняна попельниця. — 4. Залізні ножиці з тілопального погребіща у Переворську, ярославського пов. — 5. Бронзова фібула зі скелетового гробу у Романовім селі, збаразького пов. — 6 Римська глиняна амфора на вино з сколиці Тернополя. — 7. Глиняна попельниця з Липиці, рогатинського пов. (1/3 прир. вел.). — 8. Кістяний гребінь. — 9. Глиняна посудина без дна. — 10 Залізний ніжик з погребіща у Псарах, рогатинського пов..

За Гадачком (1—4, 6, 8—10) та Гребеняком (5, 7).

(Après Hadaczek et Hrebeniak).

римської доби. Попельниця у них стоїть прямо в землі, без жадного обложнення, і буває часом присипана рештками костиря, на якому спалено небіжчика. До найстарших належить мабуть погребіще у Новім Дворі біля Сокаля, до найбільших — погребіще у Пшеворську, відкрите й досліджене Гадачком. Про його величину свідчить збірка предметів із нього в музею Дідушицьких у Львові, де переховується 90 списів, 39 умбів, 9 двосічних гнених мечів, один меч однобокий, 6 вістер рогатин, 8 ковань щитів, 5 остріг гудзикового типу, 4 вістря на стріли, багато фібул, ножиків, пряжок і ключів, кілька ножиць — усе з заліза. Кераміку репрезентують подібні до ваз попельниці зі стрункою долішньою частию, нераз на ніжці і з 3-а симетрично розложеними вухами, орнаментовані точкованим меандром. Окрім вичислених річей подибуються на вандальських погребіщах кістяні тридільні гребені з каблуким хребтом, скляні намистини, фрагменти бронзового бляшаного посуду, орнаментованого переважно мотивом „волових очей“, та глиняні двоху амфори на вино (останні дві річи безперечно імпортовані з римських провінцій). Друге велике вандальське погребіще було відкрите на Підляшшу в Дрогичині над Бугом. У кінцевій фазі римської доби (250—375) задержують Вандали з малими виїмками дальше тілопальний обряд зі згинанням зруї, але їх гробова кераміка запозичена вже від другого германського народу, що тоді вертав з України на захід. Були се Готи, що ще у другій римській добі (150—250) появилися були на українських землях.

Вийшовши зі Скандинавії, обсадили вони біля нар. Христа разом з Гепідами наперед околицю над устям Висли, де знав їх Тацит у I ст. по Хр., а Птолемея ще при кінці II ст. по Хр. Мабуть на початку III ст. вони рушили в південно-східньому напрямі, здається поріччям Припети, і західня їх частина — Візиготи воювали вже 214 р. у Дакії з цісарем Каракалею. Східні Готи, чи йнакше Остроготи, подалися більше на схід і, діставшись через Україну над Чорне море, заложили в половині III ст. могутню державу між Доном і Дністром зі столицею Данпарстадір (нинішній Київ?). Про велич сеї держави свідчать сьогодні розлогі „похоронні поля“ зі сотнями плоских могил, тілопальних та скелетових (Черняхів на Київщині). Року 270 вони здобули грецьку кольонію Тирас (давню Офіюссу), відтак Пантикапею, і з цього часу позначається на мистецтві грецьких надчорноморських кольоній готський характер. З їхніх мистецьких виробів прийнялася на Україні щоправда тільки фібула і пряжка, але місцеві

грецькі торевти-ювеліри, пристосовуючи до них скито-сарматський звіринний орнамент та давно зі сходу переняту інкрустацію, зробили із цього найбільше характеристичний предмет нової готської культури: типову фібулу з півкулистою або прямокутною головкою, прикрашену стилізованою птичою або звірчачою головою та часто інкрустовану червоним альмандином.

До іншої культурної групи належить мішане скелетово-тілопальне погребище в Липиці, пов. Рогатин. Самих попельниць начислив там Коперницький у 1889 р. біля двох сотень. Всі вони зроблені ручно з добре відмуленої сивої глини, або точені на гончарським крузі та добре випалені і прикриті часто більшим черепом. Такого самого виробу є й різні приставки. Богатство та благородність форм звертають на себе увагу. Попри глибокі двовухі вази на ніжці та амфори з циліндричною, вгорі звуженою шиєю, подибуються плиткі миски, збанки з великим ухом та малі черпаки. Їх орнамент переважно гладжений.

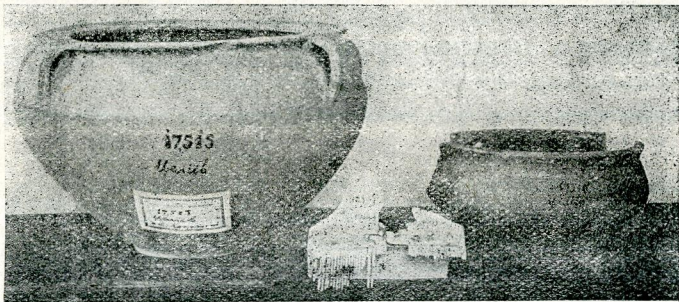
Сю культуру треба по всякій правдоподібности класти на I—II ст. по Хр. та приписати її Дакам, а зокрема Костобокам. Тільки в той спосіб можна пояснити вістку Птолемея, що північна границя Дакії ішла по Дністрі. До дацької території належала певно й Буковина, бо дацький посуд, роблений вільно-руч і на гончарському колі, знайшовся у м. Сереті. У II ст. по Хр. появляються на липицькому погребіщу вандальські елементи. Є се мабуть Гастинги, які у 170 р. по Хр. побили Костобоків та перейшли разом з ними через Карпати на південь. Так скінчилася трацька (дацька) кольонізація Галичини.

Характеристичною прикметою готських погребіщ, а також і липицького, є цілковитий брак збруї. На гробовий інвентар складаються тут головно металеві части одягу та різного роду прикраси. Найбільше є провінціонально-римських фібул, сильно профільованих, які Альмгрен кладе на перші два століття по Хр. (група IV, серія 2), а попри них подибуються і фібули з очима, арбалетні з двома спіралями та пізні з підігнутою ніжкою, — останні українського походження. З ременів осталися залізні круглаві й прямокутні спряжки та залізне ковання, а при сьому залізні ключі, ножики й кресала. Крім того знаходяться у мужеських гробах камінні бруски до гострення ножів, а в жіночих глиняні пряслички та імпортовані скляні намистини.

До другої фази римської доби кладе Антоневиц також інтересні готські залізні вістря на списи, інкрустовані сріблом, які знайшлися у нас в Галичині (Камениця) і на Волині (Сушично),

а даліше на заході вони знані з Познанщини та Бранденбургії. Вони мають на собі рунічні знаки власности, а на волинськiм є кромі свастик, доосередніх кілець та вилковатих знаків також повне імя „Тілярідс“, випсане рунічним письмом. Вилковаті готські знаки, викуті в камені, знайшлися тільки в одній місцевості (Заздрість, теревовельського пов.).

Час найбільшої експансії Готів, а в тому певний прихід Словян до Галичини¹⁾, припадає щойно на третю фазу римської доби (250—375 по Хр.). Тоді то Готи зрушили з місця певно й деякі словянські племена і при їх допомозі відбили Галичину й Волинь від Вандалів, а рівночасно заволоділи Семигородом та північно-східною Дакією, себто нинішнім Закарпаттям аж по Тису, змусивши



Інвентар скелетового гробу у Целієві, збараського повіту.

Le tombeau gothique de Celijiv, distr. Zbaraż.

За Полянським — Après Polanskyj.

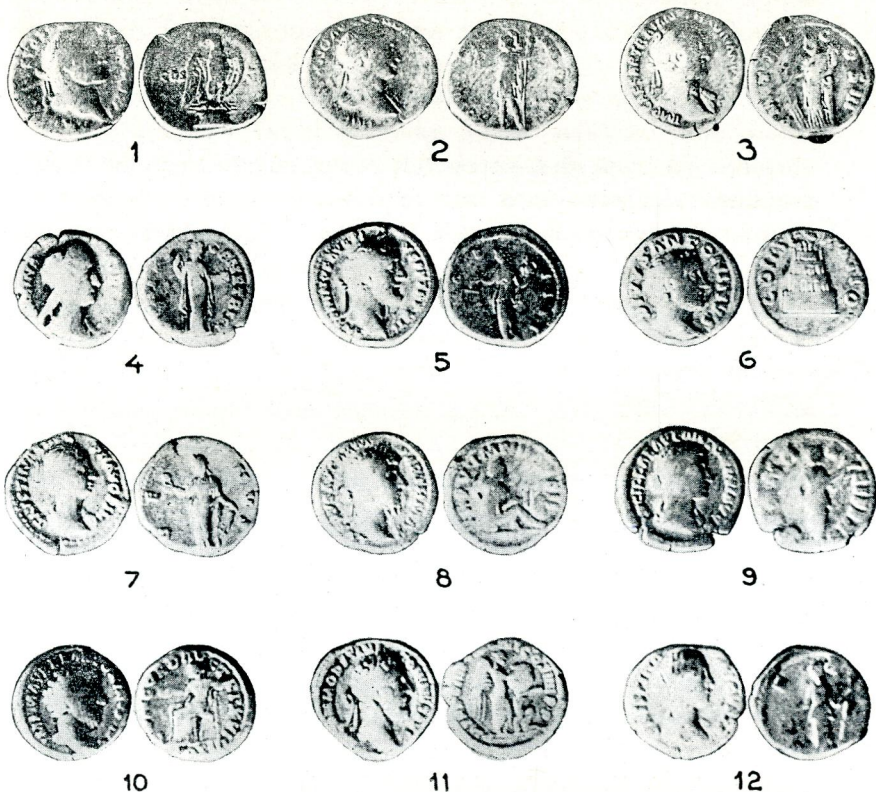
цісаря Авреліяна вицофати 273 р. римські легіони поза Дунай. З того часу походить тілопально-скелетове погребіще в Черняхіві на Київщині, а у нас скелетові погребіща у Псарах біля Рогатина, у Сущині біля Тернополя, у Підгайчиках юстинових біля Теревовлі і в самій Теревовлі, та окремі скелетові гроби в Городниці, Увислі, Целієві та Романовому селі (пов. Збараж). Небіжчики у Псарах були звернені вже головами до заходу, подібно як у словянських християнських гробах княжої доби, і се

¹⁾ Слов'яни були на Україні автохтонами принайменше від передскитських часів, бо більшість археологів кладе сьогодні їх правітчину між Одру, Балтійське море, Дон та Карпати, хоч не бракує й таких, що до VI ст. пер. Хр. кажуть шукати їх у західній та середній Азії (Мошинський). На південь від них сиділи в Карпатах та на Прикарпаттю Траки, на північ Литовці, на захід Германи та Кельти, а на схід Іранці та Фіни.

каже часто в численних т. зв. „готських знахідках“ добачувати Слов'ян, які в два століття пізніше заняли вже цілу Галичину¹⁾. Кераміки було в гробах, подібно як на Україні, досить багато, а вся вона роблена даліше на гончарському колі з добре відмуленої сивої глини. Є се збанки з остро зігненим ухом, подібні менші збаночки з округлим ухом, яйцеваті двовухі амфори з вузькою шийкою, безухі миски та низькі широкі горщики, також без уха. На них видно часто наслідування скляного посуду, який подибується також у сих гробах. Все те прикрашене ритим або частійше гладженим орнаментом у виді простих ліній, острих і гладких кривульок та краток, так як се буває на нинішніх „сиваках“, а крім того багато профільоване при помочі малих релефних пружків та мілких рівчиків. Таких досконалих виробів не було в Галичині ще від часу теракотової мальованої кераміки, і тому вони мусіли подобатися певно й Вандалам, на що вказує готська кераміка, подибувана у їхніх гробах — правда поза нашою територією — (Пшеворськ, Хоцемир) та в селищах (Воля духацька). До туалетних прикрас належать бронзові фібули (в сьому тип з підігнутою ніжкою), срібні ковтки, бурштинові й скляні намистини та кістяні гребені. Подибується також скляний посуд (Городниця, Теревовля). Гріб, відкритий у Городниці, був обставлений камінними плитами, між якими лежав кістяк на верстві втовченої глини, а й два гроби у могилі в Жовтанцях були також обложені плитами.

Слідів „готських“ селищ є багато в Галичині, а їхні знахідки нічим не рижняться від гробових знахідок. У Неслухові біля Струмиллової Камінки стверджено сліди мабуть чотирикутних ліпянок з деревляною конструкцією, а тамже і в Голині та Струтині (Калущина—Долинщина) знайдено гончарські, кругло склеплені печі з діркованими руштами. На керамічних виробках подибується вже пізнійший типово слов'янський хвилястий орнамент, ритий гребенем (Голинь), а знову інші є прикрашені рисованими трикутниками, що виповнені тисненими точками (Зазулинці). На Волині є знані готські пам'ятки з Городка біля Рівного, з Колків (пов. Луцьк) та зі Скорбичів (пов. Берестя литовське). Даліше на північ сиділи вже певно Слов'яни. Їм приписують польські археологи тілопальні кургани седлемінського типу з вандальсько-готськими виробами та кладуть їх на часи між 175—325 по Хр. З таких курганів походять мабуть части залізної кінської вуздечки, знайдені в острозькому повіті (Осік, Чеканів).

¹⁾ Погребище у Псарах приписує Такенберг Гепідам.



Зразки римських динарів із скарбу в Борочицях, гор-
хівського пов.

Les monnaies romaines de Boročuci distr. Horochiv en Volhynie
1. Веспасіян (69—79). — 2. Траян (98—117). — 3. Адріян (117—138). — 4. Сабіна
(†138). — 5. Антонін Пій (138—161). — 6. Атонін Пій (посмертний). — 7. Фавстіна
мати (†141). — 8. Люцій Вер (161—169). — 9. Люцилла (†183). — 10. Марко
Аврелій (161—180). — 11. Коммод (180—192). — 12. Криспіна (†183).

Четверту головну групу пам'яток з доби римських впливів (попри вандальські, липицькі та готські) творять окремо піднесені предмети позамісцевого виробу, імпортовані торговельними шляхами з римських провінцій над долішнім Дунаєм та Чорним морем. Місцеве населення достарчало римським купцям певно шкір, кожухів, коней, невільників і піря, за що діставало спершу заплату, по більшій частині звінкою монетою, а відтак міняло свій товар за глиняний, бронзовий і скляний посуд, бронзові й залізні фібули, пряжки, скляні намистини, кручені скляні браслети і т. п. Торговля бурштином не йшла мабуть через Галичину, тільки коротшою дорогою на захід від Карпат. На це вказувала би виправа римського лицаря за часів Нерона над Балтійське море, що йшла з Карнунта мабуть через Каліш і даліше вздовж Висли.

Найчисленнішу групу знахідок імпортованих річей творять римські монети, яких знаємо з наших західних земель може з кільканадцять тисяч штук, бо на пр. в одних Борочицях біля Горохова мали їх знайти до 40 кілограмів. З сього є 83 знахідки точно означені іменами цісарів, 6 є означених тільки століттям, а 41 знахідка є без жадного хронологічного означення.

До найстарших знахідок належать консулярні монети, знані тільки з чотирьох місцевостей. Також мало ще знахідок з перших часів цісарства: Юлій Цезар (1), Октавіян (5), Юлія (1), Калігуля (1), Клявдій Германік (1), Нерон (4), Гальба (2). Від 70 р. по Хр. подибується у нас вже більше монет, а саме Веспазіян (11), Доміціян (5), Нерва (6), але щойно від часів Траяна (88—117) настає для наших земель час дуже живих торговельних зв'язків з римськими кольоніями. Був се корисний наслідок завоювання Дакії, що дуже вкоротило віддаль найбільш на північ висунених римських твердинь від Карпат, а мабуть і промостило римським купцям нову дорогу з Дакії через ойтошський провал горі Серетом та Прутом.

Сей інтензивний вплив римської культури замітний відтак протягом цілого II ст. по Хр. за панування Траяна (26), Адріана (27), Антоніна Пія (26), Марка Аврелія (13) та Коммода (16). По смерті останнього (192 р.) приплив римської валюти нагло маліє, що стверджено також і в полосах, положених на північ від нашої території. Польські археологи пояснюють се явище переходом грошевої торгівлі на товарообмін, але не менший вплив мусів мати на се і напір германських племен із півночі й бастарн-

ських зі сходу, а також повільний упадок римської могутости від смерти Олександра Севера.

Починаючи від III ст. дістаються римські монети до нас вже більше принагідно й спорадично: Л. Септимій Север (193—212) 3 знахідки, Юлія Меза († 223) — 2, Олександр Север (222—233) — 3, Юлія Мамея († 235) — 1, Гордіян (238—244) — 1, Пилип Араб (244—249) — 4, П. Ліциній Валеріян (253—260) — 1, Постум (258—267) — 1, Авреліян (270—275) — 3, Проб (276—282) — 3, Діоклеціян (285—305) — 6, Максиміян Геркуль (286—308) — 1, Констанс I (292—306) — 1, Констанцій Хльор (305—306) — 8, Константин Великий (306—337) — 11, Ліциній батько (307—323) — 1, Констанцій II (337—361) — 2, Константин II (337—340) — 1, Ветраній (350—351) — 1, Юліян Відступник (361—363) — 1, Йовіян (363—364) — 1, Граціян (375—383) — 3, Теодосій I (379—395) — 3 і Гонорій (395—423) — 4. З византійських монет доби римського цісарства знайшлася тільки одна — Аркадія (395—408) в Белелуї біля Снятина в товаристві римських динарів Граціяна, Теодосія й Гонорія.

Усі ці монети, а в першу чергу цілі їх скарби, є певним доказом торговельних зносин наших земель з римськими задунайськими провінціями у перші століття по Хр. Одначе у сих скарбах є перш усього замітне те, що монети в них переважно сильно стерті, що свідчить про довгий час обігу, а дальше і те, що разом з пізнішими монетами подибується все багато монет на 100—150 літ молодших, які тимсамим мусіли бути в обігу рівночасно з попередніми. Вкінці замітне і те, що всі вони є майже виключно срібні і лиш дуже рідко подибуються всуміш зі золотими. Вияснення сього знаходимо в описі старинної Германії Тацита, де сказано, що германські племена волять у торговельних зносинах старі, добре знані гроші та приймають радше срібло як золото. Видно, подібні вподобання були тоді і в нас.

Розміщення скарбів римських монет у терені вказує на торговельний шлях знад долішнього Дунаю та Чорного моря вздовж Дністра до Галичини, з малими відхилами вже на місці призначення. На вступі у галицьке Поділля є сей перший шлях зазначений двома скарбами: у Колодрубці та в Касперівцях над самим Дністром. Другим його слідом є скарб у Красіві (Бучаччина). Дещо дальше звертала дорога на північ вздовж р. Нараївки (Свистільники, Сернки), а звідтам прямував шлях через Бориничі або Костенів певно до Звенигороду і дальше вздовж Буга, а відтак на Волинь (Бороциці, Ківерці).

Другий шлях ішов долиною Прута впоперек північної Буковини на Покуття. На ньому ще не знайдено жадного скарбу монет, але про нього свідчить низка окремих знахідок монет по обох берегах ріки: в Чернівцях, Боришківцях, Шипинцях, Кіцмани і Хлівчанах на Покутті.

Мабуть третій шлях ішов долиною р. Сучави до середуші Буковини, на що вказував би скарб монет у Плоскій та динар Адріана у Долішнім Городнику біля Радівців.



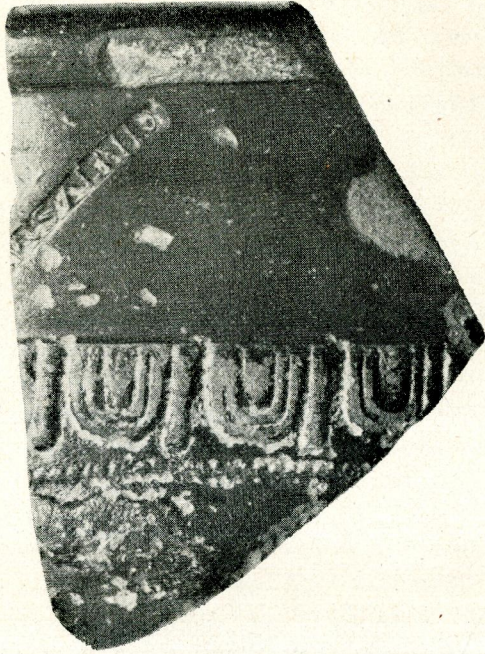
Мапа скарбів римських монет.
Les dépôts des monnaies romaines.

Вельми цінною знахідкою провінціонально-римського походження є 20 черепків з кільканадцяти різних посудин „terra sigillata“, знайдених у княжому Звенигороді бобрецького повіту. Се одинока досі знахідка на всіх наших західніх землях, а відтиснені на черепках дві печатки майстрів Svarad-a та Cintusmus-a вказують на їх безсумнівне походження з Rheinzabern у східній Галії та з Banassac у південній Галії. Перший з них працював

за панування роду Флявіїв у Римі (69—96), а другий за Адріана (117—138) та Антоніна Пія (138—161), і то є перші абсолютні дати з нашої протоісторії. Тому, що половина решти фрагментів „terr-и sigillat-и“ походить з часів Антоніна Пія, треба датувати ці посередні торговельні зносини Звенигороду з провінцією Галією цілою першою, а може й початком другої половини II ст. по Хр. Торговельний шлях ішов правдоподібно через південну Німеччину до Дунаю, а там через чесько-моравську браму по Одрі на Шлеск, звідки відбочував, як показується, вздовж Підкарпаття на схід. Сприяли тому мабуть мирні відносини між західними Германами та спорідненими з ними Вандалами, що займали тоді більшу частину Галичини.

Друге середовище, що з нього йшов імпорт римських виробів до нас, було на південному сході, у таборах легій над долішнім Дністром — у Молдавії та в Семигороді. Звідтам походять бронзові статуетки єгипетської Ізиди з Жабинець, Камінки великої, Могильниці й Синькова, бронзові фалюси з Залісся й Коцюбинчик, вотивна бронзова людська ручка з написом на передрамени: „I O M Doliceno Gaius optio c h I. Hisp. v s l m“, знайдена у Мишкові біля Заліщик, бронзовий бляшаний збанок зі Залісся та глиняні двохулі амфори на вино. Численні бронзові та залізні фібули належать у Галичині переважно до групи з підігнутою ніжкою та сильно профільованих. На Підляшша дісталися бронзові фібули з трикутним каблучком та підігнутою ніжкою, подібні до зарубинецьких, з Київщини. Малі металеві зеркала, знайдені на погребіщу в Липиці, є мабуть доказом сарматських впливів. У Сокалі знайшовся також золотий перстень з грецькою геммою, у Галичі бронзовий нашийник з головою Медузи на обох кінцях, а в м. Серегі на Буковині дві римські цегли зі старих фундаментів.

Роздивляючись у антропогеографічних відносинах Галичини в добу римського цісарства бачимо найгустіше заселення у Подністровю, на Покуття, Поділля та в Побужжю, себто на колишніх землях культури мальованої кераміки та висоцької. Нинішні повіті: Чесанів, Яворів, Рава руська та ціла західня Жовківщина не виказують жадних знахідок, і тому насувається здогад, що та частина краю була незамешкана задля густих лісів, які ще сьогодні переважають у сих околицях. Дальше на захід була заселена долина Сяну, яку зі східньою Галичиною лучив торговельний шлях, що йшов певно через княжий Звенигород, та нинішні повіті Городок і Мостиська. На те вказують



Доба римських впливів
L'ère romaine

Terra sigillata із Звенигороду, бобрецького повіту (прир. вел.)

скарби римських монет у Городку й Мочерадах та розтрушені на сій лінії окремі їх знахідки. Одиноким слідом часового замешкання широкої полоси краю між Сяном та околицею Кракова є вандалський гріб II—III ст. по Хр. в Пшецлаві мелецького повіту. З півдня зміряв до долини р. Висли через сей незаселений край торговельний шлях долиною Дунайця, що був часто вживаний ще в гальштатській добі, а тепер засвідчений скарбачи динарів у грибівському й сандецькому повітах та тілопальним вандалським (?) гробом у Домбрівці сандецького повіту. Вкінці досить густо була заселена околиця Кракова.

Для Закарпаття була доба римського цісарства вже властиво початком історичних часів. Безпосередні воєнні та торговельні його зносини з римськими наддунайськими провінціями залишили по собі численні сліди у творах римських істориків і в написах, а на їх підставі можемо вже спробувати зясувати політично-історичні та етнічні відносини Закарпаття в добі впливів провінціонально-римської культури.

І так, коло половини I ст. пер. Хр. належало наше Закарпаття по всій правдоподібности до великої гето-дацької держави. На її чолі стояв тоді енергійний організатор Бурвіста, який часто непокоїв північні римські грямиці, знищив Ольвію біля 67—50 пер. Хр., побив у тім часі також своїх західніх сусідів Боїв, яких селища доходили до Тиси, а нераз робив випади і на південний беріг Дунаю. Тому вже Юлій Цезар вважав за необхідне забезпечити від Даків північні грямиці держави, а війна проти Бурвісти була одним з останніх його політичних плянів. По його смерті збирався Октавіян перевести се в життя, а його війна з Панонією була тільки приготуванням до більшого походу, що мав вийти із Сісціюм. У 29 р. пер. Хр. воював успішно з Даками й Бастарнами М. Ліциній Крас, відтак Елій Катт та цісар Тиберій. У 19 р. пер. Хр. пішов з новою війною ілірійський легат М. Вініцій, який перейшов грямицю мабуть між Дунаєм і долішньою Тисою та зайшов аж над горішній Грон, де стрінувся з Котинами.

Одначе і сі римські успіхи не відстрашували Даків від нападів на територію римських провінцій по добрім леду через Дунай, як се було на пр. зимою 11/10 р. пер. Хр. Року 6-го пер. Хр. воював з ними та з Сарматами легат А. Цеціна Север при помочі Траків, відтак біля 10. р. по Хр. Кн. Корнелій Лентуль, який побив їх на голову та заложив вздовж Дунаю першу низку кріпостей (*praesidia*), що дало початок т. зв. дунайському ліме-

сови. Після Августа положення погіршилося. Війну між 86—89 рр. по Хр. з дацьким королем Декебалом Доміціян програв, і щойно Траянови вдалося по двох побідних походах (101—102 і 105—106) покорити ворога цілковито та прилучити Дакію як нову провінцію до римської імперії. Землі сарматських Язигів між Дунаєм і Тисою він при сьому не завоював. Щоби наново залюднити знищені війнами околиці, переселив Траян тамтуди „незмірні товпи кольоністів з цілого римського світу“. За цісаря Адріяна (129 р.) поділено нову провінцію на частину західню (*Dacia superior*) і південно-східню (*Dacia inferior*), відтак за Марка Аврелія (161—180) на частину північну (*D. porolissensis*), середущу (*D. arulensis*) і південну (*D. maluensis*). Одначе через вічні ворожі напади годі було утримати нову провінцію при імперії й остаточно Авреліян мусів 275 р. віддати її Германам. При сьому забрано Траянових кольоністів назад за Дунай та створено у давнійшій Мезії нову Дакію (*Dacia nova, Aureliana*).

Грядицю провінції Дакії означає Птолемеї у добі М. Аврелія на заході р. Темешем (*Tibiscus*), на півдні Дунаєм аж по устя Серету (*Hieras*), на сході Серетом, на півночі горішнім бігом Дністра (*Tugas*), але сі грядиці певно не відповідали дійсности. На півночі можна хіба тільки етнографічну грядицю класи на Дністер, а політична грядиця не доходила навіть до Карпат, бо останньою римською кольонією в північній Дакії було *Porolissum*, сьогоднішній Мойград над середущим бігом Самошу, де був і пограничний вал. У тій самій висоті вичисляє Момзен низку найбільш на північ висунених „*castra romana*“, що творили ланцюг укріплень від Великого Варадину на схід аж до провалу Борго. Були сі табори на місці нинішнього: Великого Варадину, Шомлію над горішнім бігом р. Красної, Мойграду, Коплян, Уріуль де сус на північнім березі Великого Самошу та Гридіште.

Сей оборонний ланцюг таборів був злучений з запіллям римських легій розгалуженою системою доріг. Головною комунікаційною артерією була бита дорога, потверджена знахідками римських милевих стовпів, що вела від Дунаю вздовж західніх сточищ семигородських Карпат. Вона виходила з двох ріжних місць, а се з Ледерата біля устя р. Карашу і з Ціерна біля Залізних Воріт та обі сходилися відтак у Тівіску над горішнім Темешем. Дорога ішла дальше через Сарміцететузу на Мароші, а вздовж нього до Апулюм (сьогодні Альба Юлія). Звідси розходилося звіздою кілька менше знаних доріг до північних грядиць Дакії, а мабуть і до провалів, що ведуть до нинішньої північної Ру-

мунії. З них знаємо ще найліпше дорогу, що вела з Апуліум через Саліни (Вінцуль де сус на Мароші) — Потаїссу (Турда на Араньоші) — Напоку (Клюж на Самоші) — Ляргіану (Зутор) — Цертію (Мадяр Егредь) до Пороліссу (Мойград), про що вже висше була мова. Зі Салін ішла відтак інша дорога в північно-східньому напрямі вздовж Марошу до нинішнього Філя, друга з Напоки вздовж Самошу через Деж до Капйон (Коплян), і ще одна з Деж у східньому напрямі через Уріюль де сус — Беклян—Шінтераг—Байерсдорф до табору біля нинішнього Гридште. Ітінерар Космографа Равенського знає там ще одну дорогу, що відбочувала з Пороліссу на схід до Фіри, але походження цієї останньої стації годі нині точно означити.

Крім висше сказаного можемо на підставі історичних та епіграфічних даних назвати також цілий ряд народів та племен, що замешкували тоді Закарпаття і східню Словаччину та подати дещо з їхньої історії.

Місцевим, автохтонним населенням Закарпаття та Дакії були в добу римського царства Траки, яких правітчину кладе Нідерле на південні сточища Карпат та на цілий Семигород з поріччям Серету, Прута і Дністра. Західня їх границя ішла приблизно долиною Тиси й Морави, а на півночі досягали вони в горішнім Потиссю аж до Карпат.

Найбільш на північ висуненою групою Траків були Гети й Даки, а поширення дацького імени на цілий Семигород походить певно з часів Бурвісти. Їх оселі сягали на заході біля нар. Хр. до Дунаю та р. Морави, де вони займали низинну частину східньої Словаччини та сусідували з германськими Свебами. На північ від них, у джерела Висли, сиділи бастарнські Сидони, а на схід від Сидонів, мабуть над горішнім Гроном, були оселі кельтійських Котинів. Був се підбитий нарід, що платив данину Квадам. Його заняттям було добування залізної руди у „залізних горах“ Птолемея, яких треба шукати у нинішній спіжський та гемерській столиці. У поріччю Іплю жили панонські Ози, від них на схід галійські Анарти, яких там знав уже Цезар, і рівнож галійські Тавриски.

У рр. 20—50 по Хр. низинні частини східньої Словаччини при Дунаю обсадили сарматські Язиги, що розділили Даків від Свебів та виперли місцеве дацьке населення дальше на схід, над Тису. Ся подія, разом з напором Свебів від заходу, змінила значно етнографічну мапу Закарпаття. Анарти перейшли над Тису, де сиділи правдоподібно ще у III ст. по Хр. Се засвідчує

мабуть римський милевий камінь у Великому Алмаші. Одночасно з тим прийшло племя Люгіїв із землі між горішньою Вислою та Лабою у пізнійший край Квадів над Дунаєм. У II ст. по Хр. прийшли з Покуття чи лісних Карпат у Потисся Костобоки, а поріччя Вагу та Грону заняли Бури, що прийшли з околиць джерел Висли, мабуть рівночасно з Квадами. Вони розділили Котинів і Озів але не посиділи там довго, бо в другій половині II ст. по Хр. творив долішній біг ріки Іплю межу між Квадами та Язигами.

Крім Костобоків, Квадів та Бурів з'явилися після 170 р. по Хр. з півночі ще вандальські Лякринги, яких оселі займали приблизно нинішні столиці бережську й мармарошську та Гастинги і готські Вікторгали, а зі сходу прийшли сарматські Аляни й Роксоляни, германські Бастарни та незної приналежності Бесси. Був се вже початок великої мандрівки народів, а його наслідок був такий, що Авреліян мусів 275 р. відкликати звідтам свої легії і ціла Дакія та угорська Сарматія дісталися у руки кількох сильних германських племен: Готів, Гепідів, Вандалів, Маркоманів, Карпів і Наристів.

Під кінець IV ст. по Хр. сиділи між Дунаєм і Тисою Сармати, на північ від них Квади, а над Тисою, Самошем, Крішею та Марошем Гепіди. Сей стан тривав до приходу Гунів з України.

Зате в археологічному матеріалі сього часу тяжко визнати, бо він належить майже до двох десятків різних трацьких, галійських, германських і сарматських народів, які до того часто переходили з місця на місце. Селищ римської доби на Закарпаттю ще не знаємо, хоч певно більшість окремих знахідок походить із них. Для похоронів є правилом тілопалення, а знайдені на Закарпаттю того роду гроби треба приписати Вандалам. Вказує на се гробовий інвентар та уложення самого гробу. На пр. у Гібарті (абауйської столиці) знайдено велику попельницю, в якій був залізний погнутий меч з кусками піхви, вістря на спис інкрустоване сріблом готської роботи, умбо щиту, ножі та кілька спряжок. У двох богатих гробах, відкритих в Островянах (шаришської столиці), знайдено побіч вандальських виробів більшу кількість імпортованих предметів. Їхній інвентар складався з кількох золотих і срібних фібул, золотої чари, двох кубків з різаного скла, чотирьох срібних золочених блях з тисненим орнаментом, деревляного ведра з бронзовим окуттям і кількох перстенів. Знахідку датує монета Гереннії Етрусцилли (249—251).

Попри тілопальні гроби знаємо із Закарпаття також скелетові вандальські гроби (Арданово), у чому треба мабуть бачити

вплив автохтонних Траків. Одначе їхній інвентар не рiзниться нічим від попередніх гробів, — тільки мечі у них не погнуті, але прості.

Римські монети I—IV ст. знайшлися аж у 40 місцевостях. Найбільше їх з часів Траяна, Адріана та Антоніна Пія. Після 192 р., подібно як і в Галичині, настає більш як 40-літня перерва. Останні монети походять з часів Юстиніана. Одинокий скарб монет разом з іншими золотими рiчами IV—V ст. знайшовся в долині Ляторчі (Берестово) і можливо, що він вказує разом зі скарбом з Борині на торговельний шлях через Карпати верецьким провалом.

Останню групу знахідок творять імпортовані металеві предмети. Між ними вирізняється бронзова посудина з написом „Caius“ (Середа над Бодрогом), велика бронзова миска з бережської столиці та фрагмент бронзового шолому з головою Мінерви (Угорський Жіпів).

Знахідки римської доби розкинені досить рівномірно по цілому Закарпаттю, тільки долина Ляторчі, яка була досі все густіше заселена, виказує одинокі їх згущення. Далше на схід, на південному сточищу горішньої Тиси, осталися сліди по численних копальнях соли у Баранинцях, Мармарошській Солотвині, Няговій, Новоселиці й Тереблї. У тамошніх міоценських верствах є значні поклади соли, яку добувано у римську добу примітивним способом, отворяючи ями 15—30 м. довгі, 4—8 м. широкі і до 40 м. глибокі. Таких ям лишилося у самій Тереблї 18 більших і 111 менших. З копалень користали певно і мешканці недалекої кольонї Поролїсса, бо римські легії зупинилися були в сих місцях щоправда на р. Самоші, але їхні купці могли організувати виправи і поза ланцюг погряничних укріплень, користуючися досвідом спорадичних дальших воєнних походів у глибину карпатського підгір'я (Вініцій).

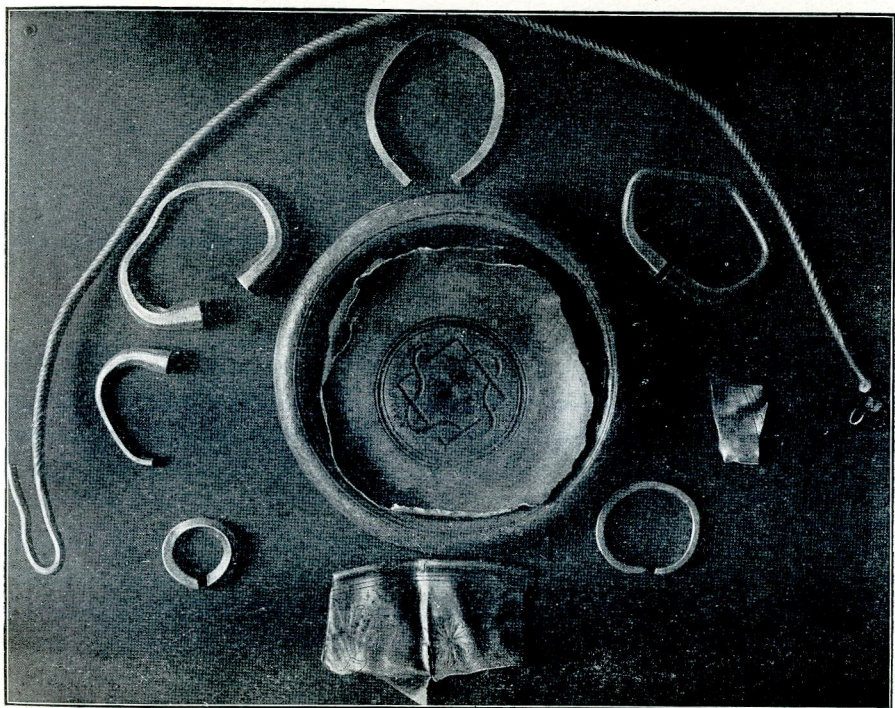
VIII. Доба мандрівок народів.

Найважнішою історичною подією від 375 р. до кінця VI ст. по Хр. була т. зв. велика мандрівка народів, яка змінила зовсім етнографічну мапу східньої та середньої Європи, привела до упадку світову римську імперію та перервала у нас всякі зв'язки з клясичним світом.

Після вичислених у попередньому розділі народів появилися на українських землях з кінцем IV ст. перші історично стверджені турко-татарські орди. Були се Гуни, які у III—II ст. пер.

Хр. сиділи ще в центральній Азії (Монголії), а у I ст. по Хр. опинилися під напором Тунгузів біля Уралу та Аральського озера, несучи зі собою азійську залізну культуру. В половині III ст. дійшли Гуни вже до Волги й тоді створили сильну державу на північ від Аральського та Каспійського озера, випираючи алянські племена за Волгу. Щойно коло 370 р. рушилися Гуни під проводом Валамира дальше на захід, і одним ударом розбили Алянів, з яких частина, приперта до Кавказу, осталася там до нинішнього дня під іменем Осетинів. Під їх напором не встоялася і добре зорганізована слов'яно-готська держава. В 375 р. побили Гуни короля Германариха і виперли Готів на правий беріг Дунаю та до Семигороду. Тут стрінулися Готи з Вандалами і змусили їх до відвороту за Дунай до Панонії, але й самі скоро забралися дальше на захід, спустошили Балканський півострів і Італію та подалися звідтам до Франції та Еспанії, розносячи зі собою і свою культуру, яка витворила відтак на заході культуру доби Меровінгів або меровеїську. З кінцем IV ст. побили Гуни над долішнім Дністром короля Візиготів Атанариха, дісталися горі Дунаєм та семигородськими провалами на угорський низ і zaloжили там у половині V ст. сильну державу під проводом Аттіли (445—453) з центром між Дунаєм і Тисою. Після смерти Аттіли зворохобилися зараз германські Гепіди, що сиділи над Тисою, разом з іншими племенами виперли Гунів назад за Карпати над долішній Дунай та захопили у свої руки стару Дакію аж по Тису. Між Дунаєм і Тисою зісталися після сього останки Сарматів, над р. Іплем у нинішній східній Словаччині жили Скіри, а Квадів над Нітрою й Гроном уже не було.

Що діялося в Галичині за часів Аттіли, про се клясичні історики не говорять. Першою історичною подією на західніх землях після остаточного відходу Бастарнів був аж прихід жорстокої орди Аварів, Обрів по київському літопису. Сі свояки Гунів кочували якийсь час на схід від Волги під зверхністю турецького хана, біля 557 р. перейшли через неї на захід, кочували довший час по українських степах (розбивши південно-руських Антів), а відтак заняли Галичину і шляхом Гунів дісталися на угорський низ. Там воювали 567 р. по стороні Лянгобардів з Гепідами та забрали їх землі, а після цілковитого їх відходу до північної Італії заняли цілий угорський низ. Рівночасно колонізували наддунайські землі численні південно-слов'янські племена, які вже у V ст. заселили були край від Закарпаття аж по Саву. На



Срібний скарб VI ст. з Крилосу біля Галича
Le dépôt d'argent de Krylos, distr. Stanyslaviv (VI-e s.)

північ від Карпат вдерлися Авари аж на Волинь, де „примучили“ словянських Дулібів. Та мандрівки інших кочовиків ослабили їхню єдність і організацію, а кінець їхньому пануванню зробила нова турецька орда Хазарів, до чого прилучилася, по словам літописця, ще й морова зараза.

Археологічних знахідок-останків по кочовиках Гунах та Аварах у нас ще не знаємо, але не ліпше мається справа і з пам'ятками по осілих Слов'янах, що протягом IV ст. заняли були вже всі наші західні землі. Із знахідок на прочій словянській території знаємо тільки, що панував у них обряд тілопалення, а над останками сипано могили. Інвентар сих найстарших словянських могилок дуже незначний: під невеличким вже сьогодні насипом є на поверхні ґрунту, не конче по середині могилки, мала й тонка верства попелу, а в ній 2—3 спалені кісточки та кілька дрібних черепків першої званої нам словянської кераміки, робленої на гончарському колі з нечищеної глини. Матеріальну культуру переняли Слов'яни у значній мірі від культурно висших тоді Готів, що видно в першу чергу на кераміці, робленій також на гончарському колі та подібно як у Готів орнаментованій. Супроти сього треба мабуть приписати Слов'янам якусь частину численних у нас селищ та тілопальних гробів з готською керамікою. Приписуване до недавна першим Слов'янам у нас велике селище у Грабарці біля Неслухова показалося дещо старшою готською пам'яткою з великою перервою в замешканню, яке наступило відтак аж у VIII—IX ст. Тілопальне погребище з доби мандрівок народів знайшлося і над Вислою, в Болеславі (пов. Домброва).

Крім сього знаємо зі східньої Галичини ще тільки дві знахідки, що їх можна певно покласти у добу мандрівок народів. Се незнана нам близше знахідка з Увисли (Гусятин), бережена у збірках Академії Наук у Кракові, та срібний скарб VI ст. з Крилосу біля Галича, зложений з масивних гривен з грубшими рівно втятими кінцями, великого каблукового вуха від ведра і золоченої тарілки византійської роботи зі знаком „Βιταλιου“. Сей останній вказує на перші торговельні звязки Галичини з Візантією, хоч вони були ще дуже слабкі з уваги на інвазію турецьких номадів у надчорноморські степи. Ще дальші східні впливи виказує в добі мандрівок народів Волинь. Се рідкий срібний скарб сасанідського походження, знайдений у Хонякові. Є в ньому дві овальні миски на ніжках з тисненим рослинним та звіринним орнаментом, ритон у виді голови сугака та срібні штабки.

Найціннішою пам'яткою Закарпаття з доби мандрівок

народів є скелетовий гріб багатой Германки з Косинова, якого Гампель кладе на V ст. В музею ім. Т. Легоцького в Мукачеві є з нього глиняна посудина у черепках, зроблена на гончарському колі з своєї відмуленої глини, срібна фібула з майже чотирикутною головою, мідяна пряжка зверху золочена а низом сріблена, менша мідяна пряжка зверху золочена, металеве зеркало зі споду релефно орнаментоване, склянка подовгуватої туліпанової форми з наліпленими пружками, глиняна прясличка та орнаментовані скляні й бурштинові намистини. З інших гробів походить фрагмент срібної фібули з півкулистою головою та два ковтки, прикрашені альмандинами (Шендре-Ладу), і подібна друга фібула (Кошиці). З окремих знахідок слід відмітити гладкий браслет з грубшими кінцями (Островяне), германську фібулу (Великі Михайлівці), дві інші тотожні фібули прикрашені гранатами (Геленеш) та з околиці Мукачева золотий германський перстень, первісно з самоцвітним чи пастовим очком.

Крім сих певно определених знахідок є ще на Закарпаттю пам'ятки, зачислювані тільки загально до доби мандрівок народів. Се передусім останки селищ в Берегові та Мукачеві, відтак холм у Медясі, де мали знайти погребище з того часу, різні залізні і бронзові предмети та черепки з околиці Мукачева та незнані нам ближше бронзові предмети з Абауй-Бакта. Ніякого скарбу з того часу там ще не знайдено, а рівнож не знаємо з Закарпаття ще жадних словянських пам'яток з V—VII ст. Се явище треба в Галичині й на Закарпаттю розуміти мабуть так, що тодішні Слов'яни принесли зі собою до нас справді дуже вбогу культуру, до якої прийняли опісля багато римських, германських та східних елементів і через се перетворили її у мішану культуру з перевагою чужого інвентаря. Зновуж, де словянська культура зберегла свою чистоту, там тяжко сьогодні віднайти її останки. Оскільки на пр. йде про гроби, то Слов'яни не зсипали спалених останків до попельниць, тільки клали їх прямо на землю, як се було вже висше сказано, і то мабуть не всі кістки разом, присипаючи їх малою могилкою, та й то може не все (на пр. похорони залюбки на роздіжжах). Тому не диво, що на таку пам'ятку можна рідко коли звернути увагу, а ще й з того тільки якийсь відсоток трапляється археологови.

Антропологеографічні відносини наших земель підпали в добі мандрівок народів очевидно великим змінам, передусім з огляду на цілковиту зміну дотеперішнього населення через словянську кольонізацію, але на основі знахідок годі ще про них щось певного сказати.

(Докінчення буде)

Огляди й оцінки (*Conspectus et recensiones*)

Martinus Jugie, Theologia dogmatica christianorum Orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium. Tomus IV. De Novissimis — De Ecclesia. Parisiis 1931. 666. 8°.

Четвертий том підручника порівнюючої догматики Ассумпціоніста Мартина Жіжі визначається тими самими прикметами, що й попередні томи: систематичністю, науковістю, ясним визначенням догматичних різниць та іренічною методою. Містить сей том два важні трактати: про послідні річи і про Церкву.

Особливо цікавий є перший трактат, в яким знаходиться систематично зведена, подекуди неясна і противорічна наука незєднених про частний суд, про повну згл. неповну нагороду праведних зараз по смерті та про посередній стан душ, що вмерли в розкаянню не маючи часу на сповнення епітимій. З останньою справою є звязана льокація чистилища в аді, в раю, у воздушних сферах між небом і землею (митарства), як також чистильних кар.

а) Про частний суд не говорять виразно давні Отці Церкви. Приняти треба, що вони супонують такий суд, коли говорять про безпосередню нагороду зараз по смерті, а також про спосіб суду, який представляють собі не моментально (*in instanti*), але у формі більшешднего іспиту на митних місцях, що їх мусять перейти душі, заки дістануться перед Божий суд (Тертуліян, Оріген, Климентій Алекс., Атанасій, Василій, Григорій Богослов, Золотоуст, Кирило Алекс., Макарій, Максим Іспов., Іван Ліствичник, Іван Многомилостивий, Симеон Солунський, Йосиф Брієнній, Мануїл Малякса). Таких митних місць приймав Кирило Алекс. п'ять, згідно з п'яти зміслами, пізнійше число їх зросло до 21. Виразно починають говорити про частний суд київські богослови під очевидним впливом Заходу (Петро Могила, Яворський і і.). Однак майже рівночасно перечать виразно частний суд грецькі богослови (Методій III. Царг., Ілля Меніят, Евген Булгар).

б) Про нагороду праведних зараз по смерті є поділені гадки східних богословів на два, майже однакові табори. Одні приймають, що повна нагорода праведних дістається їм в участі зараз по смерті, а послідний суд є тільки на те, щоби й воскресше тіло взяло участь у вічній щасливості. Другі, переважно фотіянці, твердять, що повна нагорода згл. кара наступає щойно по страшнім суді; до тогож часу чують душі тільки передсмак вічної щасливості або вічних мук, отже мають тільки неповний задаток на будуче. Предметом полеміки стала ся справа від часу диспутацій Мінорита Вартоломея з еп. Кор-

кирським, Юрієм Барданесом (1232 р.), який закинув подвійний блуд латинникам: огонь чистильний і повну нагороду праведних зараз по смерті. В пізніших унійних переговорах на соборі ліонським і фльорентійським не остоявся чистильний огонь. Як догму здефініовано тільки науку про чистильні кари і повну щасливість душ зараз по смерті: „Sanctorum animae quae nunc animae sunt perfectam in coelis acceperunt coronam et animae peccatorum perfectum supplicium“ (sess. XXV).

в) Чистилище, оскільки в тім поняттю міститься не чистильний огонь, але посередній стан душі та місце, ріжне від неба, де душа відбуває кару — може воно бути льокалізоване і в аді. Є рівнож догмою віри, здефініованою на фльорентійським соборі: „Purgatorium esse animasque ibi detentas suffragiis iuvari“ (sess. XXV). Ся догма не має стільки противників серед незєдинених, що попередня. Коли не рахувати заледви кількох богословів, які ще до фльорентійського собору перечили сю догму, і тому не є формальними еретиками (Теофілякт, Зонара), то противники посереднього стану набираються майже з самих протестантизуючих богословів (Люкаріс, Герганс, Сиріо, Прокопович, Миславський, Дроздов і і.). Переважаюча часть східніх богословів з Фотієм включно ніколи не була противна сій правді. Многі з них, виступаючи проти чистильного огню, не перечили посереднього стану душ, яким призначували місце то в раю (Фотій) то в аді (Теофан Іспов., Гавриіл Север, Лаврентій Зизанія) то у воздушних сферах (Геннадій Схолярій, Яворський, Дмитро Тупталенко, Никольський і і.). Деякі з них признавали навіть чистильний огонь (Псевдо-Дамискин, Гавриіл Север, Кефаляс), хоч се не є догмою віри, і навіть декотрі знамениті католицькі богослови (Klee, Möhler, Dieringer) не є приклонниками чистильного огню. Зате переважна часть незєдинених не признає від часу фльорентійського собору надолужучої сили чистильних кар та твердить (за Марком Ефезьким), що не карами, а молитвами Церкви відслужують душі свою покуту. Послідовно до сеї гадки многі твердять, що Бог прощає разом з гріхом і дочасні кари за гріх тим, що не мають часу на покуту — отже чистилище є тільки для тих, що зійшли зі світа в легкім грісі. Іншіж ідуть ще дальше, бо, не признаючи легких гріхів властивими гріхами, перечать існування чистилища як посереднього стану, а навіть допускають надзвичайні випадки звільнення від кар пекла через горячі молитви Божих угодників.

В оглядах повисших спірних питань автор є остільки неповний, що пропускає нашу полемічну літературу, в якій щодо чистилища можемо відріжнити два напрями, — один що цілковито перечить його існування, другий, що признає посереднє місце, де душі відбувають покуту (рай, лоно Авраама, митарства), доки не звільнить їх звідтам молитва Церкви. Перший напрям, започаткований Максимом Греком, представляють сі полемісти, що черпали з нього свої богословські докази, як Василь Острозький, анонімний автор „Вопросів і Отвітів папєжникови“ та Іван Вишенський. Другий напрям, викликаний полемікою Потія, який у своїй „Унії“ дає чистилищу нашу назву митарств, представляють Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський, Лаврентій Зизанія, Петро Могила і дальші, яких вже автор вичисляє (Яворський і і.). Василь Острозький перечить у своїм трактаті „О единой вѣрѣ“ (1588 р.) існування посереднього стану і чистильного місця ось як: „Здѣ оубо воистину здѣ, донележе въ тѣлѣ семъ пребываемъ, всякому правовѣрному настоить очищеніе“ (Р. И. Б. VII, 850). Тай сам мотив повторює в своїх полемічних писаннях Іван Вишенський, вказуючи патетично на те, що православні мають тут на землі під латинським утиском правдиве „пуркгаторіумъ“. Вкінці воює анонімний автор трак-

тату „Вопроси и Отвѣты“ проти чистилища і чистильного огню в арт. 26—30 та доходить до такого заключення: „Прето немашь мукъ и огня дочасного, ани души безъ тѣла скоро по смерти полеруючого, кгдажь въ день судный тотъ же огонь... будетъ“ (Р.И.Б. VII, 58). Майже рівночасно признають українські полемісти, образовані на західних взірцях, істнування посереднього стану по смерти, а полемізують тільки проти безпосередньої повної щасливости праведних і чистильного огню. Потієви, що говорить в „Унії“ про „третее мѣсьце“, яке „посполите по нашому зовуть митарства“ (Р.И.Б. VII, 130) не противиться Смотрицький. В шестім розділі своєї „Антиграфи“ льокалізує він душі середнього стану „на mieyscach wesolych, które „ziemie żywiacych“, „gozkoszami rayskimi“, у „odpoczywaniem na łonie Abrahamowym“ pismo mianuje“ та видвигає опісля як шесту й сему спірну точку — повну заплату праведних і чистильний огонь (Р.И.Б. XIX, 1254). Подібно Захарія Копистенський в „Гомілії“ на річницю смерти Єлисея Плетенецького поборює чистильний огонь і льокалізує посереднє місце в воздушних сферах, де душі переходять митарства і чистяться не огнем, а молитвами Церкви (Ф. Тітов — Матеріяли до іст. книжн. справи. Київ 1924, 155). Про Лаврентія Зизанія і Петра Могилу не згадую, тому що про них автор вже говорить (ст. 116, 172), ігноруючи тільки наших полемістів, перед і між ними, і то не тільки в сім трактаті — як покажеться далше.

Другий трактат про Церкву вийшов в обробленню нашого автора дещо повнішим, ніж відомі нам дотепер трактати еп. Dr. Herbigny (*Theologica de Ecclesia*) або проф. Спачіля (*Conspectus et doctrina de Ecclesia*). Повнота ся лежить у більшій історичній перспективі і в тих додаткових главах, де говориться про сучасний стан автокефальних церков. Звичайно ділиться трактат про Церкву на чотири глави, в яких говориться про дефініцію Церкви, про членів, найвисший авторитет і признаки правдивої Церкви. У нашого автора знаходимо 9 глав, з яких інтересні є додаткові глави: про сучасний стан східних церков (а саме російської гл. I), про первенственні права Царгороду (гл. V), про пентархію згл. тетрархію й автокефалізм (гл. VI), про цезаропапізм східних церков (гл. IX). Також інші глави попри ясний виклад істнуючих догматичних ріжниць подають суцільні огляди таких актуальних питань, як ославлене „соборное начало“ (249—55; 568—71), условини важности вселенського собору (499—514), можливість згл. неможливість (без унії всіх церков) скликання вселенського собору (516—17), признаки святости й апостольськості та злучена з тим справа канонізації східних святих і чудів над їх мощами (547—65, 576—77).

При всіх прикметах трактату про Церкву уважаємо за конечне вказати на деякі похибки, противорічності і неточности, яких годі оминути на так обширнім і новім полі порівнюючої догматики.

Богато з того, що сказав Жіжі в першій томі своєї догматики про Фотія й Керулярія, повторює в трактаті про Церкву. Однак деякі погляди, висказані вже там, показалися занадто строгими, а саме щодо Фотія, — але знаходимо їх повтореними в останньому трактаті (ст. 205, 320, 339) — іншим в деяких противоріччях тому, що було сказано в першій томі. І так, автор не поправляє свого погляду, що Фотій був противником не тільки первенства римської столиці, але й первенства самого Петра. А власне справа первенства самого Петра у Фотія не є так ясна, щоби можна категорично зачислити Фотія до противників первенства Петра. Якби небув маляса справа з ексегезою Мт. 16, 18 у Фотія — він з початку викладає се місце згідно з наукою католицької Церкви, опісляж говорить хибно про „камень віри“ — то не дасться заперечити, що в полемічній своїй творі, зверненій проти Риму: *Πρός τοὺς λέγοντας* не перечесть Фотій первенства Петра, тільки опрокидує права наслідства римської столиці. Він каже: „Чому якраз Рим, а не Антіохія, де скорше Петро був єпископом, має унасліджувати первенственні права? „Отже, не нарушуючи об'явленої правди про первенство Петра, Фотій перечесть меншу передпосилку, при помочі якої католицька богословія випроваджує з Мт. 16, 18 первенство римського папи. На сій основі твердить проф. Спачіль, що Фотій не був противником первенства Петра, тільки не признавав первенства римської столиці за об'явлену правду. І хочай сей погляд проф. Спачіля є добре відомий нашому автору — вносимо се з цитатів на ст. 209, 277, — то він ані його не опрокидує ані не поправляє свого давнього погляду, навпаки — виключає й дальше Фотія з ряду богословів, приймаючих первенство Петра (325), що нас не мало дивує.

Також противорічний є погляд, неначеб Фотій був приклонником пентархії („*doctrinae de pentarchia haud semel suffragatur*“ ст. 205) з тим, що сказано про нього в першій томі (ст. 280), а також з поглядом, висказаним в тім же таки четвертій томі (ст. 220), що Фотій був приклонником діярхії („*demum in concilio s. Sophiae 879/80 habito ac deinceps formae, quae diarchia dici potest, stetit*“). В самій річї Фотій і не міг бути приклонником пентархії, тому, що се поняття аж до XII в. не було ще вироблене.

В історичних оглядах на спірні питання, які становлять найкрасшу прикмету підручника, відчувається в многих місцях не докладне ознакомлення автора з київською ученістю до часів Петра Могили. В дальшій періоді київської учености, почавши від Петра Могили, автор визнається знаменито, натомість з до-Могилянської доби є йому докладнійше відомий тільки катехизис Лаврентія Зизанія; полемічні твори острозької, львівської і київської школи ігноруються цілковито. Така полемічна енциклопедія тих часів, як „Палінодія“ Захарії Копистенського, з котрої сучасність і потомність довго черпала повними пригорщами, не є автору докладнійше відома. В своїх історичних оглядах вимінає її автор, а як згадує (всього раз на ст. 364), то тільки одним реченням („*Malorussus Zacharias Koryptenski!*“), і так побіжно, що годі. А шкода! Автор всаджує Копистенського між противників примату римської столиці, відсилаючи читача до першого тому, де є поданий заледви в кількох реченнях зміст Палінодії (I, 563). Все те занадто побіжно. Колиб автор був більше вчитаний у нашу полемічну літературу, то між противниками первенства папи знайшов би такого клясичного антипапіста, як Іван Вишенський, не згадуючи вже Степана Зизанія з його тезою про

папу — антихриста, Мартина Бронівського та Герасима і Мелетія Смотрицьких. Натомість Захарію Копистенського належало вставити між противників первенства Петра, проти якого він виступає в першій частині Палінодії, відписаній переважно з Марка Антонія Господничича. Тому, що первенство Петра уважає Копистенський опрокинутим, перечить він у дальшій частині первенство папів, як наслідників Петра. „Показавши то за помочю добротливого Бога, ижъ св. Петръ не мѣлъ найвисшого головного удѣльного пастирства... до другой части поступую, въ которой показано и доводно будетъ, ижъ не самъ бискупъ Римскій потомкомъ и наступцею Петра св. естъ“ (Р. И. Б. IV, 483—484). Рівнож у Палінодії Копистенського знаходимо вже фабулу про „тѣло надутое якъ мѣхъ, твердое якъ камень, очернѣлое якъ уголь“, яку наводить він на доказ влади ключів у царгородського патріярха (Р. И. Б. IV, 470). Ся фабула дісталася між іншими до протилютеранської „Апології“ Теофана Прокоповича, який на думку нашого автора взяв її з твору Нектарія „*Пері ἀρχῆς τοῦ πατᾶ*“. За далеке джерело! Якби Жіжі знав докладніше Палінодію, поставив би певно згадану у Прокоповича фабулу в звязь з твором Копистенського, а не Нектарія. Також знаходимо у Захарії згадку про третій Рим — Москву, яка повстала за Василя III Івановича около 1522 р. і яку розвинув пізніше Суханов в торговицькій диспутації з патріярхом Паїсієм 1650 р.

Солідно і повно є оброблений розділ про признаки Церкви (гл. VIII). Тут переходить автор кожному признаку зосібна, реферує погляди східних богословів та застановляється над питанням, чи в незєдиненій церкві знаходиться котра з обговорюваних прикмет. Результат розслідує є такий: Незєдинена церква не має нині признак єдности і католицькості, а дві другі признаки т. є святість і апостольство посідає тільки в нечовній мірі. Апостольство наслідства не є повне у східній церкві через брак такої Божої і апостольської установи, як первенство Петрогого наслідника. Святість не є повна через деякі дефекти фізичних середників освячення (пр. розводи) та через брак героїчних чеснот у східних святих, стверджених строгим канонічним процесом. Опісля розглядає автор науку самих незєдинених богословів про признаки Церкви і згідно з засадою „із уст твоїх суджу тебе“ доказує, що на основі принципів, принятих самими незєдиненими, нема в їх церкві признак правдивої Христової Церкви. Однак і такий спосіб аргументації, хотяй переведений у строгих сильогізмах, вийшов у автора дещо за довгий (ст. 591—597). Думаю, що є простіший спосіб аргументації в однім короткім сильогізмі ось який: Яксь церква має тоді характер правдивої Христової Церкви, коли посідає всі чотири признаки разом і нероздільно. А що незєдинена церква стратила згідно з загальною гадкою признаки єдности. Отже не є правдивою, бо інші три признаки без єдности не вистарчають.

При кінці трактату признається автор, що в цілій своїй чотиротомовій праці числив на успіх спекулятивний, щоби дати західнім богословам докладнішу знайомість догматичних ріжниць. Колиж його підручник буде мати сей успіх, то не жаль авторови, що так довог і так працювано удо тував тверді стежки східної богословії: „*Per arduas theologiae orientalis semitas tamdiu tamque laboriose cucurisse non poenitebit*“.

Думаємо, що серед нинішнього заінтересування східною богословією бажаний успіх буде мати автор скорше чи пізніше, бо його підручник є так систематично написаний, що без нього не обійдеться ніхто, що має до діла з порівнюючою догматикою.

А витривалому робітникови, що не кинув пера серед загального лихоліття бажаємо дочекатися нових доповнених видань сеї солідної праці.

о. А. Ішак.

о. *Теодозій Галущинський Ч.С.В.В., Недільний дзвін*. Розважання і науки на євангелія недільні цілого року. Львів 1932. Бібліотека Укр. Кат. Організації ч. 20. Відбитка з „Правди“. стр. 258. 16°.

Неодин проповідник найдеться часто в чималому клопоті, про що саме має проповідати своїм вірним, коли проповідь має бути коротенька, не довша як на 5—10 хвилин, а ту треба доконче подати своїм слухачам бодай основне значіння обявлених правд, що їх містить у собі приписане на дану неділю євангеліє. Тоді в великій пригоді стане йому „Недільний дзвін“. Се перша спроба 5—10 хвилевих проповідей у нашій мові. Само щоденне життя сьогочасної людини — скорє, кипуче, нервовє, якого живчиком лоскіт машини — видвигає потребу ось таких коротких, ядерних, але повних змісту наук, які так сказатиб в екстракті подавалиб потрібну їй духовну страву. Книжка піддає влучні вказівки, як можна в кількох хвилинах спрямувати думки вірних до того, що „єдино єсть на потребу“. Проповідей всіх 52. — Попереджує їх євангельське недільне зачало в нашій мові. Читається їх цікаво й з приємністю. Стиль простий, популярний. Кожна проповідь обнимає три — декуди чотири точки до роздуми. При кожній точці вдатне пристосування до щоденного життя. Форма гомілії підчеркує в многих місцях глибоке значінне св. Письма для праведного життя людини та кидає ярке світло на ексегезу даного зачала (гл. нед. сиропустна, Великдень, Зел. свята). Проповідник найде тут і добірний матеріал до довшої проповіді. Дивне тільки, що недільні проповіді зачинюються поясненням зачала на Різдво Хр. та Богоявлення.

о. Др. Ів. Фізоля.

1. *Nikolaus Czubatyj, Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919—1929*. Abdruck von „Przewodnik Historyczno-Prawny“. Lemberg 1931. 63. 8°.

2. *Przemysław Dąbkowski, Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920—1925*. „Pamiętnik Historyczno-Prawny“. Tom V. Zeszyt I. Lwów 1928. 400. 8°.

1. Від січня 1930 р., завдяки енергійним старанням визначного галицького історика проф. П. Домбковського, редактора цінних видань „Przewodnik Historyczno-Prawny“ і „Wschód“, відновлено у Львові науковий історично-правничий журнал „Przewodnik Historyczno-Prawny“, який виходить тепер під редакцією проф. Домбковського, Дра Адамуса й доцента Коранія, при участі багатьох істориків різних національностей і зокрема при

участі чотирьох українських істориків — Б. Барвінського, о. А. Іщака, М. Чубатого й В. Заїкина. За 1930-ий рік уміщено в „Przewodnik-u“ чимало матеріалу, цікавого для українських істориків взагалі та істориків укр. права особливо. Найбільший інтерес мають: дуже цінна розвідка проф. Домбковського „Memoriał Krulkowieckiego z roku 1773“ (де знаходимо також відомости важні й для історії греко-катол. Церкви в Галичині) і надрукований по німецьки огляд української історично-правничої літератури за 1919—1929 рр. — проф. М. Чубатого. При нинішнім дуже сумнім стані нашої наукової бібліографії, при відсутності належних відомостей з Радянщини (особливо з Великої Росії, де друкується дуже багато матеріалів і розвідок з історії старо-руського права), при браку належного контакту з перебуваючими на еміграції великоруськими ученими (які теж чимало пишуть із історії старо-руського права) і т. д., написання огляду новішої літератури з історії українського права є ділом дуже тяжким. Проф. Чубатий вложив у свою працю, без сумніву, дуже багато старань і часу. Та, розуміється, через зазначені вгорі несприятливі обставини, не міг уникнути деяких прогалин.

Будучи далеким від того, щоби робити проф. Чубатому докір за неповноту його огляду, вважаю однако необхідним зазначити деякі з пропущених в його огляді загальних курсів та нарисів історії укр. права методологічні та історіософічні розвідки в сій галузі і розвідки з історії українського церковного права (та історії церковного устрою на Україні).

Отже, передусім, кидається в вічі брак вказівок на новіші загальні курси так званої „історії руського права“, в котрих, як відомо, багато місця присвячено історії українського права. В 1919—29 рр. такі загальні курси видали Малинівський (нині академик ВУАН), Вернадський, Тарановський. Далі бракує відомостей про такі загальні курси, як прим. огляд соціально-економічної історії України Багалія або популярний нарис історії української державности Ом. Терлецького і т. ін., що стоять на межі загальної історії й історії державного права. Нема згадки і про „Лекції по історії суспільно-державного ладу України“ Вяч. Заїкина (хоч згаданий короткий конспект сих „Лекцій“, виданий під назвою „Головні моменти історії української державности“¹⁾).

З методологічних та історіософічних праць, важних для історії українського права, не згадані знамениті „Листи до братів-хліборобів“ Вяч. Липинського, в яких є дуже багато цікавого й цінного і для суспільно-політичної історіософії і для методології історії державного ладу України, далі — нариси Ст. Томашівського („Історія й політика“ і т. п.), „Нарис української історіографії“ Дм. Багалія та критика на нього — п. з. „Перша спроба систематичного огляду української історіографії“ В. Заїкина, і т. д.

З праць по історії церковного устрою на Україні та історії українського церковного права в огляді проф. Чубатого не зазначені: „Памятники древнерусского канонического права“ В. Бенешевича (Ленингр. 1920), „З життя українського духовенства Львівської єпархії в 2-ій пол. XVIII ст.“ М. Бордуна (Зап. НТШ., т. 135—136), „L'Église russe“ М. Бріан-Шанінова (Париж 1928), „Geneza równouprawnienia schizmatyków w Wielkiem Księstwie Litewskiem“ і „Stosunek Rzeczypospolitej do wzniesienia grecko-wschodniego“ Казимира Ходиницького (Варш. 1921), „Stosunki kościelne w ziemi Szanockiej w XV st.“ П. Домбковського (Перемишль 1922), „Les Slaves, Byzance et Rome“ Ф. Дворніка

¹⁾ Порів. рец. Ст. Томашівського про обидві сі праці в „Зап. ЧССВ“, т. II, в. 3-4.

(Париж 1926), „Pierwszy synod dyecezzji wileńskiej w katedrze św. Stanisława 1520—21 r.“ о. Фіялка („Kwart. Teol. Wil.“, I; се дуже цінний причинок до історії правного стану православних у В. Кн. Литовським та взаємин римо-католиків і православних у тім часі), „Zwei Abhandlungen über altrussisches Recht“ К. Фрітцлера (Берлін 1923), „Къмъ въпроса за българското влияние върху староруското църковно право“ Г. Ільїнського („Български Прегледъ“, 1929, т. I, кн. 2), „Уніонні та автокефальні змагання на укр. землях від Данила до Ісидора“ з. А. Ішачака („Богословія“, тт. I, II і V), „Погляд на українську канонічну літературу“ Р. Ковшевича („Богословія“, тт. VI і VII), „Україна і балканські словяне“ Рост. Лашенка („Діло“, 1927, серпень; в сій статті — причинки до історії південно словянських впливів на старо-руське церковне право), „Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI-e siècle“ Б. Леб'я (Париж 1924), „Тяжким шляхом“ (короткий огляд минулого Української Церкви головно з погляду її правного становища в державі), „Церковне право“ (огляд джерел) та ін. дрібні писання О. Логоцького (головно в „Дух. Бесіди“, „Дух. Сіачі“ й „Тризубі“), „Die Christianisierung Russlands“ К. Лібека (Ахен 1922), „Церковне право супруже“ В. Масцюха (Перем. 1919; містить розділ про історію церковного супружного права), „У истокоз русской государственности“ В. Пархоменка (Ленингр., 1924; в сій вельми цікавій книжці багато уваги присвячено й питанню про організацію Церкви на Руси в X—XI ст.), „Матеріали“ для історії Угорської Руси (Пам'ятники церковно-релігійної жизни угоррорусовъ 16—17 вв.)“ А. Петрова, „Українська Церква і грецький Схід“ Ів. Соколова, „La Russie et l'Europe Occidentale à travers dix siècles“ (Брюссель 1926) і „Римъ и Русь въ до-Монгольській періодъ“ („Ex Oriente“, Майнц 1927 і „Католич. Временникъ“, 1928, II) барона М. Таубе, стаття Вернадського про Флорентійську й Берестейську Унію в збірнику „Россія и Латинство“ (1923), низка розвідок і нарисів Вяч. Заїкина про організацію Церкви на Україні в IX—XI ст., друкованих в „Елпіс“, „Богословія“, „Зап. ЧСВВ.“, „Китежъ“ та ін., зокрема ст. „Русь, Византия і Римъ“ въ XI ст. („Китежъ“, 1928, VII—X), яку з прихильністю віднотували західні наукові журнали, „Про византійське питання“... Вол. Залозецького (з цікавою, спробою освітлення питання про „цезаропапізм“ на Україні й у Великоросії; „Бюлетень Гетьманської Управи“, 1929, березень). Оскремо зазначимо один пропуск особливо помітний, а саме відсутність згадки про вельми цікаву й цінну розвідку великого нашого мислителя й історика Вяч. Липинського „Релігія й Церква в історії України“ (Філядельфія 1925).

Проф. Чубатий не звернув уваги також і на всі ті історично-правничі праці, які відносяться до історії укр. права за останні 150 років, виходячи з того погляду, що історія укр. права кінчиться з кінцем української державности в 1780-их рр. З таким поглядом ми не можемо погодитися, бо: 1) рештки української державности існували й по 1780-их рр. (Задунайська Січ, Кубанське Військо); 2) осібне українське право („Литовський“ Статут і т. д.) держалося на Правобер. Україні й особливо на Лівобережжі протягом ще кількох десятиліть по упадку гетьманської держави в кінці XVIII ст., а деякі постанови „Литовського Статуту“ продержалися у вигляді осібних законів Полтавщини й Чернігівщини аж до окупації Вел. України большевиками; в 1-ій половині XIX ст. навіть роблено спроби кодифікації місцевого українського права на Вел. Україні; 3) на превелике диво, проф. Ч. забуває, що крім права, утвореного державою, й права звичаєвого, існує ще право церковне, яке може існувати й розвиватися і без своєї державности; в українській гр.-катол. Церкві дійсно, як се без сумніву знає й проф. Ч., в XVIII—XX ст. зберігалося й розвивалося своє осібне церковне право; отже, в кожнім разі, укр. право в 1780-их рр. не зникло, а навпаки мало свою історію аж до наших часів; 4) в історії права звичайно узгадується й розвиток правничих ідей (зокрема значний інтерес уявляє розвій ідей державного права, розвій філософії права і т. п.; але має значіння, розуміється, й перегляд ідей адміністративного, карного, цивільного, міжнародного права, огляд розвитку науки права і т. д.), — Україна в області правничих ідей в XIX і на поч. XX ст. дала дуже багато, й вивчення розвитку тих ідей становилоб значну вартість; дещо в тім напрямі і зробила історично-правнича наука, особливо в останнім десятилітті (зокрема згадаємо тут праці б. харківського професора Арк. Фатєєва

— про розвиток науки права в XVIII—XX ст. в б. російській державі, про ідеї й праці визначного українського правника Балугянського, уродженця Закарпатської України, і т. д.¹⁾; наконець 5) в обсяг історії українського права, очевидно, повинно входити хоч недовге, але дуже інтересне й важне не тільки з національно-політичного, але й з чисто наукового погляду, відродження української державності й права в 1918—1920 рр. (з літератури про нього заслуговують на увагу передусім праці проф. Дм. Дорошенка й самого проф. М. Чубатого). До найзначніших прогалін в огляді проф. Ч. належить неузглядення літератури про *jus ruthenicale* — прогаліна тим більше дивна, що проф. Ч. у своїм літографованім огляді історії укр. права присвятив йому чимало уваги, отже з сим питанням є добре знайомий.

Не погоджуємося ми і з періодизацією історії укр. права проф. М. Чубатого: зокрема вважаємо помикозими твердження про існування „des einheitlichen Kiewer Staates“ до 1054 чи навіть до 1169 р., та признання галицько-володимирської держави 1169—1340 рр. за „Nachfolger des altukrainischen Staates“ (себто, очевидно, київської держави); з погляду історії права не можна говорити, як се вже давно зясував Сергеевич, про існування єдиної руської чи української держави до 1054 чи 1169 року, бо в дійсности існувала тоді ціла низка окремих руських держав-земель: київська, волинська, галицька, тировська, іверська, і т. д. — Так само й пізніше, від серед. XVII ст. до 1780-их рр. існувала не одна козацька держава, а кілька козацьких держав — держава гетьманська (один час дві гетьманські — лівобережна й правобережна), пять малих слобідських (т. зв. слобідських „полків“) і вінці подібна до держави організація Війська Запорозького. — З другого боку (хоч се може декому видається науковою „ересю“) на наш погляд українська державність у XVII—XVIII вв. не вповні загинула й на землях, що залишилися при Литві й Польщі: „Rzeczpospolita“ в XVII—XVIII ст. уявляла собою своєрідну quasi-федерацію поодиноких земель, отже деякі з тих земель задержували до певної міри український напів-державний характер аж до конституції 3. мая, яка мала знищити „державність“ окремих земель „Rzeczpospolit-oj“ і створити унітарну польську державу і проти якої рішучо виступили тоді оборонні місцеві автономії (quasi-державности) українських земель „Тарговицани“. Стан.-Фел. Потоцький, Адам і Северин Жевуські, Як. Зеєрський, К. Квятковський та ін.; в кожному разі, гадаємо, не слід говорити про „vollkommene Einverleibung an Polen“ в 1569 р²⁾.

Вкінці, оцінку деяких історично-правничих писань в огляді проф. Чубатого мусимо признати занадто високою. Взагалі проф. Чубатий уникає гострої критики, але думаємо, що в деяких випадках, коли пускається у світ під виглядом наукових творів писання дуже слабі, в яких автори виявляють брак знання й методологічного підготування, або переходять на область чисто фантастичних гіпотез чи нарешті обертають „науковий“ твір у політичний памфлет, — і інтереси науки й інтереси національні вимагають найгострішого осуду таких писань. Тимчасом проф. Чубатий деякі з таких писань згадує без жадної критики. З другого боку, проф. Чубатий не дає належної оцінки й найкрасших творів нашої науки, зокрема величної праці Вяч. Липинського „Україна на переломі“, яка відкриває нову епоху в нашій історичній та історично-правничій науці.

¹⁾ Згадаємо ще тут статтю проф. Домбковського про науку права в кременецькім ліцею. Окремо треба згадати праці про визначного українського правника-філософа Б.-Т. Кістяковського, і т. д.

²⁾ Вважаю необхідним звернути увагу, що подібні думки про український в сути річи характер та українську quasi-державність українських земель „Річипосполитою“ висловлював нераз наш великий історик Вяч. Липинський. Аналогічні думки недавно довелось мені почути й від інших учених, зокрема від Дра І. Лося. Ще більш рішуче обстоє державну окремішність українських, білоруських та литовських земель (називаючи всіх їх „руськими“) проф. І. Лаппо, котрий, на мій погляд, може вже й занадто далеко іде в своїх історичних концепціях, підносячи федеративність польсько-литовсько-руської держави XVII—XVIII ст.

Та, підносячи сі заміти, мусимо рівночасно признати велику працювитість і старанність проф. Чубатого та правдиво науковий характер його огляду. В нім немає й тіни свідомої тенденційності або однобічності, які напр. так неприємно разять в оглядах М. Кордуби. Праця проф. Чубатого принесе без сумніву значну користь не тільки історикам права та взагалі історикам, але й усім, хто интересується історією України та хоче орієнтуватися в новійшій досить великій літературі з історії державного ладу України та українського права.

2. В звязку з працею проф. Чубатого про новішу літературу історії укр. права, належить згадати й про подібний огляд новішої літератури з історії права в усіх краях світу, зладжений проф. П. Домбковським. В огляді сім знаходимо відомости про літературу історії права коло 80 країв, між інш. і таких, як Альжир, Сирія, Сіям, Суматра, Філіппини, південно-американські держави і т. д. Се перший і єдиний досі огляд всесвітньої історично-правничої літератури. При писанню сього огляду Високоповажаному Авторови довелося стрінати чимало перешкод, передусім брак наукових звязків з богатьома краями і навіть брак будь яких відомостей із деяких країв. Тому, розуміється, не всі частини огляду вийшли однаково докладними. Найліпше й найповніше представляються розділи, присвячені історично-правничій літературі французькій, німецькій, англійській, італійській, голяндській, а зі словянських — польській і чеській (огляд сербської історично-правничої літератури, зладжений Тарановським, видав проф. Домбковський окремо, яко 5-ий вип. III го тому „Pamiętnika Historyczno-Prawnego“). Значно менші вийшли розділи про історію права на Україні, Великоросії та Білоруси, в Болгарії, Румунії, Греції, Литві й деяких ін. краях. Брак достаточних відомостей про стан історично-правничої науки на Україні, Великоросії й Білоруси пояснюється відсутністю належної бібліографії, неналагодженням наукового звязку (в тім часі, як писалася книга) між науковим світом польським і сх.-словянським та відсутністю систематичних звісток про науковий рух на Радянщині. Всетакі в огляді проф. Домбковського знаходимо чимало дуже цінних вказівок на новіші праці з обсягу історії права на Україні, м. ін. і такі, які пропустив у своїм огляді проф. М. Чубатий.

Крім бібліографії та критичної оцінки поодиноких історично-правничих творів, знаходимо в огляді проф. Домбковського деякі дані загального характеру, далі відомости про університетські катедри історії права й наукові установи та журнли, присвячені вповні або в частині історично-правничим студіям (на жаль, автор тут пропустив українські богословсько-наукові видання — „Богословія“, „Душпастиря“, „Записки ЧСВВ.“, які присвячують чимало уваги — особливо „Богословія“ — історії українського права. На кінці кожного розділу проф. Домбковський подає короткі некрольоги істориків права, померших в 1920—25 рр. На жаль нема некрологів цілого ряду сх.-словянських учених, що працювали спеціально або принагідно в області історії права й померли в тім часі. Так нпр. не згадані Олександр Алмазов, Історик церк. права, проф. москов. університету († 15. III. 1920 р.), о. Т. Буткевич, проф. харків. унів., автор низки богословських, філософських та церковно-правничих дослідів (для історії церк. права мають значіння його розвідки про

автокефалію сх. церков та про сектанство і його організацію, † 31. XII. 1925), Ст. Г о л у б е в, професор київського університету та київської Духовної Академії, автор знаменитої праці про П. Могилу, яка становить переломовий момент у дослідках над історією церк. устрою на Україні († 21. XI. 1920), Вол. І к о н н і к о в, академик ВУАН, автор обширного „Опыта русской историографии“, дуже важного й для історії укр. права († 1922 р.), Ів. К а м а н і н, автор кількох розвідок, цінних для історії укр. права литовської й козацької доби, та видавець дуже важливих матеріалів до історії укр. права тієїж доби († 1921), Теодор К у р г а н о в, проф. казан. унів., історик византійського, новогреського й румунського церк. права († 1. VIII. 1920), Орест Л е в и ц ь к и й, академик ВУАН, визначний укр. історик та історик права (особливо важні його досліді з історії українського церковного устрою й родинного права † 1922 р.), П. Н о в г о р о д ц е в, славнозвісний історик філософії права († 1924 р.), Ів. П а л ь м о в, академик Російськ. Акад. Наук, автор цілої низки праць з історії церковного устрою та церковного права різних словянських країв († 28. XI. 1920), Олександр П р у г а в и н, дослідник історії російського церковного розколу († 1921), митроп. Арсеній С т а д н и ц ь к и й, історик церковного устрою в Молдавії та Румунії († 1920 рр.), Евген Т р у б е ц к о й, славнозвісний історик філософії права, автор знаменитих праць „Религиозно-общественный идеаль западнаго христіанства въ V. в. (Міросозерцаніє блаж. Августина)“, „Религ.-обществ. идеаль зап. христіанства въ XI. в.“ та ін. († 5. II. 1920) й деякі інші.

Та, розуміється, подібних пропусків не можливо було уникнути при такій велитенській праці, яку виконав проф. Домбковський. Вартість і користь її, в кожнім разі, дуже великі. Зокрема звертає на себе увагу велике число праць з історії церковного права, виданих переважно в зах. Європі, особливо в Німеччині, Франції й Італії, а також і в Польщі, занотованих, а іноді й оцінених в огляді проф. Домбковського. Се робить його огляд потрібним і корисним і для каноніста і для історика Церкви, а може й для богослова. — Отже можна лише побажати, щоби проф. Дий продовжив свою „Powszechn-y kronik-y historyczno-prawn-y“ і видав огляд історично-правничої літератури за 1926—30 рр. Тепер, маючи вже постійний науковий зв'язок з українськими й російськими ученими, проф. Домбковський, очевидно, зможе докладніше освітлити в своїй „Kronic-i“ стан сучасної сх.-словянської історично-правничої й зокрема історично-каноністичної літератури.

B. 3.

1. *A. Łapiński, Nauka o apokatastasisie przed potępieniem jej na Soborach Ekumenicznych.* Odb. z „Ελπίς“. Nakładem Św. Synodu Kościoła Prawosławnego w Polsce. Warszawa 1931. Стор. 14. 8.

2. *Erich Caspar, Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft.* I-er Band. Römische Kirche und Imperium Romanum. Tübingen 1930. Стор. 633. 8°.

3. *Г. А. Острогорский, Отношение церкви и государства в Византии.* Seminarium Kandakovianum. Прага. Том IV. 1931. Стор. 123—132.

4. *Ф. И. Буслаев, Сочинения. Том III.* Издательство Академии Наук СССР. Ленинград 1930. Стор. 239. 4° (вел.) з численними ілюстраціями.

5. П. Мутафчиев, **Русско-болгарскія отношенія при Свято-славѣ**. Seminarium Kondakovianum. Т. IV. Praha 1931. стор. 77—92.

D. Anastasijević, **La chronologie de la Guerre russe de Tzimisès**. Byzantion. Т. VI. 1931. Стор. 336—342.

6. Σπ. Λάμπρος, ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ. Т. IV. Ἐν Ἀθήναις 1930. Σελ. 30 + 328.

1. Сей невеличкий нарис молодого працівника богословської науки, який недавно закінчив „православне богословське Studjum“ у Варшаві, має своїм завданням освітити незвичайно інтересну, розвинену визначними сторохристиянськими письменниками й Отцями Церкви, але кінець кінцем відкинуту Церквою науку про дальший розвиток і удосконалення людських душ по смерті аж до повного очищення всіх, навіть найгрішніших душ. Згідно з сею наукою, вічний караючий пекольний огонь існує тільки для діявола і „ангелів“ його; натомість, для людських грішних душ є тільки огонь тимчасовий, очищувачий, з якого кінець кінцем вийдуть вони теж для блаженства. Сих поглядів трималися не тільки ті з великих письменників і вчителів Церкви, що впали взагалі в єресь, як напр. Оріген, але й такі світочі, як св. Григорій з Нісси (найбільший християнський метафізик) і здається також св. Григорій Богослов та св. Максим Сповідник, а на думку деяких учених і св. Василій Великий. Наука дуже приваблююча і своєю нібито цілковитою згідністю з безмежним милосердям Божим і тою світлою надією, що в ній міститься для всіх навіть найтяжших грішників, алеж виразно суперечна зі словами самого Господа Ісуса Христа (Мт. 25, 41, 46).

На жаль завдання, поставлене автором, перевищило його сили. Вже самий невеликий об'єм його нарису ясно виказує, що автор прослідив питання про „апокастазіс“ досить поверховно. Писав він не на підставі джерел, але на підставі наукової літератури, до тогож переважно старої. Тому й нарис сей має характер не наукового досліджу, а учнівської компіляції. Автор навіть не пробує самостійно досліджувати твори свв. Отців для з'ясування своєї незвичайно інтересної теми. Так нпр., згадавши (за інш. авторами), що „сліди науки про апокастазіс можна відшукати в деяких місцях праць“ св. Максима Сповідника, автор, замість того, щоб навести та освітити ці місця, заявляє далі: „але на жаль твори його... майже не досліджені“ (!) — себто ін. словами, автор не знайшов книжки, де були б ці місця вже зачитовані та з'ясовані, а сам пошукати тих місць не зумів чи не схотів. Про науку св. Григорія з Нісси сказано рішучо замало. Питання про відношення св. Григорія Назіянського до науки про „апокастазіс“ освітлене зовсім неясно. Розмірно ліпші в нарисі сторінки про науку Орігена; але вираз автора про Орігена, як „найбільшого зпосеред усіх великих християнських учителів перших трьох віків“, щонайменше, занадто ризиковний. Найбільше можна б іще назвати Орігена „найбільшим (або красше: найталановитішим) християнським метафізиком перших

трьох віків“, але не „найбільшим учителем“, — се здається ясно. Дуже шкодить вражінню з нарису тяжка й взагалі недобра польська мова.

Поза тим треба признати, що автор виявив всетаки здібности до наукової роботи, тільки на жаль, як видно, не перейшов доброї методологічної школи й не має виробленої наукової методи. Та се вже вина не так його самого, як його учителів.

2. Ся велика книжка знаного ліберально-протестанського ученого, в яку вложив він дуже багато праці й широкої наукової ерудиції, безсумнівно є одною з найцікавіших появ у новітній німецькій протестантській церковно-історичній науці. В тім першій томі автор освітлює історію римської Церкви й папства, а передусім історію взаємовідносин їх з імперією від початків до кінця правління папи Льва I.

Підхід до історії й оцінка — розуміється протестантські, точніше: навіть ліберально-протестантські — грішать нераз аж надто виразним гіперкритицизмом та скептицизмом. Та книга має ще й гіршу рису. Автор, правда, дуже добрий, досвідчений і досить сумлінний історик, але не історик Церкви. Він належить саме до тих дослідників історії Церкви, що обмежуються лише зовнішньою стороною церковного життя й виявляють цілковите незрозуміння духа Церкви, її основної природи, її завдань. Автор нагадує нам глухого від народження, що пише історію музики. Релігійна істота історії Церкви і взагалі чисто-релігійні справи се для нього terra incognita. Та очевидна річ, що в церковно-історичній праці йому всетаки доводиться говорити й про справи стисло релігійні, але говорить він про них звичайно з нехиттю або навіть трохи не з приязнством.

І ще одна характеристична для таких суто-„зовнішніх“ (нерелігійних) істориків Церкви риса в праці Каспара — се змагання понизити чи навіть оплюгавити деякі найсвітліші постати. Особливо разить негативна характеристика св. Атанасія Великого, якому Каспар підсуває честилубство і т. п. (пор. аналогічне „розвінчування“ св. Станислава у „Шкіцах“ Войцеховського і т. п.); все се історики без сумніву визначні й талановиті, але позбавлені зрозуміння глибшого релігійного духа історії Церкви).

Загалом, доводиться пожалкувати, що велика працьовитість автора, широка його ерудиція й визначні здібности не вратували його перед легковажним відношенням до релігійного життя, догматичних питань і т. п.

Нерозуміння істоти церковних подій і церковних інституцій відбилося розуміється й на всій праці автора, викривило його висновки й оцінку та позбавило його працю належної повноти й яскравости, а навіть відбилося негативно на зовнішній стороні праці; через брак глибшого освітлення подій та через відсутність оживлюючої провідної ідеї, книжка вийшла досить сухою й тяжкою до читання. Лише окремі частини, де автор докладно й старанно висвітлює фактичні дані з історії церковно-

державних взаємовідносин, не запускаючись у гіперкритику, становлять безсумнівно цінний здобуток науки.

3. Сей короткий нарис вельми продуктивного останніми часами російського дослідника Візантії, автора недавно виданої цінної монографії (у німецькій мові) про іконоборство та багатьох менших праць з обсягу історії Візантії та візантійського права, заслуговує на особливу увагу. Автор спростовує в сім нарисі досить широко розповсюджений, особливо серед людей мало знайомих з історією, погляд про панування у Візантії так званого цезаропапізму у взаємовідносинах між Церквою й державою. Автор виказує, що відносини Церкви з державою у Візантії підлягали досить частим змінам. Говорити про панування якоїсь одної системи чи ідеї в церковно-державних взаємовідносинах у візантійській державі на протязі більш тисячелітнього її існування абсолютно неможливо. Спершу в Візантії безперечно, принаймні *de facto*, найчастіше помітний був примат імператора (особливо при імператорах-єретиках), але пізніше переважає ідея діярхії, а часом навіть помічається перевага церковної влади. Особливо за Палеологів наступає, як твердить автор, розквіт церковного життя у Візантії.

Треба додати, що до подібних висновків приходять і інші учені. Твердження про візантійський цезаропапізм, як типову форму церковної організації у Візантії, належало би піддати ревізії.

Можна б лише побажати, щоби автор нарису про взаємовідносини між Церквою й державою у Візантії не обмежився сим нарисом, а видав ширшу працю на сюж тему.

4. Сим томом відновила Російська Академія Наук перерване революцією академічне видання повного збірника творів славновісного й ріжностороннього російського ученого, покійного Федора Буслаєва. В сей третій том увійшли праці проф. Буслаєва з обсягу історії мистецтва. І хоч сі праці написані вже досить давно (в 1877—1892 рр.), вони не тільки не втратили наукової вартости, а навпаки деякі з них мають, можна сказати, нині чи не більш „актуальний“ інтерес, ніж тоді, коли вперше були появились друком.

Такий „злободневний“ характер має передусім стаття „Новости русской литературы по церковному искусству и археологии“, в якій автор підчеркує найтісніший звязок „руського“ (східно-словянського, тобто й українського й російського) мистецтва з візантійським. В той час, коли писав сю статтю Буслаєв, через слабе тоді ще серед ширших кругів знання візантійської культури й мистецтва, такий звязок східно-словянського мистецтва з візантійським богато людей уважало за негативний, і гадало, що основна „суть“ візантійського й староруського мистецтва полягала в „изможденных, костлявых фигурах, на подобие мумий с зачаделыми, страшными лицами.“ Отже Буслаєв радить відкинути сей „застарелый предрассудок“ (перестарілий забобон), вяснює, що в звязку нашого старинного

мистецтва з византійським нема нічого „ужасного“, та зясовує своєрідну величність і красу зього мистецтва й вказує між іншим, що деякі византійські мініятури міг би наслідувати й сам Рафаель!

З огляду на те, що у нас в Галичині панують ще й досі в деяких кругах у відношенню до византійської культури й мистецтва „застарелые предрассудки“, які західня Европа відкинула вже давно, — згадана стаття Буслаєва має для нас актуальний інтерес.

В другій вельми цікавій статті „Русское искусство“ в оцінці французского ученого, написаний з приводу книжки Viollet le Duc'a „L'art russe, ses origines, ses éléments constitutifs, son arodée, son avenir“ (Paris 1877), Буслаєв зясовує помилковість твердження Вйоле ле Дюк'а й деяких інших істориків мистецтва про досить значні „індо-татарські елементи“ в орнаменті старо-руської архітектури й малярства. Буслаєв виказує, що ті мотиви, які ле Дюк та інші вважали за „індо-татарські“ та взагалі східні (азійські), в дійсности були досить поширеними мотивами византійського мистецтва, що перейшли на Русь головно за посередництвом південних Словян, передусім Болгар.

В статтях „Славянский й восточный орнамент по рукописам древнего и нового времени“ й „Образы письма и украшений из Псалтыри по рукописи XV. в.“ Буслаєв зясовує взаємовідносини між словянським, византійським та східнім орнаментом і зокрема з особливою увагою зупиняється на проявах самостійної словянської творчости в різних словянських краях.

В невеличкій, але цікавій статейці „Для иконографии души Буслаєв обговорює змалювання душі в східно-словянських „житія“ Василя Нового й Андрія Юродивого XVII—XVIII. вв. — Треба також згадати ще статтю-рецензію Буслаєва „Несколько заметок при чтении одного церковно-археологического труда“ (про книжку Н. В. Покровського „Евангелие в памятниках иконографии, преимущественно византийских и русских“, Пб. 1882). Взагалі, III-тій том творів Буслаєва містить цілий ряд цінних і ще не перестарілих причинків до історії византійського й словянського, головно східнословянського (передусім церковного та взагалі християнського мистецтва. Численні ілюстрації (більш 200) дуже добре доповнюють текст заслуженого російського ученого.

5. Болгарський похід Святослава I. без сумніву відіграв визначну ролю в історії Русі в 2-ій половині X. ст. Хоч Святославови вдалося лише на дуже короткий час заволодіти Болгарією, наслідки того для Русі були досить значні, бо Русь через побут й панування руської дружини в цілком уже християнській Болгарії дуже наблизилася до християнства та християнської культури. Сам Святослав, який на початку свого панування був неприхильний до християнства й намагався відродити в Києві язичництво, заволодівши Болгарією, прийняв титул болгарського царя, почав бити монети з образом Спасителя, оженив сина Ярополка з Болгаркою, отже християнкою, і т. д.

Тому обставини перебування Святослава в Болгарії мають значний інтерес, як для загальної історії Русі, так і для історії Церкви на Русі. Останніми часами південно-словянські учені (В. Н. Златарский, Н. П. Благоєв, П. Мутафчиев, Д. Анастасієвич та ін.) внесли чимало нового в освітлення болгарського походу Святослава та Святославового панування в Болгарії.

Особливо цікавий є згаданий угорі нарис болгарського ученого проф. П. Мутафчиева про русько-болгарські взаємовідносини підчас перебування Святослава в Болгарії. Досі загально прийнятий був серед істориків погляд, що Болгари ворожо відносилися до Святослава й що Святославови доводилося укріплювати свою владу в Болгарії насильством і терором. Мутафчиев доводить цілковиту помилковість сього твердження й вияснює, що в дійсності Болгари ставилися приязно до Святослава й Русі, а змінили своє становище щойно тоді, коли появився в Болгарії Іван Цимісхій, який зумів прихилити Болгар до себе.

Нарис Мутафчиева, виявляючи приязні відносини між Руссю й Болгарами в періоді Святославового панування в Болгарії, дає підставу до висновків про можливість тим більшого впливу болгарської (тобто властиво византійсько-словянської) культури й християнства на Русь в добу Святослава.

До тогож висновку приводить нас і нарис Анастасієвича, котрий на підставі порівнюючої аналізи византійських, арабських та руських джерел доводить, що війна Цимісхія зі Святославом у Болгарії велася пізніше, ніж се звичайно думали історики, а саме в 971—973 рр., отже поширює час перебування Святослава в Болгарії на декілька літ.

6. Під сею назвою (*Παλαεολογεία καὶ Πελοποννησιακά*) видала з наукової спадщини по помершій грецькій учениці Спирідоні Лампросі його вдова чималу збірку віднайдених та зібраних ним джерел до історії Пельопонесу та пельопонеської лінії Палеологів з кінця XIV та з XV ст. (точнійше з рр. 1390—1472). На зміст сього тому складається головне листування Палеологів, папські бреве, що торкаються пельопонеських і взагалі грецьких справ і особисто Палеологів і т. д. Зокрема згадуємо тут більше цікаві джерела: брєве Калікста III до Майлянда Франца Сфорца (1455 р.) й Пія II (1461 р.) у справі проєктованого хрестоносного походу проти Турків, три поручаючі листи папи Сикста IV до Софії Палеолог, жінки московського великого князя Івана III, далі листи Андрія й Мануїла Пелеологів до папи Павла II, листи кардинала Висаріона до Теодора II.

Для історії взаємин грецького світу з Римом у XIV—XV ст., як рівнож і для церковної історії тих часів видана тепер збірка Лампроса має чимале значіння. Знайдеться в ній дещо важного й спеціально для східно-словянської історії, напр. те, що відноситься до Софії Палеолог.

Збірку попереджає вступ, написаний другим грецьким дослідником Богіатцідесом, в котрім дається історичне пояснення сих листів та вказується на їх історичне значіння.

В. З.

Всячина — хроніка

(Varia — chronica)

В гр.-кат. Богословській Академії у Львові було в II семестрі акад. року 1931/32 записаних 217 слухачів. Абсолюторії не одержав ніхто, тому що абсолювенти IV року перейшли на V рік студій. На Академії викладало в сьому семестрі 18 професорів. В наступному акад. році буде відкритий окремий філософський факультет для богословів.

Альберта Великого, Ч. Пропов. (Домініканця) з дому гр. Боллштедт, проголосив Святим і Учителем Церкви папа Пій XI енциклікою „In thesauris sapientiae“ з дня 16. грудня 1931. Альберт Великий, учитель св. Томи, визначний філософ, теолог, природник і церковний діяч — се одна з найпопулярніших постатей середновіччя. Родився 1193, ум. 1280. (Пор. о. Й. Сліпий — Св. Тома з Аквіну і схолястика. Львів 1925, ст. 38 слл.). Наша Академія внесла була рівнож прохання до Ап. Престола за проголошенням його Святим і Учителем Церкви.

Померли: о. Антін Штрауб (Straub) Єзуїт і б. проф. догматики в Інсбруці (28. січня 1932) в 79. р. життя. Наукову спадщину становлять передусім два грубі томи „De Ecclesia“ і „De analysi fidei“. — о. Адольф - Альфред Танкерай (Tanqueray) † 21. лютого 1932 р. проживши 78 літ. Священик згромадження de Sainte Sulpice. Дуже поширені є його твори: „Synopsis theologiae dogmaticae“ (1902—1906), „Synopsis theologiae moralis“ (1900—1905), „Précis de théologie ascétique et mystique“.

Праці II. Українського Наукового Зїзду в ділянці богословських наук. Хоч II. Український Науковий Зїзд у Празі, що відбувся 20—24 березня, не мав спеціальних богословських секцій або підсекцій, всетаки в різних секціях зїзду відчитано й обговорено цілу низку рефератів, безпосередно або посередно важних для богословських наук: з обсягу історії Церкви, історії церковного права, історії філософії, історії християнського мистецтва, етнографії, церковної архітектури і т. д. У пленарнім засіданню історично-філософської секції був відчитаний реферат Вас. Біднова „Київська Академія, як освітний

центр України в XVII в.“, в історичній підсекції реферати Вяч. Заїкина „Організація Руської (східно-словянської) Церкви в X—XIII вв.“ та С. Федорова — „Боротьба в степовій епархії в XIII—XVII століттях“; в підсекції філософичній: Дм. Чижевського „Завдання історії укр. філософії“ і „До етичного вчення Сковороди“ (обидва реферати найтісніше зв'язані з історією богослов'я на Україні) та І. Мірчука „Християн Вольф та його школа на Україні“ (реферат, теж зв'язаний з історією богослов'я на Україні); в підсекції філософичній — Іляр. Свенціцького „Коляда і щедрівка“; в підсекції археології та історії мистецтва: Волод. Залозецького „Великодні писанки“ й Ф. Стешка „Перші українські церковно-музичні твори“; в підсекції будівельно-межовій: В. Щербаківського „Формула ілюзії високости українських барокових церков“. Вкінці слід згадати ще інформаційні реферати про стан українських наукових дослідів за останнє десятиліття: Дм. Дорошенка — в ділянці історії (узгляднені й церковно-історичні праці), Леоніда Білецького — в ділянці історії літератури (узгл. праці з історії духовного письменства), Дм. Антоновича — в ділянці мистецтва (узгл. праці з історії христ. мистецтва, які до речі становлять у нас значну більшість серед українських праць з історії мистецтва), Андрія Яковлева — в ділянці права (узгл. праці з обсягу церковного й родинного права і т. д.) і Дм. Чижевського — в ділянці філософії (узгляднені праці з обсягу християнської філософії та історії христ. філософії, а також почасти й з обсягу богослов'я).

Таким чином, до тем богословської науки референти на II. Укр. Наук. Зїзді підходили з різних сторін і сей зїзд приніс де-що цікавого й цінного й для богословської науки. Але всетаки, беручи під увагу удільну вагу богословської науки в сучаснім українським науковім життю, а також число й вартість українських богословських наукових праць, виданих останніми часами, треба признати, що на жаль богословські науки зайняли занадто скромне місце в працях Укр. Наук. Зїзду. Кидається у вічі нпр. цілковитий брак на зїзді рефератів з історії церковного малярства, з сучасного церковного права, з „загальної“ історії Церкви, з історії духовного письменства, з патрології і т. п., не кажучи вже про богослов'я в стислім розумінню слова (тобто про догматику, моральну та ін.). Бракувало й спеціального реферату про розвиток української богословської науки за останнє десятиліття, — й се особливо шкода, бо за останнє десятиліття богословська наука розвивалася у нас чи не найбільше зпосеред рїзних галузей науки.

Дмитро Багалій, відомий український історик, довголітній професор харківського університету, дійсний член Укр. Академії Наук помер у лютім с. р. в Харкові на 75 році життя. Учень Антоновича й Іконнікова, покійний, як і його учителі, належав до народницького напрямку в українській історичній науці.

З погляду методологічного, праці покійного не стояли на високім науковім рівні; зате більшість його праць містить у собі дуже багато вельми цінного архівного та взагалі джерельного матеріалу. Особливо важні його праці з історії Слобожанщини XVII—XIX ст., якої покійний був найвизначнішим істориком. Крім того, покійний чимало писав по історії старої Руси-України, по історії Лівобережної України XVII—XVIII ст., інтересувався також методологією історії тощо. Найважливіші його праці: „Русская история“, том I¹ — 1909, т. II — 1911. т. I² — 1914, „Очерки изъ русской истории“ т. I — 1911, т. II — 1914 (статті майже виключно з української історії), „История Слободской Украины“, 1918, „История г. Харькова“, 1905, низка праць по історії харківського університету, „Нарис української історіографії“, вип. I — 1923, вип. II — 1924 та ін. В усіх цих працях є чимало матеріалу й по історії Церкви на Україні. *В. Зайкин.*

Проф. Михайло Поснов, визначний київський учений, бувший професор „загальної“ історії Церкви в київській Духовній Академії (незедін.) та в київськім університеті, а останніми роками професор тогож предмету в болгарськім софійськім університеті, помер у грудні 1931 в Софії.

Покійний був одним із яскравих представників київського, тобто по суті українського напряму в незед. православній богословській науці, котрий, як відомо, в неодному виразно розходився з напрямом московським. Київські богослови, піддержуючи стару традицію Київ-Могилянської Академії в більшій мірі наближалися до католицької богословської науки ніж московські, серед яких досить сильні були впливи науки протестантської (ся ріжниця між „київською“ або українською і московською богословією досить яскраво виступає, коли напр. порівняти відомий „православний катехизис“ та інші твори митрополита Філарета московського з богословською системою найвизначнішого „київського“ богослова, Слобожанина з походження, митр. Макарія Булгакова). Сам покійний ясно освітлив одно з помітніших розходжень між „київською“ і московською богословією — в науці про відкуплення людства з первісного гріха. Московські богослови, напоєні протестантськими впливами, негували сю науку, натомісць богослови київські звертали на неї більше уваги та розробляли її в дусі, близькім до католицької богословії.

Науковий інтерес Поснова був звернений спершу до богословсько-філософської історії жидівського народу. З тієї ділянки опублікував він такі більші праці: „Идея Завѣта Бога съ израильскимъ народомъ въ Ветхомъ Завѣтѣ“ (1902, стор. 195+96), „Взаимодѣйствіе двухъ факторовъ божественнаго и чловѣческаго въ исторіи израильскаго народа“ (1903), „Іудейство [къ характеристикѣ внутренней жизни еврейскаго народа въ послѣдплнное время]“ (1906, стор. 267), „О судьбахъ библейскаго Израиля“ (1907) і т. д. Пізнійше переходить до студій над св. Письмом Нов. Зав. та над історією Церкви в перших століттях по Хр., зокрема над історією єресей. Між 1909—1917 рр. оголошує такі праці із

сієї ділянки: „О личности Основателя христіанской Церкви“, Евангеліе Христа и „Евангеліе“ апостоловъ о Христвѣ“, Новыіе типы постренія древней Церкви“, „Самарійскіе маги — христіанскіе ересіархи“ й ін. Найвизначнійшою працею Поснова є „Гностицизмъ“ (Київ 1917, стор. 885), завдяки якій дістав рідкий у бувшій російській державі титул доктора церковної історії та призначення в наукових кругах не тільки бувш. Росії, але закордону.

На еміграції продовжує Поснов свою діяльність дальше. Коротші розвідки церковно-історичного, богословського та історично-каноністичного змісту містить у болгарських богословських журналах та таким чином причиняється до розбудови не дуже то багатой болгарської богословської науки.

Характер наукових праць покійного був того роду, що в них він мусів стрінутися з таким важливим питанням як примат папи.

В сьому питанню покійний намагався зайняти середнє, помірковане становище. Як незед. православний богослов, він не приймав католицьких поглядів на походження й характер „примату“, але рівночасно цілком виразно відмежовувався від протестантських та напів-протестантських теорій. Як історик Церкви, покійний признавав, що в III—IV ст. в кожному разі римським єпископам належав авторитет і провід у вселенській Церкві. Початки сього знаменного факту знаходить проф. Поснов і давнійше, навіть у I ст., але розвій його пояснює головню історичними обставинами. Особливе високо піднеслися авторитет і влада римського єпископа, — вказує покійний, — в добі боротьби Церкви з аріяństwом, коли Рим станув головною опорою православля (тобто правовірности). Висловом того високого піднесення авторитету й влади римського єпископа зробилися між іншими правила сардикійського собору 343—344 р., якими усталено (чи може ліпше сказати, підтверджено) право апеляції до папи, як найвисшого авторитету й органу найвисшої влади в усій Церкві, право не вигадане собором, але взяте ним із життя. З приводу сих правил сардикійського собору в церковно-історичній науці існує велике розходження поглядів. Більшість протестантських учених, а з ними й деякі російські православні (нпр. Спаський) вважають їх за неавтентичні; дехто (нпр. Ф. Гекродт) гадає, що сі правила відносилися лише до західньої, а не до всієї Церкви. Але проф. Поснов уважав обидва сі погляди за необгрунтовані й обстоював твердження, що сардикійський собор признавав право апеляції до Риму в усій Церкві.

В. З.

Книжки й часописи

(I Libri et II ephemerides)

I

Бій під Крутами. Львів 1932. Популярна бібліотека „Студенського Шляху“. Стор. 15. 8°.

Брик І.: **Святе дерево в творчості Т. Шевченка.** Львів 1931. Наукове Товариство ім. Шевченка. Стор. 26. 8°.

Л. Василевський, М. Гамин, С. Стемповський, А. Топчибаши, Табух: **Спогади.** Варшава 1932. Праці Укр. Наукового Інституту. Стор. 167. 8°.

О. Лотоцький: **Сторінки минулого.** Варшава 1932. Праці Укр. Наукового Інституту. Стор. 286. 8°.

Т. Олесевиц, О. Питель, В. Садовський, О. Чубенко: **Українська людина.** С. С. С. Р. Варшава 1931. Праці Укр. Наукового Інституту. Стор. 160. 8°.

Actes S. S. Pie XI. Paris, rue Bayard 5. Стор. 228. 8°.

Chaumont Ch. H.: **Visites au Très Saint Sacrement, pour un petit fille et pour un petit garçon.** Paris VIII. Maison de la Bonne Presse. Стор. 172. 16°.

Donat J.: **Über Psychoanalyse und Individualpsychologie.** Innsbruck 1932. Druck und Verlag von Fel. Rauch. Стор. 303. 8°.

Duplessy E.: **Cours de Religion.** Paris VI-e 1932. Pierre Téqui, Libraire-éditeur. Стор. 152. 16°.

Duplessy E.: **Le dogme catholique.** Paris 1932. Maison de la Bonne Presse. Стор. 562. 16°.

Galen Cl.: **Die „Pest des Laizismus“ und ihre Erscheinungsformen.** Münster i. W. 1932. Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung. Стор. 64. 8°.

Hegel. Milano 1932. Società editrice „Vita e Pensiero“. Стор. 394. 4°.

Janów Jan: **Legendarno apokryficzne opowieści ruskie o męce Chrystusa.** Warszawa 1931. Стор. 162. 8°.

Loret M.: **Italia współczesna.** Rzym 1932. Стор. 255. 8°.

Loret M.: **Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku.** Roma. Scuola Tipografica Pio X. Стор. 384. 8°.

Maillardoz Ch.: **Le Décalogue de l'Autorité paternelle.** Paris VIII-e 1932. Maison de la Bonne Presse. Стор. 194. 16°.

Matheiu H., S. J.: **Faut-il avoir une religion?** Paris VIII-e. Maison de la Bonne Presse. Стор. 45. 16°.

Przeździecki H.: Listy pasterskie i przemówienia 1918—1928. Poznań 1928. Nakładem Kurji diecezjalnej podlaskiej w Siedlcach. Stron. 422. 8°.

Rousic L.: Les Sacrements en général. Paris VI-e 1932. P. Lethielleux, Libraire-éditeur. Stron. 210. 8°.

Seviv. Catéchisme sur le Devoir Electoral. Paris VIII-e. Maison de la Bonne Presse. Stron. 26. 16.

II

Душпастырь. Ужгородъ (Раковця 54).

1932. ч. 1—2. † *Павелъ ЧСВВ., епископъ:* Ювелей Великаго Папы Востока Пія XI. *Пресвитеръ Теоодотъ:* Вопросъ о приматѣ въ новѣйшей литературѣ. *Ю. Станкай:* Апостолатъ недугующихъ есть правивой каволической акцію. *о. В. Гонко:* Соціалны вопросы, христіанска харита. *о. М. Ст.:* Десять заповѣдей катехиты.

1932. ч. 3. *Пресвитеръ Теоодотъ:* Вопросъ о приматѣ въ новѣйшей литературѣ. *о. В. Гонко:* Соціалны вопросы, христіанска харита.

1932. ч. 4. *Пресвитеръ:* „Покайтесь, приближи бо ся царство небесное“ (Матѣ. II, 3). *Пресвитеръ Теоодотъ:* Вопросъ о приматѣ въ новѣйшей литературѣ. *о. В. Гонко:* Соціалны вопросы, христіанска харита.

1932. ч. 5. *о. А. Илшицкій:* Пасхальна акція въ подпору бѣдныхъ русифовъ. *Пресвитеръ Теоодотъ:* Вопросъ о приматѣ въ новѣйшей литературѣ. *о. К. Феодель:* Вопросъ протиалкоголнаго движенія и наше Духовенство. *Ю. Станкай:* Апостолатъ недугующихъ.

1932. ч. 6—7. *А. Илшицкій:* Господь благосклонно выслушалъ молитвы наши! *Пресвитеръ Теоодотъ:* Вопросъ о приматѣ въ новѣйшей литературѣ. *о. Г. Станинецъ:* Куда насъ кличетъ часть? Апостолатъ недугующихъ. Изъ Америки, і т. д.

Літературно-Науковий Вістник. Львів (Підвалля ч. 7).

1932. кн. I. *Джемс Дѣјнс:* Початок та кінець всесвіта. *Д. М. Донцов:* Наше літературне гетто. *Др. А. Річинський:* На манівцях релігійного фанатизму. *С. В.:* На світовій шахівниці. Бібліографія, і т. д.

1932. кн. II. *Др. А. Річинський:* На манівцях релігійного фанатизму *С. Дерманъ:* Національна боротьба в Бельгії. *В. М. Янів:* Крути. *О. В.:* Якси интернаціоналізму. *Д. Донцов:* Третій удар. *М. Л.:* З пресового фільму. Бібліографія, і т. д.

1932. кн. III. *Др. Л. Луців:* Нова повість про Гуцульщину. *Др. Ст. Нижанківський:* Фашистівська Італія. *А. Сюарез:* Війна і політика. *М. Гайворонський:* Франц-Йозеф Гайдн. *Др. А. Річинський:* На манівцях релігійного фанатизму. *Д. Д.:* Про актуальні річи. *М. Л.:* З пресового фільму. Бібліографія, і т. д.

1932. кн. IV. *А. Рофній:* Фінський нарід проти комунізму. *Ал. Карбовий:* Криза капіталізму? *О. В.:* $2 \times 2 = 5$. *К. Самбірський:* Еволюція галицького сміновіховства. *І. М.:* З господ. і політ. життя Вел. України. *М. Л. і С. З.:* З пресового фільму.

1932. кн. V. *Л. Луців:* Де критерій? *І. Гончаренко:* Естетика Бен. Кроче. *С. Сірополко:* 2-ий Укр. Наук. Зїзд у Празі. *Д. Донцов:* Про соціал-ідіотів. *О. В.:* Між молотом а ковалом. *М. Л.:* З пресового фільму. Бібліографія, і т. д.

1932. кн. VI. *П. Р.:* Гете і Толстой. *Д. Д.:* Система страху. *Поль Раву:* Стара і молода Німеччина. *М. Голубецъ:* Малярство Львова. *С. Наріжний:* З поля нашої науки. *Devius:* На світовім екрані. *Буви. Студент:* Подебрадська академія. *М. Л. і С. С.:* З пресового фільму. Бібліографія і т. д.

Нива. Львів (Коперника ч. 36).

1932. ч. 1. За чисті методи в дискусії. *о. Северин Матковський:* Похвала або культ Пресв. Діви Марії в гр.-кат. Церкві. *Д. Державник:* Слідами пред-

ків. о. Др. Г. Костельник: Прольог до віри в триєдиного Бога. Іван Грицьох: Спосіб подавання св. Причастія. о. П. Дзедзик: Із життя східних незєдинених Церков. Всячина, і т. д.

1932. ч. 2. Десять літ на Апостольському Престолі. о. Т. Жєвуський: Голос св. Отця про енцикліку „*Regum novarum*“. о. Др. Г. Костельник: Прольог до віри в триєдиного Бога. о. Ю. Дзерович: Проект нового польського супружого права в світлі критики. о. Н. Бєнь: Душпастир і протиалькогольна акція. о. Йосиф Івалєць: Спосіб подавання св. Причастія. о. Др. А. Ішак: Права целібату у східних Церквах і II. Пінська Конференція. Всячина, і т. д.

1932. ч. 3. о. В. Пришляк: За нові напрямні в праці душпастиря-проповідника. о. Ст. Ядловський: Енцикліка св. Вітця Пія XI про християнське подружжа. о. Сев. Матковський: Похвала або культ Прєсв. Діви Богородиці Марії в гр.-кат. Церкві. Д. Державник: Слідами предків.

1932. ч. 4. о. Ст. Ядловський: Енцикліка св. Вітця Пія XI про христ. подружжа. о. Юл. Дзерович: Справа виховання молоді у большевиків. о. Др. Г. Костельник: Крижівська єпархія. о. П. Дзедзик: Із життя східних незєдинених Церков. Г. К.: Устрій сербської правосл. Церкви. о. М. Ча: Заг. Збори Вдов.-сирітського Інституту.

1932. ч. 5. Перед Заг. Зборами становой організації. о. Ст. Ядловський: Енцикліка св. Вітця Пія XI про християнське подружжа. о. Др. Г. Костельник: Крижівська єпархія. о. Іван Ратич: Імпровізація на церк. амвоні. о. М. Бєнь: Матеріяльна самопомога духовенства. о. П. Дзедзик: Із життя східних незєдинених Церков. о. Дм. Кузьмінський: Спосіб подавання св. Причастія. о. М. Т.: З голосів прєси.

Biblica. R o m a (Piazza della Pilotta 35).

1932. Fasc. 1. A. Bea: S. Robertus Card. Bellarminus, Univ. Eccl. Doctor. R. Koepfel: Uferstudien am Toten Meer. H. Lusseau: A propos d'un „Essai sur la nature de l'Inspiration Scripturaire“. A. Fernández: El limite septentrional de Benjamin. A. Landgraf: Familienbildung bei Pauluskomentaren des 12. Jahrhunderts. A. Vaccari: Il testo 1 Cor. 15, 51. P. Joüon: Notes philologiques (1 et 2 Chron.). A. Pohl: Das verschlossene Tor. Ez. 44, 1—3. Res bibliographicae etc.

1932. Fasc. 2. I. B. Frey: La vie de l'au-delà dans les conceptions juives au temps de Jésus-Christ. A. Landgraf: Familienbildung bei Paulinenkomentaren des 12. Jahrhunderts. A. Mallon: Les places fortes du S.-E. de la vallée du Jordain. A. M. Vitti: Ultimi giudizi sulle Pastoralii. E. Suys: Les chansts d'amour du Pap. Chester Beatty I. U. Holmeister: Wann war Pont. Pilatus Prokurator? Recensiones, etc.

Divus Thomas. P i a c e n c a (Collegio Alberoni).

1932 N. 1. E. Neveu, C. M.: Du merite de convenance. Th. Deman, O. P.: La théologie de l' *ὁπομολή* biblique. G. M. Perrella: De canonicitatis criterio. E. Gómez: Catalogo de los manuscritos de escritores Dominicos en la Universidad de Oxford. E. Neveu: Formules Augustiniennes: „Da mihi quod iubes et iube quod vis“. R. Giachino: „Festi Christiani.“. M. Fatta: Specificità chimică e finalità immanente. Operum iudicium, etc.

1933. N. 2. G. M. Perrella: De canonicitatis criterio. E. Gómez: Catalogo de los manuscritos de escritores Dominicos en la Universidad de Oxford. M. Schmaus: Nicolai Trivet Questiones de causalitate scientiae Dei et concursu divino. P. Castagnoli: La sessione XXIII del Concilio di Trento e l'essenza del Sacramento dell'Ordine. Operum iudicium, etc.

Estudios Eclesiasticos. M a d r i d.

1932. Fasc. 1. Puig de la Bellacasa J.: Los doce anatematismos de S. Cirilo Fueron aprobados por el Concilio de Efeso? Mados. I.: „Doctor Ecclesiae“. Leturia P.: Maior y Vitoria ante la conquista de América. Segarra F.: Algunas observaciones sobre los principales textos escatologicos de Nuestro Señor. Puig de la Bellacasa, I.: Boletín de Teología especulativa: La esencia del Sacrificio de la Misa. Notas y textos, etc.

Gregorianum. R o m a (Piazza della Pilotta).

1932. Fasc. 1. H. Van Laac: S. Robertus Cardinalis Bellarminus S. J. Ecclesiae Doctor. I. Mados: El Canon de Vicente de Lerins. R. Marino: La reviviscenza

del meriti secondo la dottrina del Dottore Angelico. *B. Jansen*: Das Wesen und die Stellung Gottes in der Philosophie Platons. Notae et disceptationes, etc.

Nouvelle Revue Théologique. Louvain (Rue d. Recollets 11).

1931. Nr. 10. *P. Charles*: Les hymnes catholiques et la théologie. *P. Hendriks*: Le problème de l'Église dans le protestantisme hollandais. *A. Hayen*: Les laïques sont-ils d'Église? *I. F. Gizerd—J. Creuzen*: La Jurisdiction probable. *L. Honoré*: La vocation sacerdotale. Actes du Saint-Siège, etc.

1932. Nr. 1. *Lettre apostolique de S. S. Pie XI*: Saint Robert Bellarmin, Docteur de l'Église. *F. Taymans*: L'„option“ principe de connaissance chez M. Blondel. *E. Jombart*: Le „volontarisme“ de la loi d'après Suarez. *M. Ledrus*: Le problème des lois purement pénales. *G. Vromant*: Délégués apostoliques et Ordinaires de missions. *Jos. Pauwels*: Consultation liturgique. Actes du Saint-Siège, etc.

1932. Nr. 2. *E. Mersch*: La pauvreté chrétienne. *P. Goreux*: L'amône et le régime des biens. *J. Creuzen S. J.*: L'onanisme conjugal. *P. Croutt*: Un Jongleur du Bon Dieu. *E. Dhanis S. J.*: La conscience religieuse et la révélation d'après un livre récent. Actes du Saint-Siège, etc.

Bogoslovska Smotra. Zagreb.

1932. Broj. 1. *Zuvić dr. Nikola*: Iv. 1, 29 na sarkofagu iz Solina. *Selec dr. Mijo*: Harmonija evanđeoskih izvještaja o ukazivanjima Krista Gospodina poslije uskrsnuća. *Strgaćić don Anto Marija*: Efeški koncil promatran sa stanovišta dogme prvenstva vlasti rimskog biskupa. *Sokol dr. o. Bernardin*: Kratki povjesni prikaz muzikologije. Prikazi, etc.

1932. Br. 2. *Zivković A.*: Oeugenic i moralnog gledišta. *D. Kniewald*: Razvitak misnog kanona u rimskoj liturgiji. *Zuvić N.*: Kriticko-egzegetski tumač Iv. 21, 25. *N. Brusić*: Benediktovska opatija na Kosljunu. Prikazi, etc.

Br. 3. *Bože Vuco*: Moderne prirodne znanosti i religija. *F. L. Bajić*: Pravoslavna crkva u polemici sa Pijom XI. *Dr. V. Keilbach*: Boljsevicka „pjatiletka“. *F. S. Petrov*: Nepoznata pjesma fra Andrije Dorotića. *Fr. R. Segula*: Slovenske smarnice. Kulturni pogledi:

Bogoslovni Vestnik. Lubljana.

1932. Zv. I. *Fabijan*: Nauk sv. Avgustina o vyeri. *Springer*: De mysterio unitatis corporis mystici. *Odar*: Znacaj zakona v italijanskem konkordatu. *Dr. Andrej Snoj*: O adventizmu. Slovstvo, etc.

1932. Zv. II. *Griec*: Nova smer v srbski cerkvi. *Turk*: Zgodovinska podoba sv. Terezije Jezusove. *A. Odar*: Cerkvene reforma fakultet za cerkvene nauka. Preskusnaja ordinandov. *V. Mocnik*: Nalaganje cerkvenih kazni. Slovstvo, etc.

Nova Revija vjeri i nauci. Makarska.

1931. Br. 5-6. *Balić Fra Karlo*: Marija i krsćansko osjećanje. *Markov Dr. Dragutin*: Napadaj jednog srpskog teologa na dogmu Neoskvrnjenoj Zaceća. *Grabić O. P.*: Majka Božja u objavi i u životu. *Bajić Fr. L.*: Krsćanski život i pobožnost prema Gospi. *Eterović Fr. K.*: Bibliotheca Mariana medii aevi. *Balić Fra Karlo*: Štovanje Bl. Dj. Marije u Franjevačkoj Provinciji Presv. Otkupitelja. Kulturni pogledi, etc.

1932. Br. 1. *Grabić o. Petar*: Odsjev pracojvecje kulture. *Dr. Catholicus*: Sukob dviju ideja. *Radić Fr. Ignacije*: Kultura volje. *Eterović F. K.*: Jedno književno otkrice. Kulturni pogledi, etc.

1932. Br. 2. *O. P. Grabić*: Kulturna kriza i vjera u Boga. *Dr. J. Simrak*: Hercegovacki mitropolit i manastir Zavala prema papi Klementu X (1670—76). *Dr. O. Knesovic*: 10 godisnjica smrti fr. Didaka Buntića. *D. Markov*: Jos o metodi kojom srpski teolog hoće da pobije istinitost kat. nauke o Neoskvrnjenom Zacecu B. D. Marije. *V. Keilbach*: Boljsevicka „pjatiletka“. *G. Cvitanovic*: Franjevac g. protojereju Krstanoviću. Kulturni pogledi, etc.

Revue des Sciences Philosophiques. Paris (Place de la Sorbone 6.)

1932. N. 1. *G. Rabeau*: La Logique d'Edmund Husserl. *L. Foucher*: La notion d'immortalité de l'âme dans la philosophie française du XIX-e siècle. *B. Botte*: La Sagesse et les origenes de la christologie. Bulletins, etc.

N. 2. *E. Gilson*: Réalisme et méth. de. *L. Foucher*: La notion d'immortalité de l'âme dans la philosophie française du XIX-e siècle II. *P. Kretsch*: Sur le dynamisme psychique. *M. D. Chemu*: Pour l'histoire de la notion de philosophie chrétienne. *R. de Vaux*: Mauritius Hispanus, le Mahométan d'Espagne. *I. A. Robilliard*: Le symbolisme du mariage selon S. Paul. Bulletins, etc.

Zeitschrift für katholische Theologie. Innsbruck.

1931. H. 4. *P. Browe*: Die letzte Ölung in der abendländischen Kirche des Mittelalters. *A. Landgraf*: Die Erkenntnis der helfenden Gnade im Mittelalter III. Kleinere Beiträge, etc.

Irénikon. Belgique (Prieuré d'Amay sur Meuse).

1931. T. VIII. Nr. 4-5. *J. Beayfays*: Les qualités de l'apôtre de l'union d'après le Nouveau Testament. *M. Théodorian — Carada*: L'union chez les Roumains. *S. P. Orlov*: La musique religieuse en Russie. *H. Pierre*: Vie de Saint Athanase l'Athonite. *Dom. Th. Becquet*: L'exposition d'art byzantin à Paris. *N. Leskov*: Aux confins du monde (suite). *H. David*: Chronique de l'Orthodoxie russe. Notes et documents, etc.

1931. Nr. 6. *O. Rousseau*: Russes et Occidentaux. *Th. Belpaire*: L'archevêque Soederblom et les Orthodoxes. *H. Pierre*: Vie de S. Athanase l'Athonite (suite). Un théologien russe sur l'Église. *H. David*: Chronique de l'Orthodoxie russe. Notes et documents, etc.

1932. T. IX. Nr. 1. *H. David et Pierre*: L'Église russe et les Églises auto-céphales. *D. A. Bolton*: Revue des obstacles à l'union. *H. Pierre*: Vie de saint Athanase l'Athonite. *D. Thomas Becquet*: L'art russe à Bruxelles et à Gand. Bibliographie, etc.

Theologie und Glaube. Paderborn.

1932. H. 1. *Dr. Joseph Brögger*: Ueberspannungen in der Pädagogie der Gegenwart. *Dr. E. Eichmann*: Die Kaiserproklamation vom 25. Dezember 800. *Dr. P. Fidelis Schwendinger*: Die Lösung des Problems der analysis fidei? *M. Hösle*: Klerus und Proletariat. *Dr. Schorn*: Zur Frage des Beerdigungsorts. *Joseph Decking*: Bestrebungen und Entwicklungen auf dem Gebiete des Religionsunterrichts an Berufsschulen. *Dr. Doergens*: Antike Menschenopfer. Kleine Beiträge, etc.

1932. H. 2. *Dr. J. Hatsfeld*: Prof. Dr. Hermann Müllert. *Dr. B. Bartmann*: Albert der Grosse, der Heilige und Kirchenlehrer. *Joseph Höfer*: Die Albertus-Magnus-Woche im Rom vom 9—15 November 1931. *Dr. Linenborn*: Das neue preussische Pfarrbesoldungsgesetz vom 3. Juli 1931. *Dr. E. Eichmann*: Die Straffälligkeit der Doppeltrauung. *H. Heermann*: Um Konnersreuth. *P. D. Breitenstein, O. F. M.*: Der Kultursozialismus. Kleine Beiträge, etc.

H. 3. *Dr. Joseph Brögger*: Dem Andenken Johann Michael Sailers. † *Dr. Beda Kleinschmidt, O. F. M.*: Maria in der monumentalen Theologie des christlichen Altertums. *Dr. Joseph Mager*: Praktische Bedenken gegen die „natürliche“ Methode der Empfängnisverhütung. *Dr. Eduard Eichmann*: Buchhandel und Bücherverbot. *K. Schulte*: Zur pastorellen Behandlung der Ehe. *H. Spaemann*: Zur Beurteilung der Neugotik. *D. Breitenstein*: Gurlans Geschichtsauffassung vom Bolschewismus. Kleine Beiträge, etc.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica. Milano. (Piazza S. Ambrogio 19).

1931. Fasc. VI. *M. Gentile*: Etica e metafisica nel pensiero di Seneca. *E. Preto*: La posizione di Rolando da Cremona nel pensiero medioevale. *Fr. Olgiati*: L'autocoscienza e la dimostrazione del libero arbitrio in S. Tommaso d'Aquino. *S. V. Rovigchi*: La psicologia averroistica di Taddeo da Parma. *P. Rotta*: La nozione di misura nella concezione metafisico-scientifica di Nicolò di Cusa. *U. A. Padovani*: La concezione Scolastica e la concezione Schopenhaueriana della storia. *A. Masnovo*: Intorno al principio di causalità. *P. Rossi*: La rinuncia al determinismo fisico dei fenomeni elementari e le teorie meccaniciste. *M. Casotti*: Il principi della pedagogia. *F. Olivero*: Shakespeare in rapporto alla religione e alla morale. Note e discussioni, etc.

Przegląd Teologiczny. Lwów (Zygmuntowska 4).

1931. Z. 2—3. *M. Wyszyński*: De Gratiani iure matrimoniali ex operibus S. Augustini deprompto. *J. M. Vosté*: Concilium Hierosolymitanum. *Ks. A. Krasnicki*:

Posty w dawnej Polsce. *Ks. Eug. Kulesza*: Kontemplacja mistyczna według Ryszarda od świętego Wiktora. *Ks. T. Długosz*: Rękopis Statutów Synodalnych Włodzawskich z 1612 r. *Ks. J. Stepa*: Pewne kwestje z dziedziny teorii poznania. Recenzje, etc.

1931. Z. 4. *P. Chojnacki*: L'expansion de l'Aristotélisme et l'idée directrice de la réforme thomiste de la philosophie chrétienne à XIII siècle. *Ks. A. Krasnički*: Posty w dawnej Polsce. *Ks. Eug. Kulesza*: Kontemplacja mistyczna według Ryszarda od świętego Wiktora. Notanda, etc.

Theologisch-praktische Quartalschrift. Linz a. d. Donau.

1932. H. 1. *O. Cohausz*: Pastorale Massnahmen aus der Reformationszeit. *L. Kopler*: Hat die katholische Kirche die mörderischen Kriegswaffen gesegnet? *Th. Mönnisch*: Der Beichtvater und die Zulassung zu den Ordensgelübden. *Pf. Bauers*: Haus- und Kappellenmission. *Roel*: Haus- und Kirchenmission in S. Industriegebiet — vom 5. Oktober bis 2. November 1930. *R. Gröhl*: Die Abwehr der kirchenfeindlichen Hetze, insbesondere des Sektensvereins. *O. Nell* — *Breuning*: Wichtige Lehrstücke aus „Quadragesimo anno“. *Schilling*: Die Frage des gerechten Lohnes. *H. Stieglocker*: Christentum und Islam. *M. Bechtiger*: Wir Priester und die kirchliche Kunst von heute. Pastoralfälle, etc.

1932. H. 2. *O. Cohausz*: Mehr Pflege der geistlichen Theologie. *L. Kopler*: Hat die katholische Kirche die mörderischen Kriegswaffen gesegnet? *V. Cathrein*: Die natürlichen Rechte der Rechte nach der Lehre der Vernunft und der christlichen Offenbarung. *A. Seitz*: Evolutionismus und religiös-sittliche Weltanschauung. *Herm. Stieglocker*: Christentum und Islam. *O. Nell-Breuning*: Wichtige Lehrstücke aus „Quadragesimo anno“. *P. S. Maschek*: Arbeitslos. Pastoralfälle, etc.

Prąd. L u b l i n (Uniwersytet).

1931. Październik. *X. Antoni Szymański*: Akcja Katolicka. Przykład z życia. *Kl. Jędrzejewski*: Wychowanie i wykształcenie mas. Dokumenty, etc.

1931. Listopad. *Mg. Wł. Pastuszka*: Własność w Quadragesimo Anno. *Kl. Jędrzejewski*: Wychowanie i wykształcenie mas. Dokumenty etc.

1931. Grudzień. *X. Dr. K. Kowalski*: Nadprzyrodzony charakter Kościoła Świętego. *Dr. Czesław Strzeszewski*: Naturalizm współczesnej myśli ekonomicznej. Dokumenty, etc.

1932. Styczeń—Luty. *X. Dr. A. Szymański*: Podstawy polskiego prawa małżeńskiego. *X. Dr. H. Insadowski*: Zaręczyny. *X. Dr. G. Michiels*: Prawna zdolność do wstąpienia w związek małżeński i przeszkody. *X. Dr. J. Wiślicki*: Czynności przedwstępne do małżeństwa i ślubu. *X. Dr. J. Lenart*: Obowiązki wynikające z małżeństwa. *X. Dr. P. Katwa*: Unieważnienie małżeństwa. Rozłączenie i rozwód. *X. Dr. G. Michiels*: Jurysdykcja i postępowanie.

Orientalia Christiana. R o m a (Piazza Santa Maria Maggiore 7).

1931. Num. 74. *P. Theophilus Späcil S. J.*: Doctrina Theologiae Orientis separati de sacra infirmorum Unctione.

1932. Num. 75. *Kopp Clemens*: Glaube und Sakramente der koptischen Kirche.

1932. Num. 76. *G. Hoffman*: Griechische Patriarchen und römische Päpste.

1932. Num. 77. *A. Vogt. et J. Hausherr S. J.*: Oraison funébre de Basile par son Fils Léon VI le Sage.

Echos d'Orient. P a r i s VIII (Rue Bayard 5).

1931. Nr. 164. *V. Grumel*: Les aspects généraux de la théologie byzantine. *M. Jugie*: La controverse palamite (1346—1368). Les faits et les documents conciliaires. *V. Grumel*: Quelques témoignages byzantins sur la primauté romaine. *R. Janin*: Un ministre byzantin: Jean l'Orphanotrophe (XI^e siècle) *S. Salaville*: Puteur du „Codex grec 573“ de Munich, Augustin Chalkos. *V. Laurenti*: Scenau inédit de Chistophore, stratège d'Artriké (Arckel) — Arkétabou en Arménie. Légendes Sigillographiques et familles byzantines. *M.* — *Th. Disdier*: Nouvelles études sur saint Gregoire de Nazianze. Bibliographie, etc.

Analecta Bollandiana. Paris (rue Bonaparte 82).

1932. Fasc. I—II. *P. Peeters*: Les débuts du christianisme en Géorgie d'après les sources hagiographiques. Le nouveau volume des Acta Sanctorum. *A. Vogt*: S. Théophylacte de Nicomédie. *Robert Lechat*: Les Fragmenta de Vita et Miraculis S. Bernardi par Geoffroy d'Auxerre. *B. de Gateffier*: Les revendications de biens dans quelques documents hagiographiques du XI-e siècle. *P. Grosjean*: Hibernica a Schedis bollandianis. *H. Delehaye*: La chasse de S. Commodus. Bulletin des publications hagiographiques.

Institutiones Liturgicae de Ritibus Orientalibus. Roma (Pont. Universitas Gregoriana). Pars I. et II. *I. M. Hanssens, S. J.*: De Missa rituum orientalium. Indices et versiones.

Ephemerides Liturgicae. Roma (Via Pompeo Magno 21).

1931. Fasc. V—VI. *Acta Sanctae Sedis*: Acta Pii Papae XI: Littera Apostolica: Sanctus Robertus Bellarmino Romanae Ecclesiae Cardinalis e Societate Jesu, universalis Ecclesiae Doctor renuntiatur. *S. Congregatio Rituum*: Benedictio instrumentorum ad montes conscendentes. Variationes faciendae in Rubricis Calendarii, Breviarii ac Missalis Romani. *Acta Academiae Liturgicae*: Conventus; praemiorum distributio; fasciculus quaestionum; decessus Dissertationes et notae, etc.

1932. Fasc. I—II. *M. Andrieu*: Melchior Hittorp et l'Ordo romanus antiquus. *A. Wilmarit*: Prières médiévales pour l'adoration de la Croix. *E. Peterson*: Die Alexandrinische Liturgie bei Kosmas Indikopleustes. *E. Peterson*: Dona, munera, sacrificia. *L. Montanini*: Appunti storico-ascetici: l'anno ecclesiastico. Documenta et commentaria, etc.

Les Questions Liturgiques et Paroissiales. Louvain (Abbaye du Mont César).

1931. Nr. 3. *B. Pierret*: La liturgie du Sacrement de Confirmation, d'après le Pontifical Romain. *D. V. Beaujean*: Les Origines de l'Élévation. *D. B. Capelle*: Les Collectes du dimanche après la Pentecôte. Notes et documents, etc.

1931. Nr. 4. *D. B. Botte*: Les Origines de l'Eucharistie. Sacrement et Sacrifice. *D. B. Capelle*: Objet et but de l'enseignement liturgique. *D. L. Beauduin*: La Liturgie et les Conciles d'Éphèse et de Chalcédoine. Notes et documents, etc.

1931. Nr. 5. *D. V. Beaujean*: La Toussaint, son évolution progressive. *D. G. Laporta*: La liturgie au collège: enseignement ou éducation? Notes et documents, etc.

1931. Nr. 6. *Dom. B. Capelle*: Les collectes des dimanches de l'Avent. *J. Van Dongen*: Art funéraire et cimetières chrétiens. Notes et documents, etc.

1932. Nr. 1. *Dom. B. Capelle*: Le rite des cinq grains d'encens. *Abbé J. Leclercq*: La piété liturgique et la classe intellectuelle. *Dr. R. Tippmann*: La pédagogie de l'enseignement liturgique. Notes et documents, etc.

1932. N. 2. *D. B. Capelle*: Pour une meilleure intelligence de la Messe. L'offertoire. *D. R. Van Doren*: Les vases sacrés. Histoire et Archéologie. *D. O. Rousseau*: L'oeuvre liturgique de Mgr. Van Caloën, OSB. (1853—1932). Bulletin de littérature liturgique, etc.

Der Seelsorger. Wien (Stefansplatz 3).

1931. Nr. 2. *A. Bieler*: Wie ist die Autorität heute geltend zu machen? *Dr. K. Metzger*: Fachgeistliche für Psychopathenseelsorge? *Dr. Theodor Driesch*: Bildungsproblem und Bildungssehnsucht. *P. W. Mayr*: Wir Jungen, etc.

1931. Nr. 3. *P. Fray*: Ein vergessenes Jubiläum. *Dr. J. Fischl*: Reform der Seminarerziehung? *K. H.*: Beicht oder Bekenntnis? *A. Trexler*: Kirchenheizung.

Przegląd Homiletyczny. Kielce.

1931. Nr. IX. Z. 4. *Ks. I. Bobicz*: Sentymentalizm na ambonie. *Ks. Fr. Kwiatkowski*: Zwalczenie alkoholizmu z ambony. *Ks. Biesszk*: Nauka dykcji w naszych seminarjach. *Ks. S. Momidłowski*. *Ks. J. Danilewicz*: Parafjalne rekolekcje wielkopostne. *Ks. Biesszk*: O kartotekach kaznodziejskich. *Ks. Bobicz*: Akcja katolicka. *O. M. Faber*: Szkice kazań na 2. niedz. Adwentu.

Der Katholische Gedanke. München (Verlag Josef Kösel).

1931. H. 4. *Fr. X. Münch* Über den heiligen Augustinus. *Fr. Landmessert* Die Not der Zeit und unsere soziale Aufgabe. *W. Stockums* Zur Enzyklika Papst Pius XI. über die Ehe. *G. Hasenkamp*: Das Drama Gottes und des Menschen. *T. Miels*: Gottfried Hasenkamps Salzburger Elegie. Tauben zwischen Dom und Resi-

Revue d' Histoire et de Philosophie religieuses. Strasbourg (Bureau de la Revue 1 b).

1931. Nr. 4—5. *M. Goguel*: Le caractère de la foi à la résurrection dans le christianisme primitif. *A. Koyré*: Sébastien Franck. *J. Pommier*: Victor Cousin et ses élèves vers 1840. *Th. Gérold*: Les Pères de l'Église et la musique. Notes et documents, etc.

1931. Nr. 6. *J. Baruzi*: Le commentaire de Luther à l'Épître aux Hébreux. † *Ed. Lehmann*: Deux réformateurs du protestantisme danois: Kierkegaard et Grundtvig. *P. J. Michalcesco*: Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Lucaris. Étude critique, etc.

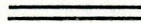
1932. N. 1. *P. Humbert*: Le problème du livre de Nahoum. *V. Monod*: Deux chemins d'accès au Dieu unique. *L. Glahn*: Quelques remarques sur la question de Trito-Esaie et son état actuel. *J. Konopásek*: Les „questions rhétoriques“ dans le Nouveau Testament. *M. Goguel*: La vie de Jésus. Revue des livres, etc.

1932. N. 2. *A. Causse*: Les prophètes et la crise sociologique de la religion d'Israël. *J. Konopásek*: Les „questions rhétoriques“ dans le Nouveau Testament. *A. Jundt*: Le Comité théologique de Gloucester. Revue des livres, etc.

Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Breslau (Priebatsch's Buchhandlung. Ring 58).

1931. H. IV. *K. Tyszkowski*: Wer war der zweite Pseudo-Demetrius? *A. M. Ladyženskij*: Die Weltanschauung V. G. Korolenko's. *A. Luckevič*: Die weissruthenische Literatur in der Vergangenheit und Gegenwart. Miscellen, etc.

1932. H. 1—2. *I. Rieder*: Aufruf für die Salzburger Hochschulwochen 1932 und ihr Programm. *K. Jakobst*: Ihr seid Christi Leib. *G. Söhngen*: Zur Heiligkeitsklärung Alberts des Grossen. *A. Ehrhard*: Die Kirche der Märtyrer. *J. Schuster*: Die christliche Strafrechtsidee. *R. John*: Zur Judenfrage. *O. Bauhofer*: Die Idee der Universität. *R. Walter*: Vom Schisma zum Bolschewismus. *J. Pieper*: Sachlichkeit und Klugheit. *J. Zellinger*: Über die Bibliothek der Kirchenväter. *H. Ruster*: Die soziologische Tagung von Maria Laach.



В адміністрації „Богословії“ In administratione „Bohoslovia“

(Львів, Коперніна 36)

(Léopold, Kopernik 36)

можна набути :

veneunt libri :

I. Богословія том I—IX (Bohoslovia vol. I—IX) — 1·50 Dol. am.

II. Видання „Богословії“ (Editiones „Bohoslovia“)

1. Dr. Jos. Slipyj: De amore mutuo et reflexo in processione Spiritus S. explicanda. p. IV + 29. 8° — 0·30 Dol. (2 зол.)
2. о. Др. Г. Костельник: Границі вселенної (Dr. G. Kostelnyk: De finibus universi). ст. 61. 8° — 0·30 Dol. (2 зол.)
3. Dr. A. Landgraf: Partes animae norma gravitatis peccati. p. 54. 8° — 0·30 Dol. (2 зол.)
4. о. Др. Й. Сліпий: Св. Тома з Аквіну і схоластика (Dr. Jos. Slipyj: De S. Thoma Aq. atque theol. et philosophia scholastica). ст. 76. 8° — 0·30 Dol. (2 зол.)
5. Dr. Theod. T. Haluščynskij OSBM: De ucrainis S. Scripturae versionibus. p. 22. 8° — 0·20 Dol. (1·20 зол.)
6. Dr. Jos. Slipyj: Num Spiritus Sanctus a Filio distinguatur, si ab eo non procederet? p. 36. 8° — 0·30 Dol. (2 зол.)
7. о. Др. Сп. Кархут: Нове видання Служебника (Dr. Sp. Karchut: Nova editio Liturgiconis slavici). ст. 34. 8° — 0·25 Dol. (1·50 зол.)
8. о. Др. Гавриїл Костельник: Ordo logicus (Dr. Gabriel Kostelnyk: De ordine logico). ст. 44. 8° — 0·25 Dol. (1·50 зол.)
9. P. Joseph Schrijvers CSSR: Le double Principe Moteur de la Vie Spirituelle. p. 40. 8° — 0·25 Dol. (1·50 зол.)

III. Праці Богосл. Наук. Т-ва [гр. кат. Богосл. Академії] (Opera Theol. Societatis Ucrainorum [gr. cath. Acad. Theol.]

(під проводом о. проф. Дра Йос. Сліпоро — sub directione Prof. Dr. Jos. Slipyj)

T. I. Св. свщм. Йосафат Кунцевич (S. Josaphat Kuncsevyc)
— матеріяли і розвідки з нагоди ювілею. Зібрав о. Др. Й.
Сліпий. ст. 261. 8° — 1·50 Dol. (10 зол.)

T. II. Dr. Jos. Slipyj: De principio spirationis in SS. Trinitate.
p. VIII + 120. 8° — 0·75 Dol. (5 зол.)

- T. III. о. Др. Спиридон Кархут: Граматика української церковно-слов'янської мови (*Grammatica linguae ecclesiasticoslavicae ucrainicae*). ст. XIX + 284. 8° — 1'50 Dol. (12 зол.)
- T. IV—V. Аскетичні твори св. Отця нашого Василя Вел. (*Opera Ascetica S. Basilii Magni*). — Переклав з грецького митропол. Андрей Шептицький. ст. XIV + 490. 8° — 2 Dol. (14 зол.)
- T. VI. о. Др. Василь Лаба: Біблійна герменевтика (*Hermeneutica biblica*). ст. 148. 8° — 0'75 Dol. (5 зол.)
- T. VII. о. Юліян Дзерович: Катихитика (*Catechetica*). ст. 178. 8° — 1 Dol. (8 зол.)
- T. VIII. о. Др. Ярослав Левицький: Перші українські проповідники і їх твори (*De exordiis praedicationis Ucrainorum*). ст. 196. 8° — 1 Dol. (7 зол.)
- T. IX. о. Др. Василь Лаба: Патрольоґія ч. I. Початкова, донікейська доба (*Patrologia p. I*). ст. 164. 8° — 0'75 Dol. (5'50 зол.)
- T. X. о. Др. Василь Лаба: Патрольоґія ч. II. Розцвітна доба (*Patrologia p. II*). ст. 217. 8° — 1 Dol. (7 зол.)
- T. XI. о. Др. Ярослав Левицький: Теорія церковної вимови (*De arte praedicandi*). ст. 137. 8°. — 0'75 Dol. (5'50 зол.)

IV. Звіти гр. кат. Богословської Академії (*Nuntia de personis et gestis gr. cat. Academiae Theologicae*)

- о. Др. Йосиф Сліпий: Гр. кат. Богословська Академія і її статуту (*Gr. cath. Academia Theologica eiusque status et constitutiones*). ст. 30. 8° — 0'20 Dol. (1'50 зол.)
- Гр. кат. Богословська Академія у Львові в першій трьохлітній свого існування [1928—1931] (*De gr. cath. Academiae Theologicae primo triennio peracto*). ст. 109. 8° — 0'40 Dol. (3 зол.)

о. Йосиф Сліпий: Богословське Наукове Товариство і його статуту. ст. 19. 16° — 0'05 Dol. (0'35 зол.)

